

ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ
ურთიერთობათა ისტორიიდან

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities**

Eka Vardoshvili

**From the history of the Georgian-European
literary relations**

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ეკა ვარდოშვილი

ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ
ურთიერთობათა ისტორიიდან

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2022

UDC (უახ) 821.535.1.091:821(4)

3 – 206

მონოგრაფიაში ნაჩვენებია, თუ როგორ არის დანახული ევროპელ მწერალთა და მოგზაურთა მიერ საქართველო, როგორ უკავშირებენ ისინი ქართულ რეალობას ევროპულს და რას მიიჩნევენ ქართველთა იდენტობის ძირითად მახასიათებლებად.

საუბარია იმის შესახებ, თუ რა საერთო ტენდენციები ახასიათებს ქართულ და ევროპულ ლიტერატურას, რომ XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურა ეფუძნება როგორც ეროვნულ, ასევე ევროპულ ლიტერატურულ ტრადიციებსა და სააზროვნო სისტემას.

წიგნი გამიზნულია ლიტერატურათმცოდნეებისათვის, საუნივერსიტეტო სწავლების სამივე საფეხურის სტუდენტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი: არპად ელემი

Editor: Arpad Eles

© ე. ვარდლოშვილი, 2022

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2022

თბილისი, 0186, ა. პოლიტაჰოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02

E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-295-1

წინათქმა

საქართველო ისტორიულად ყოველთვის იყო ევროპული ორიენტაციის მატარებელი ქვეყანა. ქართული სახელმწიფო მიმართული იყო ევროპულ ფასეულობებზე. ქრისტიანული სარწმუნოება და მენტალობა განსაზღვრავდა მისი კულტურის ევროპულ ხასიათს.

ქართულ-ევროპული ურთიერთობის პირველი ცდები საუკუნეებს ითვლის. ევროპელი ავტორები თავიანთ თხზულებებში გამოყოფენ იმ ძირითად პრიორიტეტებს, რამაც განსაზღვრა ქართველთა ნაციონალური ბუნება; ესენია: საქართველოს ისტორიული წარსული, ქართული ენა და ლიტერატურა, ქრისტიანობის ადგილი და როლი, გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა, ზნეჩვეულებანი და ადათ-წესები, ქართველთა გარეგნობა, სოციალური წყობა.

ამჯერად, ჩვენ შევხვებით ჟან შარდენის თხზულებას „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“, ალექსანდრე დიუმას „კავკასიას“, სერ ოლივერ უორდროპის „საქართველოს სამეფოს“, საქართველოსა და უხოეთში გამოცემულ არტურ ლაისტის შრომებს. ყურადღებას ვამახვილებთ იმაზე, რომ ევროპულ ლიტერატურულ-საზოგადოებრივ აზროვნებაში პირველმა არტურ ლაისტმა შეისწავლა XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსთა შემოქმედება.

აღსანიშნავია, რომ ევროპელი ავტორები ცდილობენ, განიხილონ ქართველთა იდენტობა ევროპულთან

მიმართებაში, რათა საქართველოს სათანადო ადგილი მიუჩინონ საერთო ევროპულ ოჯახში.

მონოგრაფიაში ჩვენ ასევე ვსაუბრობთ საერთო ტენდენციებსა და სახისმეტყველების ფორმებზე ქართველ და ევროპელ მწერალთა თხზულებებში. ვაჩვენებთ, რომ ქართველი მწერლები ჩართულნი არიან მსოფლიო ლიტერატურულ პროცესებში და თავისი წვლილი შეაქვთ მის განვითარებაში. ყურადღებას ვუთმობთ ცნობილი უნგრელი ავტორის შანდორ პეტეფის ლექსს „მერანს“ და მისი მიმართების საკითხს ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანთან“. ვაჩვენებთ, რომ ცის სახისმეტყველებას, როგორც ხილულის, ასევე უხილავისას ვხვდებით როგორც ქართველ, ასევე ევროპელ ავტორთა ლირიკულ თხზულებებში. განვიხილავთ პიერ ჟან ბერანჟეს „განდეგის“, როგორც ილია ჭავჭავაძის „განდეგის“ ერთ-ერთ ლიტერატურულ პარალელს.

აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის ქართველი კლასიკოსები თარგმნიდნენ და საზოგადოებას აცნობდნენ ევროპელ მწერალთა ნაწარმოებებს. ევროპიდან შემოდიოდა ის დემოკრატიული ღირებულებები, რაც დაკავშირებული იყო სახელმწიფოებრივ აზროვნებასთან, რაც ყველაზე მეტად ილია ჭავჭავაძის სააზროვნო სისტემაში აისახა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობებზე არაერთი სამეცნიერო ნაშრომია შექმნილი, მონოგრაფიაში განხილული რიგი საკითხებისა ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში შესწავლილი არ არის.

ნაწილი I.

საქართველო ევროპულ ლიტერატურულ-
საზოგადოებრივ აზროვნებაში

თავი 1. ჟან შარდენი და საქართველო

საქართველო თავისი კულტურითა და ტრადიციებით ხშირად იპყრობდა ევროპელთა ყურადღებას. XVII – XIX საუკუნეებში საქართველოს შესახებ არაერთი უცხოელი ავტორი მოგვითხრობს.

ცნობილი ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის თხზულება „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“ საინტერესო და მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს XVII საუკუნის საქართველოს შესახებ. შარდენი საქართველოში ჩამოვიდა 1672 წლის სექტემბერში და დატოვა თბილისი 1673 წლის თებერვალში.

თხზულებაში იგი გვესაუბრება საქართველოს კულტურის, ისტორიის, სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების შესახებ. დეტალურად აღწერს ქალაქებსა და სოფლებს, საქართველოს გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას. ხაზს უსვამს საქართველოზე გამავალ სავაჭრო გზების მნიშვნელობას.

აღსანიშნავია, რომ გარდა საკუთარი თვალით ნანახის და განცდილისა თხრობისას იგი ეყრდნობა ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსების ცნობებს, კათოლიკე მისიონერების რელაციებსა და XIII - XVII საუკუნის ევროპელ მოგზაურთა მარკო პოლოს, კონტარინის, პიეტრო დე ლა ვალეს და სხვათა თხზულებებს.

აღსანიშნავია, რომ შარდენი საქართველოში ზღვით შემოვიდა. ამდენად, დიდ ყურადღებას უთმობს სამეგრელოს, როგორც საქართველოს ერთ-ერთ კუთხეს. შარ-

დენს თხზულებაში საკმაოდ ჭარბად მოჰყავს ისტორიული წარსულის ამსახველი ფაქტები და მოვლენები.

ქართველთა იდენტობის ძირითად მახასიათებლებზე საუბარს იგი იწყებს გარეგნობის აღწერით. „მეგრელები ძალიან კარგი ჯიშის ხალხია; კაცები კარგი აღნაგობისანი არიან, ქალები კი ძალიან ლამაზები. მაღალი წრის ქალებს რაღაც თავისებური ნაკვთები და სინაზე აქვთ, რაც გხიბლავს. მე შემხვედრია მათ შორის მშვენიერი აღნაგობის ქალები, დიდებული იერით, საუცხოო სახითა და ტანით. ირთვებიან რამდენადაც კი შეუძლიათ. მათი ტანსაცმელი სპარსელი ქალების ტანსაცმელს ჩამოგავს. თმის დავარცხნა და დახვევა ევროპელი ქალების მსგავსად იციან.“¹ შარდენის დახასიათებიდან ჩანს, რომ აღმოსავლურ და დასავლურ კულტურათა შერწყმა ქართველთა გარეგნობაშიც კი იჩენს თავს. იგი აღფრთოვანებულია ქართველთა გარეგნობით და შენიშნავს: „ქართველები მთელს აღმოსავლეთში და, შეიძლება ითქვას მთელს მსოფლიოში, საუცხოო ჯიშის ხალხია. ამ ქვეყანაში მე არ შემხვედრია არც ერთი უშნო ადამიანი, კაცი იქნება ეს თუ ქალი, ვხვდებოდი მხოლოდ და მხოლოდ ანგელოზისებრ სახეებს. ქალების უმეტესობა ბუნებას ისეთი სინატიფით დაუჯილდოვებია, როგორსაც ვერსად შეხვდებით, ვფიქრობ, შეუძლებელია, მათ თვალი მოჰკრათ და არ შეგიყვარდეთ. ქართველ ქალზე უფრო მშვენიერი სახისა და ტანის დახატვაც კი შეუძლებელია.“²

---

¹ ჟ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, თბილისი, 1975, გვ. 116-117.

² ჟ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 297.

ამ შემთხვევაში შარდენი მიჰყვება ქართველი ქალის გარეგნობისა და თვისებების ტრადიციულ დახასიათებას, რომელსაც ვხვდებით ევროპულ მწერლობაში.

შარდენი ყურადღებას ამახვილებს სოციალურ წყობასა და ურთიერთობებზე სამეგრელოში და რეალურად აღწერს იქ შექმნილ ვითარებას. „ბატონებს აქ თავის ქვეშევრდომების სიცოცხელსა და ქონებაზე განუზომელი უფლებები აქვთ, როგორც უნდათ ისე ექცევიან მათ. ართმევენ ცოლებს, ბავშვებს; ყიდიან ან სხვაგვარად ბატონობენ მათზე. თითოეული გლეხი აძლევს თავის ბატონს მარცვლეულს, საქონელს, ღვინოს და სხვა სურსათ-სანოვაგეს თავის შეძლების მიხედვით. ამრიგად, მათი სიმდიდრე დამოკიდებულია გლეხების რაოდენობაზე - ეს არის მისი საზომი“.³

შარდენი თავის თხზულებაში ასევე საუბრობს კახეთსა და ქართლზე, იმერეთის შესახებ კი შენიშნავს, რომ „დიდი ხნის მანძილზე იმერეთის სამეფოს ქვეშევრდომები იყვნენ აფხაზები, მეგრელები და გურულები, მას შემდეგ რაც ოთხივე ერთად განთავისუფლდა ჯერ კონსტანტინოპოლის იმპერატორების, ხოლო შემდეგ ტრაპეზუნდის იმპერატორების მორჩილებისაგან“.⁴

გარდა ისტორიისა შარდენი დეტალურად აღწერს საქართველოს გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობასა და ბუნებრივ პირობებს. „საქართველოში ჰავა ჯანსაღი და

---

³ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 117.

⁴ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 204.

მშრალია. მიწები აქ მორწყვას მოითხოვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მოუსავლიანია. მორწყული მიწები კი უხვად იძლევა სხვადასხვა სახის მარცვლეულის, მწვანე-ლისა და ხილის მოსავალს. საქართველო ნაყოფიერი ქვეყანაა. ცხოვრება აქ კარგად და იაფად შეიძლება. მსოფლიოს არც ერთ კუთხეში არ არის ისეთი გემრიელი პური, როგორც აქ. ხილი საუცხოოა და მრავალნაირი. ევროპის არც ერთ ადგილას არ მოდის უფრო გემრიელი მსხალი და ვაშლი. აზიაში არსად მოიძებნება აქაურზე უკეთესი ბროწეული. საქონელი აქ დიდი რაოდენობითაა და ძალიან კარგი ჯიშისა, იქნება ეს მსხვილფეხა თუ წვრილფეხა.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ არ არსებობს ქვეყანა, სადაც იმდენს და ისეთ კარგ ღვინოს სვამდნენ, როგორც აქ“.⁵

შარდენი აღფრთოვანებულია საქართველოთი და მის ბუნებრივ მონაცემებს ევროპისა და აზიის ქვეყნებისას ადარებს. ამასთანავე, იგი არ კარგავს რეალობის შეგრძნებას.

რა თქმა უნდა, შარდენი თბილისის შესახებაც გვესაუბრება. „თბილისი... ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქია, თუმცა ძალიან დიდი არ არის. იგი გაშენებულია მთის ძირში, რომელსაც აღმოსავლეთის მხრიდან მდინარე მტკვარი ჩამოუდის. მდინარის ნაპირზე გაშენებული სახლების უმრავლესობა ციცაბო კლდეზე დგას.“⁶ იგი წერს, რომ თბილისში თოთხმეტი ეკლესიაა და არც ერთი მეჩეთი არ არის. ასევე არის რამდენიმე ლამაზი

---

⁵ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 296-297.

⁶ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 317.

საკრებულო შენობა. მთავრის სასახლეს იგი თბილისის მშვენიერად თვლის. თბილისის გარეუბნებს კი მრავალი სახლი, სალალობო და საუცხოო ბაღი ამშვენებს. შარდენი ყურადღებას აქცევს იმასაც, რომ თბილისში მისიონერ კაპუცინებს თავიანთი საცხოვრებელი აქვთ. „ამ ორდენს საქართველოში უკვე ჰყავს მისიონერთა პრეფექტი, რომლის რეზიდენცია თბილისშია. იმედი აქვთ, რომ მომავალში მისიონერი ახლომახლო მდებარე ქვეყნებშიაც ეყოლებათ. ცამეტი წელია, რაც ისინი რომიდან გამოუგზავნიან“.⁷

ამით შარდენი ხაზს უსვამს სხვა ახლომდებარე ქვეყნებთან შედარებით ევროპულ კათოლიკე მისიონერთა პრივილეგირებულ მდგომარეობას საქართველოში.

შარდენი საუბრობს ქართველთა თვისებებსა და შინაგან ბუნებაზე. აღნიშნავს, რომ ისინი დარბაისელნი, კაცთმოყვარენი და თავდაჭერილნი არიან. მათი ადათ-წესები კი გარშემო მცხოვრები ხალხების ზნე-ჩვეულებათა ნარევს წარმოადგენს. შარდენი ყურადღებას ამახვილებს ქართველთა ტოლერანტულ ბუნებაზე, რომ მსოფლიოს არც ერთ კუთხეში არ მოიძებნება იმდენი უცხოელი როგორც აქ და რაც მთავარია, „აქ უფლება გაქვს იცხოვრო შენი სარწმუნოებით და ადათებით; იმსჯელო მასზე და დაიცვა იგი. აქ შეხვდებით სომხებს, ბერძნებს, ებრაელებს, ოსმალებს, სპარსელებს, ინდოელებს, თათრებს, მოსკოვიტებსა და ევროპელებს.“⁸

---

⁷ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 323.

⁸ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 298.

განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს შარდენი საქართველოში ქრისტიანული სარწმუნოების მდგომარეობას. შენიშნავს, რომ ქართველებმა ქრისტიანული სარწმუნოება მეოთხე საუკუნეში მიიღეს. საუბრობს საეკლესიო იერარქიის, ტაძრებისა და ეკლესიების მდგომარეობის შესახებ. „ეკლესიებს მთის წვერზე, შორეულ და თითქმის მიუდგომელ ადგილებში აშენებენ. ასეთი ეკლესია შორიდან მოჩანს და მას სამი-ოთხი ლიეს მანძილიდან სცემენ თაყვანს. ქართველები თვლიან, რომ როგორი ცოდვაც არ უნდა ჩაიდინონ პატარა ეკლესიის აშენებით შეწყნარებას მიიღებენ. წმინდა გიორგი ამ ქრისტიანებისათვის უმთავრესი წმინდანია. მას „მარგერის“ უწოდებენ და თვლიან, რომ იგი დაბადებულია კაზანში, სირიელი პატრიარქის ვაჟიშვილია და დიოკლიტიანეს დროს იქნა წამებულიო“.⁹

აღსანიშნავია, რომ შარდენი სწორ ცნობებს გვაწვდის წმინდა გიორგის შესახებ. ქართველებისათვის იგი ერთ-ერთი ძირითადი წმინდანია, რომელიც სიმბოლოა მებრძოლი ქრისტიანობის და მისი კულტი ბერძნულ-ბიზანტიური გარემოდანაა შემოსული. „წმინდა მხედრის“ უმაღლესი იდეალია წმინდა გიორგი, რომლის პირველსახეა მაცხოვარი, წინასახე კი - თეთრი გიორგი. წმინდა გიორგის ხსენებით იწყება „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ შატბერდულ-ქელიშური რედაქცია. ნაწარმოები, რომელიც ქრონოლოგიურად ქართულ სინამდვილეში

---

⁹ ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 300.

ქრისტიანობასთან დაკავშირებულ ყველაზე ადრინდელ მოვლენებს ასახავს.

საქართველოში წმინდა გიორგის კულტმა ღვთისმშობლის კულტთან ერთად დიდი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ერთიანი რელიგიური ცნობიერების ჩამოყალიბების საკითხში¹⁰.

შარდენი თვლის, რომ „ქართველების ტანსაცმელი თითქმის პოლონელებისას ჩამოგავს. ატარებენ პოლონურის მსგავს ჩაჩებს. ქურთუკი გულმკერდთან შეხსნილია, იკვრება ღილებითა და საღილე ყაითნებით.“¹¹

შარდენი ხშირად ცდილობს, რომ ქართველთა იდენტობა ევროპულთან მიმართებაში დაახასიათოს.

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ საქართველოზე საუბრისას შარდენი გარდა ევროპულისა სპარსულ წყაროებსაც ეყრდნობა.

„სპარსეთის... თანამედროვე აღწერებში საქართველო ცალკე არის მითითებული, „გურჯისტანის“ სახელწოდებით, რომელიც დაყოფილია ოთხ ნაწილად: იმერეთი, გურლიელის ქვეყანა, რომელშიაც შედის ახალციხის მმართველობის ქვეშ მოქცეული მხარე; კახეთის სამეფო, რომელიც ღრმად არის შეჭრილი კავკასიონის მთებში და რომელიც საკუთრივ ძველ იბერიას წარმო-

---

¹⁰ ე.ვარდოშვილი, პოეტური თანხვედრანი, თბილისი, 2010, გვ. 84.

¹¹ ჟ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 298.

ადგენს; და საქართველოს აღმოსავლეთი ნაწილი - ქართლი, რომელსაც ძველი გეოგრაფოსები აზიის ალბანიას უწოდებენ.“¹²

ფაქტებისა და მოვლენების აღწერისას თხზულებაში ვხვდებით გარკვეულ უზუსტობებს, მაგრამ, ვფიქრობთ, ამ სახის თხზულებებისათვის ეს დამახასიათებელია. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ზოგ შემთხვევაში შარდენი ეყრდნობა ზეპირ გადმოცემებსაც.

მისი ცნობები საქართველოს შესახებ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს მკვლევართათვის და უცხოეული ავტორები ხშირად ეყრდნობიან აღნიშნულ თხზულებას, როდესაც ისინი საქართველოს შესახებ საუბრობენ.

---

¹² ჟ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 293.

თავი 2. ქართველი ხალხის სულიერ და მატერიალურ ფასეულობათა ასახვისათვის ალექსანდრე დიუმას „კავკასიაში“

ჩვენ ამჯერად ალექსანდრე დიუმას „კავკასიაზე“ შევჩერდებით, რომელიც წარმოადგენს მოგზაურის შთაბეჭდილებებს. წიგნში დიუმა დეტალურად აღწერს კავკასიაში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას, კავკასიელი ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, მათ ადათ-წესებსა და ისტორიულ წარსულს. წიგნის უდიდესი ნაწილი საქართველოს თემას ეთმობა.

ცნობილი ფრანგი მწერალი ალექსანდრე დიუმა (მამა) საქართველოში ჩამოვიდა 1858 წლის 23 ნოემბერს და აქ ცხოვრობდა 1859 წლის 11 იანვრამდე. თავის ნაწარმოებში „კავკასია“ იგი საუბრობს ქართველი ხალხის სულიერ და მატერიალურ ფასეულობათა შესახებ.

მიუხედავად იმისა, რომ იგი კარგად იცნობს უცხოურ ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებს საქართველოს შესახებ, მოგზაურის შთაბეჭდილებების გადმოცემისას იგი უპირატესობას საკუთარი თვალით ნანახსა და განცდილს ანიჭებს. დიუმა აღტაცებით საუბრობს ქართველებზე და მიაჩნია, რომ საჭიროა ამ ქვეყნის საგანგებო შესწავლა.

წიგნი შედგება რამდენიმე ათეული თავისაგან. შესავალ ნაწილში ვხვდებით შემდეგ დასათაურებებს: პირველი პერიოდი - პრომეთედან ქრისტიანულ ერამ-

დე, მეორე პერიოდი - ქრისტედან მაჰმადამდე, მესამე პერიოდი - მაჰმად II-დან შამილამდე, მეოთხე პერიოდი - თანამედროვე ეპოქა.

საქართველოს შესახებ თხრობას დიუმა ასე იწყებს:

„-რა აზრისა ხართ ქართველებზე? - ვკითხე ბარონ ფინოს, ჩვენს კონსულს თბილისში, რომელიც სამი წელია აქ ცხოვრობს.

- არავითარი ნაკლი არ გააჩნიათ, მხოლოდ ღირსებებით არიან დაჯილდოებულნი, - მიპასუხა მან.

ხედავთ, როგორ ხოტბას ასხამს ქართველებს ფრანგი, რომელსაც ყველა ადამიანივით სხვისი გაქირდვა უყვარს, ყველაზე უფრო კი თავი მოსწონს“.¹³

ქართველებისადმი ასეთი დამოკიდებულება ხაზად გასდევს მთელს ნაწარმოებს. როგორც ვნახეთ, დიუმა პირველ რიგში ქართველთა ბუნების შესახებ საუბრობს, ყურადღებას ამახვილებს მათ სულიერ ფასეულობებზე. იგი თხრობას შემდეგი ფაქტის აღწერით აგრძელებს: „თბილისში ერთ იარაღის მაღაზიაში ხანჯალს ვყიდულობდი. გაიარა თავადმა ერისთავმა, ოთხი კაცი ახლდა. ერთმანეთს არ ვიცნობდით. როცა მოახსენეს ვინც ვიყავი, მოგვიახლოვდა და ჩემს თარჯიმანს უთხრა:

- ბატონ დიუმას უთხარით, ამათგან არაფერი იყიდოს. ფულს დასტყუებენ და უხეირო საქონელს მისცემენ.

მე თავად ერთისთავს კეთილი რჩევისთვის მადლობა გადავუხადე და გზა განვაგრძე, თან ქამარში გაკეთებულ ხანჯალს გავაყოლე თვალი. შინ რომ დავბრუნდი,

---

¹³ ა. დიუმა, კავკასია, თბილისი, 1964, გვ. 252.

თავადი ერისთავისაგან გამოგზავნილი სურათი და ხანჯალი დამხვდა. ხანჯალი ოთხმოცი მანეთის ღირებულების იყო, სურათი კი უფრო ძვირფასი. მხედველობაში მიიღეთ, რომ ქართველს, რომელიც რაიმეს გთავაზობთ, უარი არ ეთქმის, - სრულიად საწინააღმდეგოდ ესპანელისა, - უარი ქართველის შეურაცხყოფაა“.¹⁴

დიუმა ცდილობს, რომ საქართველოში მომხდარი ყველა ფაქტი და მოვლენა დაუკავშიროს ევროპულ სინამდვილეს, გაავლოს პარალელი მათ შორის. გარდა სტუმრისადმი ქართველების განსაკუთრებული დამოკიდებულებისა ეს მაგალითი მიგვითითებს იმაზეც, რომ საქართველოში იცნობდნენ დიუმას და მის შემოქმედებას. ნათელია, რომ თავად ერისთავს მოწიწებისა და პატივისცემის ნიშნად თავად სურდა, მიერთმია ხანჯალი მწერლისათვის. ნაწარმოებში ქართველთა გულუხვობისა და სტუმართმოყვარეობის შემთხვევები არაერთხელაა აღწერილი.

თხზულებაში ჩანს, რომ დიუმა კარგად იცნობს საქართველოს გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას, მის ისტორიას. თავში „თამარ მეფის ციხე“ იგი წერს: „თამარ მეფე საქართველოში ყველაზე საყვარელი და პოპულარული პიროვნებაა, იგი თანამედროვეა საფრანგეთის მეფის წმინდა ლუდოვიკოსი და ისიც მასავით, მაგრამ უფრო ბედნიერად მთელი სიცოცხლე შეუპოვრად ებრძოდა მაჰმადიანებს. ისევე, როგორც ნორმანდიაში ყველა ძველ ციხეს ემშაკი რობერტის სახელი ჰქვია,

---

¹⁴ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 252.

საქართველოშიც ყველა ძველ ციხეს თამარ მეფის სახელს მიაწერენ. საქართველოში ასორმოცდაათამდე ძველი ციხეა, რომელთაგან ზოგი ერთ მეფეს ეკუთვნოდა, ზოგიც მეორეს, ზოგი კიდევ რომელიმე მთავარს და ისინი ამჟამად არწივებისა და ტურების სადგომად გამხდარა. აღსანიშნავია ის, რომ ყველა ეს ძველი ძეგლები ულამაზეს ადგილებში არიან აგებულნი და საუცხოო შესახედაობას ქმნიან“.¹⁵

საზოგადოდ ცნობილია, რომ საქართველოში თამარის მეფობის პერიოდი „ოქროს ხანადაა“ მიჩნეული. იგი იყო შთაგონების წყარო, როგორც შოთა რუსთველისათვის, ასევე „აბდულმესიანისა“ და „თამარიანის“ ავტორებისთვისაც. „თამარის სადიდებლად შექმნილ სახოტბო ნაწარმოებებში დედოფალი წარმოდგენილია სახელმწიფოებრივი და ღვთიური ნიშნებით.

თამარში მხოლოდ საქართველოს მეფეს როდი ხედავდნენ, იგი იყო ქრისტიანული სარწმუნოების დამცველი და გამავრცელებელი, მფარველი მთელი საქრისტიანოსი“.¹⁶

ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში თამარის სახე-იდეა არის ქართული პარადიგმული სახისმეტყველების ერთ-ერთი საფუძველი, წმინდა ნინოსა და ქეთევან დედოფალთან ერთად იგი არის წმინდა მხედარ ქალთა ტრიადის ერთ-ერთი წევრი. თამარის ხსენება

---

¹⁵ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 259.

¹⁶ ე. ვარდოშვილი, პოეტური თანხვედრანი, გვ. 73.

დიუმას ნაწარმოებში შემთხვევითი არ არის და აქვს საკმაოდ ღრმა საფუძველი.

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ დიუმა ზუსტად განსაზღვრავს თამარის ღვაწლსა და დამსახურებას, მის ადგილს საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიაში.

თბილისის შესახებ დიუმა წერს: „სახელწოდება „თბილისი“ ანუ „თბილი ქალაქი“ წარმოსდგება თბილი წყლებისაგან, რომელთა წყალობით ეს ქალაქი მოგზაურებს სახელგანთქმულ სპარსულ აბანოებს სთავაზობს.

იმ ეპოქაში, საიდანაც ქრისტიანული ერა იწყება, თბილისი მხოლოდ დაბა იყო, საქართველოს დედაქალაქად კი მცხეთა ითვლებოდა. მაგრამ 469 წელს მეფე ვახტანგ გორგასალმა დააარსა ქალაქი თბილისი, დედა ახალი თბილისისა.

მტკვარი ქალაქს ორ ნაწილად ჰყოფს, ანდა უფრო სწორად, ქალაქს გამოჰყოფს გარეუბნებისაგან, ესენია: ისანი, რიყე და გერმანელთა კოლონია. 1795 წელს ქალაქი ერთიანად დაანგრია ალა-მაჰმად-ხანმა. კლაპროტის ცნობით, ამ დროს ეს ქალაქი ისეთი მჭიდრო ყოფილა, რომ ყველაზე განიერ ქუჩებზეც კი ძლივს დადიოდა ურემი. მაშინ თბილისში მოსახლეობა თხუთმეტი ათას მცხოვრებს აღწევდა. როცა 1820 წელს ჩვენი კონსული კავალერი გამბა თბილისში ჩამოვიდა, ქალაქის ყველა ქუჩა ნანგრევებით იყო სავსე სპარსეთის უკანასკნელი შემოსევის შედეგად.

სამმა პიროვნებამ განსაკუთრებით ბევრი გააკეთა მის საკეთილდღეოდ: გენერალმა ერმოლოვმა, გრაფმა ვორონცოვმა და თავადმა ბარიატინსკიმ¹⁷.

აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ შემდეგ გარემოებებს: პირველი, დიუმას მიერ მოთხრობილი ამბავი თბილისის დაარსების შესახებ შეესაბამება არსებულ ლეგენდას. მეორე, დიუმა თხრობისას ეყრდნობა ისტორიულ ფაქტებს. მესამე ნათელია, რომ დიუმა იცნობდა „სააზიო საზოგადოების“ წევრის ჟიულ კლაპროთის ნაშრომს „მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში“, რომელიც შეიქმნა XIX საუკუნეში და ასევე საქართველოში საფრანგეთის კონსულის ჟაკ ფრანსუა გამბას წიგნს „მოგზაურობა ამიერკავკასიაში“. ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს საქართველოსა და ამიერკავკასიის შესახებ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. აღსანიშნავია ისიც, რომ ვორონცოვმა საქართველოში მართლაც ბევრი რამ გააკეთა ქართული კულტურის აღორძინებისათვის. თუ გადავხედავთ XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსთა პირად წერილებს, ვნახავთ, რომ ვორონცოვის მიმართ ქართველი საზოგადოება საკმაოდ დადებითადაა განწყობილი. რა თქმა უნდა, ეს დამოკიდებულება დიუმას „კავკასიაშიც“ აისახა. საზოგადოდ, წიგნში დიუმა ხშირად საუბრობს რუსი ჩინოვნიკებისა თუ საზოგადო მოღვაწეების შესახებ, ახსენებს პუშკინსა და ლერმონტოვს.

თბილისში დიუმა მოიხიბლა ოპერის თეატრითა და მისი დასით, „უნდა გამოვტყდე, რომ ვესტიბიულში

---

¹⁷ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 334-335.

შესვლისთანავე განცვიფრებაში მომიყვანა ორნამენტის სადა და დახვეწილმა სტილმა. ისეთი გრძნობა მექონდა, თითქოს პომპეუსის თეატრის ვესტიბიულში შევედი. ზემოთა ფოიეში ორნამენტი არაბული ჩუქურთმით შეიკვალა. შევედით დარბაზში, რომელიც ფერიათა სასახლე გეგონებათ, არა მისი მდიდრული მორთულობით, არამედ იმით, რომ უფაქიზესი გემოვნებითაა შესრულებული. შესაძლებელია, იქ სულ ასი მანეთის ვარაყიცი არ არის დახარჯული, მაგრამ უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას, რომ თბილისის სათეატრო დარბაზისთანა თვალწარმტაცი დარბაზი ჩემს სიცოცხლეში არსად მენახა.

„ლომბარდიელების“ პირველ მოქმედებაზე ეს ლამაზი ფარდა გაიხსნა. თვითონ ოპერა მეტად მოსაწყენი და ერთფეროვანია, მაგრამ მშვენივრად მღეროდნენ მადმუაზელ შტოლცი, ახალგაზრდა ოცი წლის პრიმადონა, რომელიც ახლა თბილისის სცენაზე გამოდის, რათა აქედან გავიდეს ნეაპოლის, ფლორენციის, მილანოს, პარიზისა და ლონდონის სცენებზე, და აგრეთვე მსახიობები მასინი და ბრიანი. ასეთი დასის ნახვა თბილისში მართლაც რომ განსაკუთრებული მოვლენაა“.¹⁸

ნაწარმოებში ჩანს, რომ დიუმა იცნობდა და მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ქართველ ინტელიგენციასთან. თავში „თავად ჭავჭავაძის მეუღლე“ ავტორი ალექსანდრე ჭავჭავაძის ვაჟის, დავით ჭავჭავაძის მეუღლე ანნა ბატონიშვილზე გვესაუბრება. მისი უმშვენიერესი გა-

---

¹⁸ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 274-275.

რეგნობითაა მოხიბლული და აღნიშნავს, რომ მელანქონიური განწყობა და სევდიანი გამომეტყველება მარად თან სდევს ამ ქალბატონს. დიუმა ფიქრობს, რომ ეს შამილის ტყვეობაში ყოფნის მოგონებებითაა გამოწვეული.

დიუმა დაწვრილებით მოუთხრობს მკითხველს წინანდლის მამულიდან ლეკების მიერ დავით ჭავჭავაძის სახლობის გატაცებისა და ტყვეობის შესახებ. თუმცა, მისთვის გაუგებარია ანნა ბატონიშვილის დამოკიდებულება შამილისადმი. „უცნაური ის არის, რომ ამ წარჩინებულმა ტყვე ქალმა შამილისადმი ნამდვილი აღტაცება შეინარჩუნა“¹⁹, - წერს დიუმა.

ასევე დადებით დამოკიდებულებას გამოხატავს შამილისადმი დავითის ოჯახთან ერთად ტყვეობაში მყოფი ფრანგი ქალბატონი ანა დრანსე თავის წიგნში „შამილის ტყვე ქალები“, „იმხანად, ჩვენი ტყვეობაში ყოფნისას, შამილი 56 წლისა გახლდათ. მაგრამ მე, ვისაც საშუალება მქონდა მენახა იგი თითქმის ყოვედღიურად, ეს აქამდე ვერ დამიჯერებია: მეჩვენება, რომ გაცილებით ახალგაზრდაა. სახის ნაკვთები მშვიდი და ენერგიული აქვს, ჩვეულებრივ მთვლემარე ლომს წააგავს, ახოვანია, ქერა, გრძელი წვერი ბევრს ჰმატებს მის დიდებულ იერსახეს.

ოცი წელიც არ შესრულებოდა, და უკვე მოესწრო ლეკთა და ჩეჩენტა ყველა თაობის მეომართა გაერთიანება თავისი დროშის ქვეშ. ამის შემდეგ კი დაიწყო ყოველგვარ ციხე-სიმაგრეზე უმჯობესი გამაგრების - მი-

---

¹⁹ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 301.

უდგომელი მთების დახმარებით თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაცვაზე ზრუნვა“.²⁰

თავში „თავადი ილიკო ორბელიანი“ დიუმა ალტაცებით გვიყვება შამილის მიერ დატყვევებული ილიკო ორბელიანის გმირობის, შეუპოვრობისა და სულიერი სიმტკიცის ამბავს. საუბრობს რა შამილის შესახებ, დიუმა აღნიშნავს, რომ ტყვეების სანაცვლოდ იგი ითხოვდა დიდ გამოსასყიდს და რუსეთში ტყვედ მყოფი მისი ვაჟის განთავისუფლებას. აღსანიშნავია, რომ დიუმას მონათხრობი ძირითადად შეესაბამება სინამდვილეს და აღნიშნული ფაქტების შესახებ არაერთი მკვლევარი მოგვითხრობს.

დიუმა განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს კავკასიელი ქალების გარეგნობასა და პიროვნულ თვისებებს. მას მოჰყავს ციტატა XVII საუკუნის ცნობილი ჰოლანდიელი მოგზაურის ჟან სტრეისის წიგნიდან „სამი მოგზაურობა სპარსეთში“ და მიუთითებს, რომ სავსებით ემხრობა და იზიარებს მის ნაზრევს: „კავკასიელ ქალებს მრავალი სასიამოვნო თვისება აქვთ და ძნელი სათქმელია, მათ შორის რომელი აღვიძებს მათდამი სიყვარულის გრძნობას. ისინი ლამაზები არიან, გამოირჩევიან კანის სითეთრით, რომელსაც ისეთი ლამაზი შეფერილობა აქვს, რომ მხოლოდ შრომანის და ვარდის ფერებია საჭირო, რომ ამაზე სრულყოფილი სილამაზე შექმნათ. მთელ მათ პიროვნებას ახლავს სილალისა და დამოუკიდებლობის იერი. მიუხედავად ამისა, რომ ასე არიან დაჯილდოებულნი, არ ახასია-

---

²⁰ ა. დრანსე, შამილის ტყვე ქალები, თბილისი, 1978, გვ. 71-72.

თებთ სიმკაცრე, არ ეშინიათ მამაკაცის ქათინაურებისა, სადაურიც არ უნდა იყოს იგი“.²¹

კავკასიელი ქალების ამგვარი დახასიათება დამკვიდრებული იყო ევროპულ ლიტერატურაში. მაგალითად, ბაირონი „დონ-ჟუანის“ კომენტარებში საქართველოზე საუბრისას მოიხმობს ინგლისელი ისტორიკოსის გიბონის სიტყვებს: „საქართველოს, სამეგრელოს და ჩერქეზეთის ჰავამ შექმნა ჩვენს წარმოდგენაში მშვენიერების მოდელი-ფიგურის, კანის ფერის, ნაკვთების სიმეტრიის და თავშეკავების გამოხატვისა: კაცები გაჩენილნი არიან მოქმედებისათვის, ქალები სიყვარულისათვის“.²²

ქართველი მამაკაცების შესახებ დიუმა აღფრთოვანებით საუბრობს და აღნიშნავს: „ქართველი მამაკაცები, ჩემი აზრით, არა მარტო თვითონ არიან ულამაზესი მთელს დედამიწის ზურგზე, არამედ მათ აგრეთვე საუცხოო ტანისამოსი აცვიათ“.²³

ქართველ თავად ბაგრატიონს, ვისთან ერთადაც დიუმა ოთხი დღე მოგზაურობდა ამგვარად ახასიათებს: „ეს იყო ქართველი თავადიშვილის ჭეშმარიტი ტიპი, მამაცი, ქველი, გულუხვი, სტუმართმოყვარე, პოეტური სულისა და წარმოსადეგი გარეგნობის კაცი“.²⁴

---

²¹ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 114-115.

²² მ. კუჭუხიძე, ბაირონი და XIX საუკუნის ქართული მწერლობა, თბილისი, 1992, გვ. 6.

²³ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 209.

²⁴ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 174 .

დიუმას მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში არ იყო შემთხვევითი მოვლენა. XIX საუკუნეში საფრანგეთი დიდ ინტერესს იჩენდა საქართველოს მიმართ. საფრანგეთს საქართველოში ჰყავდა კონსული. საფრანგეთის კონსული ჟაკ ფრანსუა გამბა თავის წიგნში „მოგზაურობა ამიერკავკასიაში“ (მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში, კერძოდ, ამიერკავკასიაში, რომელიც განახორციელა 1820-1824 წლებში შვეალიე გამბამ, მეფის კონსულმა თბილისში) იგი წერს: „მთელს ამ ქვეყანას ისე კარგად უწყობს ხელს ბუნება, რომ აქაურ მოსახლეობას სანატრელი აღარაფერი დარჩენია; კლიმატი, ნიადაგი, საწინდარია აქაური დოვლათიანობისა, სარგებლიანობისა, რომელსაც ადამიანი ესწრაფვის.

მთის კალთებზე შეფენილია მუხის, კოპიტის, წიფლის, თელის, წაბლისა და კაკლის ხეები; მათ გარს შემოხვევია ვაზი, რომელიც დიდი რაოდენობით იძლევა ყურძენს. ბამბა აქ დაუმუშავებლად მოდის. ვხვდებით ევროპის ყველაზე საუცხოო ხეხილს. დაბლობები სავსეა ბრინჯის, ხორბლის, ფეტვის, კანაფის, სელის ნათესებით; მათი დამუშავება დიდ შრომას არ მოითხოვს. აქაურ მეურნეს არც სეზონის კაპრიზებისა ეშინია. ველებზე ვრცელი სამოვრებია. მდინარეებში კი - უამრავი თევზი. ბუნებას ამ მხარის მკვიდრთათვის თითქოს ყველაფერი მიუმაღლებია, რაც მათი კეთილდღეობისთვის არის საჭირო“.²⁵

---

²⁵ ჟ. გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, თბილისი, 1987, გვ. 227.

აღსანიშნავია, რომ თბილისში ფრანგულ ენაზე გაზეთიც კი გამოდიოდა, იყო ფრანგული სათვისტომო. მკვლევარი დ. ფანჭულიძე მოგვითხრობს: „რომ 1884 წლის 30 ნოემბერს ქართულ თეატრში ფრანგების კოლონიისა და ფრანგთა საქველმოქმედო საზოგადოების დასახმარებლად და პატივსაცემად გაიმართა დიდი საღამო-წარმოდგენა, რომელსაც საფრანგეთის კონსულიც ესწრებოდა და რომელშიაც მონაწილეობა მიიღეს იმდროინდელმა ქართველმა საუკეთესო მსახიობებმა. ამ შეხვედრამ დიდი წარმატებით ჩაიარა. გაზეთმა „დროება“ მეორე დღეს თავის პირველ გვერდზე ამ დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიების ანგარიში გამოაქვეყნა“.²⁶

უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ საქართველოს ურთიერთობა ევროპის ქვეყნებთან ლიტერატურულ პროცესებშიაც გამოვლინდა. „დასავლეთ ევროპული ლიტერატურული და სააზროვნო ტრადიციები არაერთგზის აისახა მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში. გარდა იმისა, რომ მე-19 საუკუნის ქართველი კლასიკოსების მიერ არაერთი დასავლეთ-ევროპელი მწერლის ნაწარმოებია ქართულ ენაზე ნათარგმნი, საკმაოდ ჭარბად დაიძებნება ლიტერატურული პარალელებიც“.²⁷

ალექსანდრე დიუმამ შეძლო ზედმიწევნითი სიზუსტით, მაგრამ მხატვრულად გადმოეცა კავკასიაში შექმნილი სოციალურ-პოლიტიკური, კულტურული და

---

²⁶ დ. ფანჭულიძე, ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბილისი, 1969, გვ. 47.

²⁷ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, თბილისი, 2018, გვ. 59.

ეკონომიკური მდგომარეობა. მოეთხრო ქართველი ხალხის სულიერ და მატერიალურ ფასეულობათა შესახებ.

წიგნი მნიშვნელოვანია ქართველი და კავკასიელი ხალხის ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

დასასრულს, დიუმას დამოკიდებულება საქართველოსადმი შეგვიძლია მისივე სიტყვებით გამოვხატოთ: „უნდა გამოვტყდე, როცა თბილისში მოვდიოდი, მეგონა ვნახავდი ნახევრად ველურ ქალაქს, რაღაც ბაქოსა და ნუხის მსგავსს, მაგრამ უფრო დიდს, თურმე ვცდებოდი“.²⁸

მას დახვდა ქვეყანა დიდი კუტურითა და ტრადიციებით, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა ევროპულ ცივილიზაციაში.

---

²⁸ ა. დიუმა, კავკასია, გვ. 342.

თავი 3. სერ ოლივერ უორდროპის წიგნი „საქართველოს სამეფო“

მარჯორი და ოლივერ უორდროპები ინგლისური ქართველოლოგიის ფუძემდებლები არიან. ისინი თავიანთი ცხოვრებითა და მოღვაწეობით მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი საქართველოსთან და ქართულ კულტურასთან. ფასდაუდებელია მათი ღვაწლი ქართული კულტურის პოპულარიზაციაში ინგლისსა და ევროპის ქვეყნებში.

ოლივერ უორდროპს (1864-1948) საზოგადოება იცნობს როგორც დიპლომატს, საზოგადო მოღვაწესა და მთარგმნელს. ოლივერ უორდროპი იყო ძმა ცნობილი ქართველოლოგისა და მთარგმნელის მარჯორი უორდროპის. 1919-1921 წლებში იგი იყო ინგლისის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი საქართველოში.

1887 წელს ოლივერ უორდროპი პირველად ჩამოვიდა საქართველოში. აქ იგი შეხვდა არა მხოლოდ ქართველ მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებს, არამედ აქ მცხოვრები სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლებსაც.

1888 წელს ოლივერ უორდროპმა ლონდონში გამოსცა წიგნი „საქართველოს სამეფო“. საქართველოს კულტურულ მემკვიდრეობიდან ავტორი მოგვითხრობს ლიტერატურულ და ისტორიულ ფასეულობებზე. თხრობისას იცავს ქრონოლოგიას, ზუსტად აღწერს ფაქტებსა და მოვლენებს, გვესაუბრება ქართველთა სულიერ ფასეულობებზე. იგი ასევე აღწერს საქართველოს გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას, მის კუთხეებს, მოგვი-

თხრობს საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების შესახებ.

წიგნს „საქართველოს სამეფო“ (მოგზაურობა ბანოვანთა, ღვინისა და სიმღერების ქვეყანაში) ერთვის ბიბლიოგრაფია, სტატისტიკური მონაცემები, ქართული ვოკალური მუსიკის ნიმუშები და ილუსტრაციები. ამდენად, წიგნი აძლევს საშუალებას მკითხველს, საკმაოდ ფართო წარმოდგენა შეექმნას ქვეყანაზე.

აღსანიშნავია, რომ ო. უორდროპი მხოლოდ ამით არ დაკმაყოფილებულა. 1894 წელს მან ლონდონში გამოსცა სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუისას“ ინგლისური თარგმანი. მან თარგმნა ასევე ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები; 1911 წელს ოქსფორდში გამოსცა ინგლისურ-სვანური ლექსიკონი. 1912 წელს კი, ოლივერმა ლონდონში დასტამბა „ვეფხისტყაოსნის“ მარჯორისეული თარგმანი, რომელსაც დაურთო ბიბლიოგრაფიული ცნობები „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ, სახელთა, პირთა და გეოგრაფიულ სახელწოდებათა საძიებლები, ასევე წინასიტყვაობა და შენიშვნები.

მარჯორი უორდროპიც ხშირად სტუმრობდა საქართველოს. მას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ქართველ მწერლებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან. შემონახულია მისი პირადი წერილებიც, რომლის ადრესატები არიან ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ხახანაშვილი, ოლღა გურამიშვილი და სხვანი. მარჯორი უორდროპმა ინგლისურად თარგმნა „ქართული ხალხური ზღაპრები“,

„ვეფხისტყაოსანი“, „წმინდა ნინოს ცხოვრება“, ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“ და „განდეგილი“.

განსაკუთრებით მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა მ. უორდროპს ილია ჭავჭავაძესა და ოლღა გურამიშვილთან. 1894 წლის 8 სექტემბერს იგი სწერს ილიას: „მოწყალეო ხელმწიფეე! ინგლისურად თარგმანი ვჰქმენ თქვენსა „განდეგილსა“. მე დიდი სურვილი მაქვს გავუზიარო ჩემს თანამემამულეთ ის სიამოვნება, რომელიც ამ ლექსმა მაგრძნობინა. ამისთვის ვჰკადრებ თხოვნა თქვენი ნება ეს ჩემი თარგმანი გამოცემად“²⁹.

საინტერესო და მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ თარგმნისას „მარჯორი უორდროპმა შეარჩია ის ნაწარმოებები, რომლებმაც დიდი როლი შეასრულეს ქართული პარადიგმული სახისმეტყველების განსაზღვრის, რენესანსული იდეალების დამკვიდრებისა და ქართული ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბების საქმეში“.³⁰

ოლივერ უორდროპის წიგნი „საქართველოს სამეფო“, „მიძღვნილია ოქსფორდის უნივერსიტეტის სამოქალაქო სამართლის პროფესორის - ჯეიმს ბრაისისადმი, რომელიც 1876 წელს იყო კავკასიაში და საგანგებო ნაშრომიც ჰქონდა ლონდონში 1877 წელს გამოქვეყნებული.

ოლივერ უორდროპის „საქართველოს სამეფომ“ ინგლისელი მკითხველის ცხოველი ინტერესი გამოიწვია

---

²⁹ ლ. თაქთაქიშვილი-ურუშაძე, მარჯორი უორდროპი, თბილისი, 1965, გვ. 123.

³⁰ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 8.

და მათი მოწონება და აღტაცება იმდენად დიდი ყოფი-
ლა, რომ ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად ქცეული ეს
წიგნი თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ, 1977 წელს
ფოტოტიპურად ხელახლა გამოუციათ ლონდონში,
ამჯერად უკვე ოლივერის ვაჟის - ანდრო უორდროპის
წინასიტყვაობით³¹.

წიგნში ავტორი ცდილობს, სიზუსტით აღწეროს
ისტორიული ფაქტები და მოვლენები. თუმცა, იგი
ყურადღებას ამახვილებს საქართველოს ისტორიის ძი-
რითად მომენტებზე. თხრობას ო. უორდროპი იწყებს
მეფე ფარნავაზით. აღნიშნავს, რომ იგი ქვეყანას ჩვენს
წელთაღრიცხვამდე III საუკუნეში მართავდა და მასვე
მიეწერება სამოქალაქო ანბანის შემოღება. უორდროპი
აქვე ხსნის წიგნის დაწერის მიზანს: „ამ უძველესი
თარიღიდან მოყოლებული დღევანდლამდე ჩვენ გვაქვს
თითქმის უწყვეტი ნაკადი ფაქტებისა, რომელთა სან-
დობა სხვა ქვეყნების ისტორიული წყაროებითაც
მტკიცდება. ისინი, ვინც საქართველოს ადრეული
ისტორიისადმი საგანგებო დაინტერესებას იჩენენ, ამ
წიგნისთვის დართული ბიბლიოგრაფიული ცნობარით
შეძლებენ საკუთარი ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფი-
ლებას“³².

შემდეგ იგი ყურადღებას ამახვილებს დავით აღმა-
შენებელზე, მას დავით II ბაგრატიონად მოიხსენიებს,
რომელიც საქართველოს სამეფოს ტახტზე 1089 წელს

---

³¹ გ. შარაძე, ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, თბილისი, 1984, გვ. 36-37.

³² ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, თბილისი, 2001, გვ. 124.

ავიდა, უორდროპი შენიშნავს, რომ გადმოცემის თანახმად, იგი არის დავით წინასწარმეტყველისა და ფარნავაზის შთამომავალი. დავითის მეფობის წინა პერიოდში ქვეყანა გაანადგურეს თურქ-სელჩუკებმა, მაგრამ ქვეყნის აღდგენასა და განვითარებას ხელი შეუწყო გარეშე ფაქტორებმაც. კერძოდ, ჯვაროსანთა წარმატებებმა და მაჰმადიანთა ძალაუფლების შესუსტებამ აღმოსავლეთში. „დავითი ქალაქების, ციხე-სიმაგრეებისა და ეკლესიების ხელახალ შენებას შეუდგა. მან გაწმინდა სახელმწიფო და ეკლესია ბევრი მანკიერებისაგან და გულუხვად უწყობდა ხელს განათლებას. ამ საქმეებმა მას დავით აღმაშენებლის სახელი მოუპოვა. აქედან მოყოლებული, საქართველო მთელი საუკუნის მანძილზე აყვავებული ქვეყანა იყო და, შემდგომში, ეროვნული დიდების ზენიტსაც მიაღწია“³³.

ყველაზე ვრცლად და საინტერესოდ უორდროპი თამარ მეფეზე საუბრობს. საკითხისადმი ასეთი მიდგომა დამახასიათებელია ევროპული ლიტერატურისათვის. უორდროპი შენიშნავს, რომ იგი მამისეულ ტახტზე 1184 წელს ავიდა და 28 წელი იმეფა. რელიგია იყო მისი მამოძრავებელი ძალა. თამარი გამოირჩეოდა თავისი კეთილშობილური თვისებებით, ქველმოქმედებით, საშინაო საქმეებისადმი დიდი ყურადღებით. თუმცა, მისი მოღვაწეობის ძირითად პრიორიტეტად საგარეო პოლიტიკას მიიჩნევს. „სამხედრო ლაშქრობებმა, რომელსაც ის აწარმოებდა მთელს აზიაში გაუთქვა მას სახელი: ერზრუმმა, დვინმა, ტრაპეზუნდმა, სინოპმა,

---

³³ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 124.

სამსუნმა, ყარსმა ნახა ქართული შეიარაღებული ძალების ტრიუმფი. თამარი არ დაკმაყოფილდა თავისი ქვეყნიდან მაჰმადიანთა განდევნით, მან ელჩები დაგზავნა ქრისტიანულ გაერთიანებებში - ალექსანდრიაში, ლიბანში, სინას მთაზე, იერუსალიმში, კვიპროსში, საბერძნეთსა და რუმინეთში, და საჭიროების შემთხვევაში თავისი დახმარება შესთავაზა. იმისათვის, რომ თეოლოგიაში უზრუნველყო თავისი ხალხის მართლმადიდებლობა, მან ბრძანა, მოეწყოთ საჯარო პაექრობა ქართული და სომხური ეკლესიების მესვეურთა შორის“.³⁴

უორდროპი თამარის ლიტერატურულ ნიჭსა და ქალურ თვისებებზეც საუბრობს: „როცა ბრძოლას მოიგებდა, დებორას მსგავსად, შეეძლო თავისი ტრიუმფის შესახებ ყველასთვის მოეთხრო ტკბილი, აღფრთოვანებული ჰიმნით. თუმცა, თამარ მეფე, უმთავრესად, ცნობილია როგორც მგოსანთა მფარველი და შთამაგონებელი“³⁵.

საფიქრებელია, რომ ავტორი, უპირველეს ყოვლისა, გულისხმობს შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანს“, თუმცა, იგი იცნობდა თამარის შესახებ შექმნილ სხვა სახობო ნაწარმოებებსაც. აღსანიშნავია, რომ თამარის სახე ქართულ ლიტერატურაში იქცა პარადიგმად, რომელიც ყველა პერიოდის მწერლობისთვისაა დამახასიათებელი. უორდროპი თხოობისას იცავს ქრონოლოგიას, ასახელებს თამარის შემდგომ მეფეებს, განსაკუთრებით

---

³⁴ თ. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 125, 127.

³⁵ თ. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 125.

რთული პერიოდი მისი აზრით, საქართველოს ისტორიაში მეთხუთმეტე საუკუნის შუა წლებიდან იწყება, როდესაც ხშირდება თურქებისა და სპარსელების თავდასხმები დანაწევრებულ ქვეყანაზე და მათი გავლენებიც ძლიერდება.

უორდროპი აღნიშნავს, რომ საქართველოს ისტორია გაუთავებელი ბრძოლების ისტორიაა, მიუხედავად ამისა, „ქართველ ხალხს არასოდეს დაუკარგავს სიმამაცე - მტრებიც კი პატივს სცემდნენ მას. მაჰმადიანები დროდადრო წარმატებით ეპატრონებოდნენ ხოლმე ხან ერთ, ხან მეორე კუთხეს, მაგრამ მათი ბატონობა დიდხანს არ გრძელდებოდა. ქართველები ცეცხლითა და მახვილით უკან ერეკებოდნენ მათ თავიანთ ქვეყნებში“.³⁶

უორდროპს მეთექვსმეტე საუკუნის მიწურულში საქართველოს გარშემო შექმნილი პოლიტიკური ვითარებაც არ რჩება უყურადღებოდ. „1596 წელს, კახეთის მეფე ალექსანდრემ რუსეთის მეფე თევდორე ივანეს ძესთან დახმარების თხოვნით ელჩები გაგზავნა. ხელმოწერილ იქნა ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც რუსეთის მონარქი დათანხმდა კახეთი თურქებისაგან დაეცვა და ამ მიზნით გამოეგზავნა თავისი ჯარები კავკასიაში. შაჰ-აბას დიდი არ იყო ამ ხელშეკრულების წინააღმდეგი, რადგან თვითონაც სურდა თურქების წინააღმდეგ კავშირი დაემყარებინა მოსკოვთან“.³⁷

---

³⁶ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 129.

³⁷ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 129.

უორდროპი ცდილობს, უყურადღებოდ არ დარჩეს არც ერთი ისტორიული ფაქტი. წიგნი გახლავთ დიპლომატიის თვალთ დანახული და აღწერილი უცხო ქვეყნის ისტორია. თბრობისას ჩანს ის დიდი თანაგრძნობა და ინტერესი, რასაც იგი ავლენს საქართველო-სადმი.

უორდროპი ასევე დიდ ყურადღებას უთმობს მეფე ერეკლეს, აღნიშნავს, რომ ერეკლე 1744-1762 წლებში იყო კახეთის, ხოლო 1762-1798 წლებში გაერთიანებული ქართლ-კახეთის მეფე. საუბრობს ერეკლე მეფის მიერ ჩატარებულ რეფორმათა შესახებ, „მან რუსეთიდან გამოიწვია იმ დროისათვის ყველაზე დიდი ქართველი სწავლული - ანტონ კათალიკოსი, რომელიც დეენილობაში იმყოფებოდა რუსეთში, და პატრიარქად დასვა. კათალიკოსმა თბილისსა და თელავში დააარსა სკოლები, სადაც ისწავლებოდა ბაკმაისტერის „ახალი ფილოსოფია“, მშობლიურ ენაზე თარგმნა მრავალი საგანმანათლებლო შრომა, მოახდინა ეკლესიის რეფორმა და ხელი შეუწყო ლიტერატურის განვითარებას“.³⁸ ავტორი საუბრობს ასევე ალა-მაჰმად ხანის შემოსევაზე 1795 წელს, ეხება საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხსა და საქართველოში განვითარებულ მოვლენებს XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე.

უორდროპი დიდ შეფასებას აძლევს საქართველოს ისტორიას. ფიქრობს, რომ გამოჩნდება მკვლევარი, რომელიც „სერიოზულად მოკიდებს ხელს თავისი ერის

---

³⁸ თ. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 134.

მატიანეებს და გასაგები ფორმით წარუდგენს მათ მსოფ-
ლიოს“.³⁹

ქართულ ენასა და ლიტერატურაზე საუბარს უორ-
დროპი ქართული დამწერლობის შესახებ საუბრით
იწყებს და დიდ დროს მრავალსაუკუნოვანი ქართული
ლიტერატურის განხილვას უთმობს. ქართული
ლიტერატურის ყველაზე ადრეულ ნიმუშებად იგი
ბიბლიის თარგმანებსა და თეოლოგიურ შრომებს
თვლის. შენიშნავს, რომ XI-XII საუკუნეებში ქართულ-
ბერძნული ურთიერთობები მჭიდრო ხასიათს ატარებ-
და. ქართველები, რომლებიც ათენის სკოლებში იგზავ-
ნებოდნენ, სამშობლოში დაბრუნებისას თან მოჰქონდათ
პლატონისა და არისტოტელეს მოძღვრებები. მზადდე-
ბოდა ნიადაგი ქართული ლიტერატურის ოქროს ხანი-
სათვის და ეს პერიოდი თამარის მეფობის ხანას დაემ-
თხვა. უორდროპის აზრით, ქარიშხლიანმა პერიოდებმა
ბევრი ნაწარმოები გაანადგურა, „მაგრამ გადარჩა
ეპიკური პოემა, რომელიც დღეს ამ ენაზე შექმნილ უდი-
დეს შედევრად ითვლება და რომელმაც უმნიშვნელო
ხარვეზებით მოაღწია ჩვენამდე, განადგურებას გადა-
ურჩა. ეს ნაწარმოები შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყა-
ოსანია“⁴⁰.

უორდროპი საუბრობს პოემის ავტორის ვინაობაზე,
ქართველი ხალხისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ მნიშვნე-
ლობაზე. გადმოგვცემს პოემის სიუჟეტს, ახასიათებს
მთავარ მოქმედ გმირებს, მოჰყავს ციტატები და აფო-

---

³⁹ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 142.

⁴⁰ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 144.

რიზმები პოემიდან. ავთანდილის დახასიათებისას, მოჰყავს ციტატა „ვეფხისტყაოსნიდან“.

„ავთანდილ იყო სპასპეტი, ძე ამირ-სპასალარისა,
საროსა მჯობი ნაზარდი, მსგავსი მზისა და
მთვარისა,
ჯერთ უწვერული, სადარო ბროლ-მინა
საცნობარისა;
მას თინათინის გონება ჰკვლიდის წამწამთა
ჯარისა.
გულსა მისსა მიჯნურობა მისი ჰქონდა
დამალულად;
რა მოშორდის, ვერ-მჭვრეტელმან ვარდი შექმნის
ფერ-ნაკლულად;
ნახის, ცეცხლი გაუახლდის, წყლული გახდის
უფრო წყლულად.
საბრალოა, სიყვარული კაცსა შეიქმს გულ-
მოკლულად!“
(„ვეფხისტყაოსანი“)

რუსთველის მსოფლმდებველობას კი უორდროპი ამგვარად აფასებს: „რუსთაველის მიერ გამოხატული სიყვარულის იდეები ნაწილობრივ ოვიდიუსისას ჰგავს, თუკი რომელი პოეტის არადელიკატურობას გამოვრიცხავთ, მაგრამ რუსთაველს პლატონი ტყუილად არ უსწავლია - მის ნაწარმოებში ვხედავთ იმ მეტაფიზიკური თეორიების კვალს, რომელიც ს. ბონავენტურამ, დან-

ტემ, მისმა ბევრმა თანამედროვემ და მემკვიდრემ აღმოაჩინა ქრისტიანობაში.

რაც შეეხება რუსთაველის სტილს, უნდა ითქვას, რომ გასაოცარ მსგავსებას ვპოულობთ მის თანამედროვე ევროპელ მწერლებთან, სახელდობრ, ტრუბადურებთან. ადვილად შეგვიძლია გავიგოთ, რომ მისი მოღვაწეობა რაღაცით წააგავდა კიდეც ზოგიერთ იმ ტკბილად მომღერლის ბედს, რომელიც საფრანგეთისა და იტალიის ქალბატონთა მფარველობითა და კეთილგანწყობით სარგებლობდნენ. უდიდეს ევროპულ პოეტთა შორის არიოსტო და ტორკვატო ტასო ყველაზე მეტად ენათესავებიან რუსთაველს. თემის მსგავსებასთან ერთად, ან უკანასკნელის პლატონურობა კიდეც უფრო მეტად ადასტურებს მათ მსგავსებას⁴¹.

როგორც ვნახეთ, მსოფლმხედველობითა და სტილით უორდროპი „ვეფხისტყაოსანს“ დასავლური ღირებულებების მატარებელ ნაწარმოებად მიიჩნევს და პარალელებს ავლებს ევროპულ თხზულებებთან.

უოპრდროპს არც რუსთაველის თანამედროვე პოეტები ავიწყდება, როგორებიც არიან შავთელი, ჩახრუხაძე, სარგის თმოგველი.

ავტორი სულხან-საბა ორბელიანის შესახებაც საუბრობს, მისი თხზულებებიდან განსაკუთრებით გამოყოფს ორბელიანის მიერ შედგენილ ქართულ ლექსიკონს, რადგან უორდროპის აზრით, ამით საფუძველი ჩაეყარა ყველა ლექსიკოგრაფიულ სამუშაოს.

---

⁴¹ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 149.

უორდროპს მნიშვნელოვან მოვლენად მიაჩნია ასევე ვახტანგ VI-ის მიერ 1712 წელს თბილისში სტამბის დაარსება. შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ უორდროპი იმდენად კარგად იცნობს ქართულ ლიტერატურას, რომ მას უყურადღებოდ არ რჩება XVIII საუკუნის მწერლები გურამიშვილი, საიათნოვა, ვახტანგ VI-ის ვაჟი უფლისწული ვახუშტი, რომელმაც შეადგინა „საქართველოს ისტორია“ და „საქართველოს გეოგრაფია“.

უორდროპი XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსებიდან ყურადღებას უთმობს ალექსანდრე ჭავჭავაძესა და ნიკოლოზ ბარათაშვილს. საუბრობს ბაირონთან ბარათაშვილის შემოქმედების მიმართების საკითხებზე, პირველ ქართველ კომედიოგრაფზე გიორგი ერისთავზე აღნიშნავს, რომ პოლონეთში გადასახლების დროს ერისთავმა შეისწავლა მიცკევიჩი, შილერი, პეტრარკა და უკან დაბრუნებულმა დააარსა ეროვნული თეატრი.

უორდროპი დიდ ყურადღებას უთმობს გრიგოლ ორბელიანს და საინტერესოა, რომ განიხილავს მის ლექსს „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“. უორდროპი წერს, „თავის ოდაში ის ევედრება დიდებულ მეფეს წყალობის თვალით გადმოხედოს და დალოცოს მისი შვილების სიბრძნე და ძლიერება“.⁴²

ჩვენი მხრიდან გვინდა შევნიშნოთ, რომ გრიგოლ ორბელიანი მისტირის წარსულს, როგორც რომანტიკოსი, თუმცა, ამ ლექსში გააჟღერებს იმ ძირითად იდეას, რომელიც დამახასიათებელია როგორც რომანტიკოსებისათვის, ისე რეალისტებისათვის. ესაა

---

⁴² თ. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 152.

საქართველოს „დადგომა ერთად, სხვა ერთა შორის“. ესაა ეროვნული დამოუკიდებლობისა და სახელწმიფოებრიობის იდეა. უორდროპი გრიგოლ ორბელიანის შემდეგ მოიხსენიებს აკაკი წერეთელს და შენიშნავს: „იმ დროს, როდესაც ორბელიანი სინანულით უმზერს წარსულს, აკაკი წერეთელი იმედიანად შეჰყურებს მომავლს:

„არ მომკვდარა, მხოლოდ სძინავს
და ისევე გაიღვიძებს...“

თავისი ელეგანტური, მაგრამ შთაგონებული ლირიკით, იგი თავის თანამემამულეებს მოუწოდებს ვაჟკაცურად გაჰყვნენ პროგრესის გზას. წერეთელს ეკუთვნის უბრწყინვალესი ისტორიული პოემა „თორნიკე ერისთავი“. გარდა ამისა, ის არის ორატორი და უმაღლესი რანგის პუბლიცისტი⁴³.

როგორც ვნახეთ, „თორნიკე ერისთავს“ უორდროპი აკაკი წერეთლის პოეზიის უბრწყინვალეს ნიმუშად მიიჩნევს და საუბარს განაგრძობს ილია ჭავჭავაძის ლექსის „ქართველის დედას“ განხილვით, რომელიც ასევე ეროვნული იდეის მატარებელია და შენიშნავს, რომ ილიას მთელი შემოქმედება პატრიოტული სულითაა გაჟღენთილი. საუბრობს რა „კაკო ყაჩაღზე“, „აჩრდილსა“ და „კაცია-ადამიანზე“ უორდროპი აღნიშნავს, რომ „ი. ჭავჭავაძის მოთხრობებმა და ლექსებმა ბევრად მეტი გააკეთა, ვიდრე სხვა რამემ, იმისათვის, რომ ქართველ

---

⁴³ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 153.

ხალხში ცხოვრების გარდაქმნის საქმეში მათი მოვალეობის გრძნობა გაელვიძებინა“.⁴⁴

ალექსანდრე ყაზბეგის შესახებ იგი წერს, რომ „თავადი ყაზბეგი სოციალური ცხოვრების ამსახველ რომანს წარმოგვიდგენს. ეს არის ახალგაზრდა ენერგიული მწერალი, რომლის ბევრი ნაწარმოები სერიულად იბეჭდება გაზეთებში“.⁴⁵

ივანე მაჩაბელთან დაკავშირებით იგი შენიშნავს, რომ „მიუხედავად იმისა, თავადი მაჩაბელი მხოლოდ ოცდაათი წლისაა, ის, ალბათ, ილია ჭავჭავაძის შემდეგ ყველაზე დიდი გავლენით სარგებლობს თავის თანამემამულეთა შორის; პარიზის უნივერსიტეტში სწავლისას, ის ახლოს გაეცნო დასავლეთ ევროპის ინტელექტუალურ და სოციალურ ცხოვრებას“.⁴⁶

ლიტერატურაზე საუბარს ო. უორდროპი ასრულებს შემდეგი სიტყვებით, „ქართული ხალხური შემოქმედება მდიდარია ზღაპრებით, იგავებით, გამოცანებით, ბალადებით და ყურადღებით შესწავლას მოითხოვს“.⁴⁷

აღსანიშნავია, რომ წიგნში „საქართველოს სამეფო“ („The Kingdom of Georgia“) ო. უორდროპი საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებაც გვესაუბრება.

წიგნის გაცნობისას ნათელია, რომ ო. უორდროპი არის საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურის კარგი მცოდნე. ამასთანავე, მას ღრმად აქვს გაშინაარსებუ-

---

⁴⁴ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 154.

⁴⁵ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 156.

⁴⁶ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 157.

⁴⁷ ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, გვ. 159.

ლი ყველა ის საკითხი, რაც იდგა XIX საუკუნეში ქართული საზოგადოების წინაშე და ცდილობს, ქართულ კულტურას თავისი ადგილი მიუჩინოს მსოფლიო კულტურათა შორის.

თავი 4. არტურ ლაისტი და XIX საუკუნის ქართველი კლასიკოსები

XIX საუკუნეში ქართული ლიტერატურის მეცნიერულ შესწავლასა და ევროპის ქვეყნებში მის პოპულარიზაციაში განსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს მარი ბროსემ, არტურ ლაისტმა, მარჯორი და ოლივერ უორდროპებმა.

აღსანიშნავია, რომ ბროსე ინტერესდებოდა არა მხოლოდ ძველი, არამედ ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხებითაც. 1834 წელს პარიზის სამეფო ბიბლიოთეკამ შეიძინა ალექსანდრე ჭავჭავაძის ხელნაწერი, ეს გახლდათ ვოლტერის „ალზირას“ თარგმანი ფრანგულიდან ქართულ ენაზე. „ბროსემ წაიკითხა იგი და „სააზიო ჟურნალის“ დახმარებით ფრანგ საზოგადოებას აცნობა, რომ ქართველმა პოეტმა შესანიშნავი სტილითა და ორიგინალთან დიდი სიახლოვით თარგმნა ტრაგედია“⁴⁸. ბროსე ასევე დიდ ყურადღებას უთმობდა ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას.

არტურ ლაისტი სწავლობდა XIX საუკუნის როგორც ქართველ რომანტიკოსთა, ისე რეალისტთა ლიტერატურულ ქმნილებებს. ევროპულ ლიტერატურულ-საზოგადოებრივ აზროვნებაში პირველად არტურ ლაისტმა შე-

---

⁴⁸ რ. დოდაშვილი, მარი ბროსე - ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბილისი, 1962, გვ. 103.

აფასა ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება.

აღსანიშნავია, რომ ა. ლაისტი საქართველოთი XIX საუკუნის 80-იან წლებში დაინტერესდა. 1877-1878 წლებში რუსეთ-თურქეთის ომის დროს „მისი ყურადღება მიიქცეის სამხრეთის ფრონტებიდან გამოგზავნილმა და ევროპის ორგანოებში დასტამბულმა კორესპონდენციებმა, რომელთა ავტორიც იყო გამოჩენილი პუბლიცისტი ნიკო ნიკოლაძე“.⁴⁹

ლაისტმა გადაწყვიტა, ახლოს გასცნობოდა საქართველოს. იგი კავშირს ამყარებს ქართული ინტელიგენციის წარმომადგენლებთან. ამასთანავე, იგი იწყებს მარი ბროსესა და სენ - მარტენის შრომების შესწავლას. მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რამაც ხელი შეუწყო ლაისტის საქართველოთი დაინტერესებას, გახდა 1881 წელს მისი პირადი ნაცნობობა გერმანელ პოეტთან ფრიდრიხ ბოდენშტეტთან, რომელმაც ურჩია ლაისტს, პირადად ეხილა საქართველო.

ბოდენშტეტი გარკვეული პერიოდი ცხოვრობდა საქართველოში და მისი „მირზა შაფის სიმღერები“ და „ათას ერთი ღამე აღმოსავლეთში“ დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ევროპის ქვეყნებში.

1882 წლის 24 იანვარს ა. ლაისტი სწერს აკაკი წერეთელს: „მხატვრული სიტყვის მსახური ვარ, ვწერ გერმანულად და პოლონურად. მინდა ვიტვირთო ინტე-

---

⁴⁹ შ. რევიშვილი, ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობებიდან, თბილისი, 1969, გვ. 36.

ლექტურალური ურთიერთობის დამყარება ამ ორ ერსა და თქვენს თანამემამულეთა შორის,... ამ შრომისათვის გასაღები ქართული ენის ცოდნაა“.⁵⁰

ამით, ა. ლასიტმა თავადვე განსაზღვრა თავისი როლი კულტურათაშორის დიალოგში. 1880 წლიდან იგი იწყებს შრომების გამოქვეყნებას გერმანულ და პოლონურ გაზეთებში. 1884 წელს ლაისტი ილია ჭავჭავაძის მოწვევით პირველად ესტუმრა საქართველოს, 1885 წელს კი მეორედ. 1885 წელსვე იგი ლაიფციგში აქვეყნებს თავის პირველ წიგნს საქართველოს შესახებ: „Georgien, Natur, Sitten and Bewohner“. 1887 წელს ეროპაში დაიბეჭდა ლაისტის აღმნახი „საქართველოს პოეტები“, რომელსაც თავის წერილით გამოეხმაურა ფრიდრიხ ბოდენშტეტი. „იმერეთის ცხოვრებაზე დაწერილი ორი მოთხრობა - „ქეთევანი“ და „ვარო“, ლაისტმა დაბეჭდა 1887 წელს“.⁵¹

1895 წელს „მომამბეში“ დასტამბულ წერილში „ვარიპანიძიანთ ნინო“ მოთხრობა არ. ლეისტისა“ კ. აბაშიძე წერს: „არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ, ის მომხიბვლელი სიმჰათია, რომლითაც ავტორი ეპყრობა თავის მოთხრობის გმირებს. ეს ამტკიცებს მის მაღალ გრძნობიერებას ერთის მხრით, მეორეს მხრით კი, მე მგონია ეს სიმჰათია ეკუთვნის უფრო იმ ხალხს, რომლის ცხოვრებასაც აგვიწერს ბ-ნი ლეისტი. იგი საქმით და სიტყვით ყოველთვის ამტკიცებს იმ სიყვარულსა და თანაგრძნობას ჩვე-

⁵⁰ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, თბილისი, 1963, გვ. 291.

⁵¹ შ. რევიშვილი, ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობებიდან, გვ. 42.

ნი ერისადმი, რომელიც ამ მოთხრობის ყოველ სტრიქონში მოჩანს და რომლისთვისაც ჩვენ დიდსა და უდიდეს მადლობას ვუძღვნით მას“.⁵²

წერილში კ. აბაშიძე საუბრობს მოთხრობის სიუჟეტის შესახებ, მის მთავარ მოქმედ გმირებს ადარებს „ოთარაანთ ქვრივის“ პერსონაჟებს, ყურადღებას ამახვილებს ასევე ლაისტის ღვაწლზე. „1889 წელს ლაიფციგში გამოვიდა ლაისტის მიერ თეთრ ლექსად თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“.⁵³

1892 წლიდან ა. ლაისტი ძირითადად საქართველოში ცხოვრობს. თუმცა, ხშირად სტუმრობს ევროპას, სადაც აქვეყნებს თავის შრომებს საქართველოს შესახებ. 1903 წელს ლაისტი დრეზდენში გამოსცემს „ვეფხისტყაოსნის“ სრულ თარგმანს. 1906 წელს მან თბილისში დააარსა გერმანული გაზეთი „Kaukasische Post“ და „გერმანელ-ქართველთა საკულტურო საზოგადოება“.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ა. ლაისტის „საქართველოს გული“. ცნობილი საზოგადო მოღვაწე თ. სახოკია 1927 წელს, არტურ ლაისტის გარდაცვალების წელს, თავის წიგნში „ჩემი საუკუნის ადამიანები“ წერდა: „არტურ ლაისტმა დაგვიტოვა მეტად საინტერესო წიგნი „საქართველოს გული“, რომელშიაც ავტორმა ჩააქსოვა თავისი საკუთარი და გულწრფელი სიყვარულის გრძნობა. ეს არის კრებული მისთა მოგო-

---

⁵² კ. აბაშიძე, ცხოვრება და ხელოვნება, თბილისი, 1971, გვ. 85.

⁵³ ლ. თაქთაქაიშვილი - ურუშაძე, მარჯორი უორდროპი, გვ. 91.

ნებათა საქართველოსა და ქართველების, ქართველთა მწერლებისა და მწერლობის შესახებ.

მთელი წიგნი მკითხველზე სტოვებს შთაბეჭდილებას შეყვარებულთა მიწერ-მოწერისას, ვაჟი - არტურ ლაისტი, ხოლო ქალი - საქართველოა.

წიგნი თარგმნილია ჩვენს მიერ, წამძღვარებული აქვს ვალერიან გუნიას მოგონება არტურ ლაისტზე და ჩვენივე წინასიტყვაობა. გამოსულია ორ ნაწილად. პირველი ნაწილი გამოვიდა 1923, ხოლო მეორე 1927 წელს⁵⁴.

აღსანიშნავია, რომ ა. ლაისტი ქართულ ენაზეც წერდა და აქვეყნებდა თავის წერილებს: „საქართველოს სილამაზე“, „ქართველი ქალები“, „ჩემი მოგონებები საქართველოში“, „ვაჟა-ფშაველა“, „ქართველები და ზღვა“ და სხვა.

ქართული საზოგადოებისათვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ სწორედ არტურ ლაისტის დახმარებით გრიგოლ ფერაძე 1921 წელს გაემგზავრა ევროპაში. ევროპის სხვა ქვეყნებისგან განსხვავებით პოლონეთის მხარემ შესთავაზა მას ცხოვრებისა და მუშაობის ყველაზე უფრო ხელსაყრელი პირობები. ავტობიოგრაფიული ხასიათის წერილში „ქართული კულტურის სამსახურში“ გრიგოლ ფერაძე წერს: „ვმუშაობდი ვარშავის უნივერსიტეტის მართლმადიდებლური თეოლოგიის ფაკულტეტზე. ვარშავაში მოღვაწეობის პერიოდში წელიწადში ორჯერ მივემგზავრებოდი პარიზში ჩემს სამრევლოში, ხოლო ზაფხულის არდადეგებზე ვაწყობ-

---

⁵⁴ თ. სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბილისი, 1969, გვ. 91.

დი სამეცნიერო მოგზაურობას ქართული კულტურის მეგლების მოსაძიებლად“⁵⁵.

ორმოც წელზე მეტი ლაისტი სწავლობდა საქართველოს კულტურულ მემკვიდრეობას. ახდენდა მის პოპულარიზაციას ევროპის ქვეყნებში. თავის შრომებში ცდილობდა, ეჩვენებინა ქართული კულტურის ევროპული წარმომავლობა.

განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობდა XIX საუკუნის ქართველ კალსიკოსთა შემოქმედებას, მათ ლიტერატურულ ნააზრებს. განსაკუთრებულია მისი დამოკიდებულება ილია ჭავჭავაძის მიმართ. ქართული საზოგადოება ყოველთვის ღრმა პატივისცემით იხსენიებს მის სახელს.

* * *

ევროპულ და ქართულ რომანტიზმს საერთო თეორიული საფუძვლები გააჩნიათ. როგორც ცნობილია, 1827 წელს ეკერმანთან საუბრისას, გოეთემ პირველმა აღიარა მსოფლიო ლიტერატურის არსებობა. „დღის წესრიგში დგება მსოფლიო ლიტერატურა, და ყველას ვაღიარებ დააჩქაროს ამ ლიტერატურის მეუფების ეპოქა“.⁵⁶ ამით, გოეთემ საფუძველი ჩაუყარა გლობალიზაციისა და კულტურული ინტეგრაციის საკითხს მსოფლიო ლიტერატურაში.

---

⁵⁵ გრიგოლ ფერაძე, თხზულებათა კრებული, წიგნი პირველი, ვარშავა, 2012, გვ. 74.

⁵⁶ გოეთეს საუბრები ეკერმანთან, ბათუმი, 1988, გვ. 125.

საინტერესოა, რას წერს მსოფლიოს უდიდესი რომანტიკოსი ბაირონი გოეთეს შესახებ თავისი ტრაგედიის „სარდნაპალის“ შესავალში: „თანამედროვე მწერლებს შორის უპირველესს, რომელმაც შექმნა თავისი ქვეყნის ლიტერატურა და განადიდა ევროპის ლიტერატურა, სახელმძღვანელო გოეთეს უცხოელი, როგორც ლიტერატურული ვასალი თავის სინიორს, ბედავს პატივისცემის ნიშნად უძღვნას ეს არასაკადრისი ნაწარმოები „სარდნაპალი“.⁵⁷ ამით ბაირონი განსაზღვრავს როგორც გოეთეს, ასევე საკუთარ ადგილსა და მნიშვნელობას ერთიან ევროპულ ლიტერატურაში.

რამდენად არიან ჩართულნი ქართველი რომანტიკოსები საერთო ევროპულ პროცესებში და რამ განაპირობა არტურ ლაისტის ინტერესი მათ მიმართ, ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის საშუალებას გვაძლევს ილია ჭავჭავაძის „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, სადაც იგი XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში პირველად მეცნიერულად განიხილავს ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებას, აფასებს მათ დღაწლს ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში.

ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმასაც, რომ XIX საუკუნის დამდეგიდან ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა ინტერესი რუსული და ევროპული კულტურისადმი იზრდება. XIX საუკუნის ლიტერატურა მდიდრდება თარგმნილი ძეგლებით, რაც ხელს უწყობს მის ჩართვას კულტურათა დიალოგში.

---

⁵⁷ ბაირონი, „სარდნაპალი“, თბილისი, 1960, გვ. 2.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე პირველი ქართველი რომანტიკოსია. მის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ვხვდებით თარგმანებსაც ევროპული ლიტერატურიდან, რაც მისი შემოქმედების ერთგვარი წყაროცაა. მის შემოქმედებაში ერთმანეთს შეერწყა დასავლური და აღმოსავლური ტენდენციები. ა. ლაისტი თავის შრომებში ა. ჭავჭავაძის შემოქმედების ევროპულ ორიენტაციაზე ნაკლებად საუბრობს, თუმცა, ერთგან შენიშნავს: „პირველი, ვინც ბაირონიზმით იყო შეპყრობილი ანაკრეონტელი ალექსანდრე ჭავჭავაძეა. ბაირონიზმმა მას არ მისცა არაფერი გარდა ტკივილისა, თუმცა, იგი ამ ტკივილს არ გრძნობდა იმდენად ძლიერად, რომ გამოეხატა მისი ენერგია თავის პოეზიაში“.⁵⁸

ილია ჭავჭავაძის შეფასებით, ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაში „ისმის ეგრეთ წოდებული „მოქალაქური გულისტკივილი“.⁵⁹ გრიგოლ ორბელიანის შემოქმედებაში კი ილია ჭავჭავაძის შეფასებით წარმმართველია პატრიოტიზმი. ნ. ბარათაშვილის შესახებ კი ილია აღნიშნავს, რომ „ნიკოლოზ ბარათაშვილს ხშირად მოსდიოდა ფიქრად საყოველთაო საკითხი, რომლის პასუხსაც იგი ეძებდა მარტო თავის გულში კი არა, მთელს კაცობრიობის გულში“.⁶⁰ ილიამ პირველმა დაუკავშირა ბარათაშვილის პოეტური გენია ბაირონისას.

---

⁵⁸ A. Leist, Georgien, Natur, Sitten und Bewohner, Leipzig, 1885, გვ. 106.

⁵⁹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, თბილისი, 1991, გვ. 531.

⁶⁰ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, გვ. 536.

ილიასეული შეფასებები დაედო საფუძვლად როგორც ქართველ ასევე ევროპულ მწერალთა და მეცნიერთა დამოკიდებულებას ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანისა და ნ. ბარათაშვილის შემოქმედებისადმი.

ბარათაშვილისა და მსოფლიო რომანტიკოსთა პოეზიას შორის შეინიშნება იდეურ მხატვრული ნათესაობა. მკვლევარი შ. რევიშვილი შენიშნავს, რომ „ლაისტი პოულობს ზოგიერთ მსგავსებას ბარათაშვილისა და „დიდი ბრიტანელის“ - ბაირონის - ფიზიკურ გარეგნობასა და შინაგან სულიერ სამყაროს შორის. ერთიგა და მეორეც უარყოფენ გარემომცველ სინამდვილეს, რაკი ვერ ურიგდებოდნენ მის მანკიერ მხარეებს“.⁶¹

ა. ლაისტი ბაირონისა და ბარათაშვილის ურთიერთმიმართების შესახებ აღნიშნავს: „უფრო სერიოზულად ვლინდება ბაირონიზმი ბარათაშვილის შემოქმედებაში. მან განიცადა მსოფლიო ტკივილი და იყო პირველი ქართველი რომანტიკოსი პოეტი, რომელიც ეზიარა დასავლეთ ევროპულ აზროვნებას. მან „ჩაილდ ჰაროლდის“ იდეები შემოიტანა თავის მშობლიურ ლიტერატურაში“⁶².

აღსანიშნავია ისიც, რომ ბაირონის პოეზია ევროპულ სივრცეში იქცა ერთგვარ ეტალონად, რომელსაც ადარებდნენ მისი დროის ყველა გამოჩენილ რომანტიკოსს და განსაზღვრავდნენ მათი შემოქმედების ხარისხს.

---

⁶¹ შ. რევიშვილი, გერმანულ-ქართული ეტიუდები, თბილისი, 1977, გვ. 220.

⁶² A. Leist, Georgien, Natur, Sitten und Bewohner, გვ. 106.

წერილში „XIX საუკუნის ქართველები“ ა. ლაისტი საუბრობს ქართველ რომანტიკოსთა ინდივიდუალობის შესახებ. საზღვრავს, თუ რატომ არიან ისინი თავისი ეპოქის გამორჩეული პოეტები.

პირველად იგი ალექსანდრე ჭავჭავაძის შესახებ გვესაუბრება: „ამ დროის ტიპიური შვილი იყო ალექსანდრე ჭავჭავაძე. მე-19 საუკუნის პირველი ქართველი მგოსანი. იგი ჯერ კიდევ ბავშვობაში გამწესეს პეტერბურგს, სადაც სანახევროდ ფრანგულად აღიზარდა. მიუხედავად ამისა, მასში მაინც ცოცხლობდა მე-18 საუკუნის ქართველი, თითქმის ყველა მისი ლექსი ძველი ქართული მსოფლმხედველობის გამომხატველია“.⁶³ როგორც ჩანს, ლაისტი კარგად იცნობდა პოეტის ცხოვრებასა და შემოქმედებას. წერილში იგი საზოგადოებრივი ცხოვრების საკითხებსაც ეხება და განაგრძობს: „მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ბევრი როდი იყო ისეთი მოღვაწე, რომელიც გამოირჩეოდა თავისი თვალსაჩინო ნიჭით, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან ერთად მიხედა მშობლიურ ლიტერატურას. რაც შეეხება ორი მგოსნის პოეზიის არსს, პირველი - ჭავჭავაძე თავისი დროის ღვიძლი შვილია, მეორემ კი - მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარს გაუსწრო“.⁶⁴ როგორც ვნახეთ, ლაისტი განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევს ბარათაშვილის პოეზიას, რადგან თვლის, რომ თავისი პოეზიის არსითა და მსოფლმხედველობით მან დროს გაუსწრო.

---

⁶³ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 143.

⁶⁴ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 144.

ამავე წერილში ლაისტი ვახტანგ და გრიგოლ ორბელიანების შესახებაც საუბრობს: „ამ ორი მგოსნის ნაწარმოებებმა დიდი როლი შეასრულეს, ბარათაშვილთან ერთად მათ ქვეყანას დაუმტკიცეს, რომ ქართველ ერში შემოქმედების უდიდესი ძალაა ჩამარხული“⁶⁵.

ა. ლაისტი ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებით მიღწევებს უკავშირებს ევროპული ცივილიზაციის შემოჭრას საქართველოში და აღნიშნავს, რომ „ევროპული ცივილიზაციის შემოჭრამ საქართველოში არა მარტო მატერიალური გარდატეხა მოიტანა, არამედ მორალურიც“.⁶⁶ წერილში ლაისტი განიხილავს საქართველოში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკური ყოფისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების საკითხებს. ევროპული ცივილიზაციის შემოჭრას საქართველოში იგი დადებით მოვლენად აფასებს.

წერილს „ქართული ლიტერატურა“ ა. ლაისტი საქართველოზე საუბრით იწყებს: „შორს, აღმოსავლეთისაკენ, კასპიისა და შავ ზღვას შუა, ძველი კოლხეთის ვაკეებზე პატარა ერი ცხოვრობს. ბევრმა არ იცის მისი წარსული. დასავლეთში არც ახლა ექცევა სათანადო ყურადღებით მისი თანამედროვე კულტურის განვითარებას. ეს ერი ქრისტიანი ერია - ქართველები (როგორც ისინი თავის თავს უწოდებენ). ქართველები მრავალი საუკუნის განმავლობაში იცავდნენ ევროპასა და აზიას შორის გადებულ ამ ბუნებრივ ხიდს სპარსელთა, არაბთა და თურქთა წინააღმდეგ და ამ ბრძოლებში უფრო

---

⁶⁵ ა. ლაისტი საქართველოს გული, გვ. 145.

⁶⁶ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 150.

მეტი სიმტკიცე და გამძლეობა გამოიჩინეს, ვიდრე ევროპელმა ჯვაროსნებმა პალესტინაში. ამ ერის ბრძოლების ისტორია ეს არის ქრისტიანული რაინდობის ძღვევამოსილების ისტორია... ძველი საქართველოს ბრძოლების უმთავრესი მიზეზი სარწმუნოება და მამულის დაცვა იყო. ამიტომ, სარწმუნოება და რაინდობა ორი დედაბოძი იყო შუასაუკუნეობრივი ქართული საზოგადოებრივი ურთიერთობისა. სიმცირის გამო ამ ერის ისტორია სათანადოდ ვერ აისახა მსოფლიო ისტორიაში, თუმცა, ეს ხალხი სახელოვნად ასრულებდა თავის მისიას კაცობრიობის წინაშე“.⁶⁷

ა. ლაისტი შენიშნავს, რომ ბევრმა არ იცის ამ ერის წარსული, დასავლეთში სათანადო ყურადღებით არ ექცვიან მისი კულტურის განვითარებას და მიუხედავად იმისა, რომ ქართველების ისტორია სარწმუნოებისა და მამულის დაცვის უმაღლესი გამოხატულებაა, ეს ისტორია სათანადოდ ვერ აისახა მსოფლიო ისტორიაში.

ამავე წერილში ა. ლაისტი საუბრობს ქართული ენის წარმომავლობის, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხებზე. ლაისტი ცდილობს, მთლიანობაში გაიაზროს XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურული პროცესი. „ქართული ლიტერატურა ერთის მხრივ საკუთარ ცხოვრებას ასახავს, მეორეს მხრივ კი - მასში იგრძნობა შეუსაბამობა; ალაგ-ალაგ ევროპული გონებრივი მოღვაწეობის ფრაგმენტები და ხან კი -

---

⁶⁷ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 176.

ავტორთა კერძო სუბიექტური შეხედულებებით გატაცებაც შეინიშნება“.⁶⁸

აღნიშნულ წერილში ქართული რომანტიზმის ლიდერებიდან ა. ლაისტი ძირითადად გრიგოლ ორბელიანზე გვესაუბრება და შენიშნავს, რომ მას ძლიერ უყვარდა თავისი სამშობლოს წარსული. „ღრმა პატივისცემითა და შეუდარებელი სიყვარულით გამსჭვალულმა პოეტმა მრავალი ლექსი უძღვნა სამშობლოს. მაგრამ ეს პოეზია არ არის აღმოცენებული ქართველთა ახალი ცხოვრების ნიადაგზე, რომელიც დაიბადა ევროპის ახალი იდეების გაცნობით“.⁶⁹

1885 წელს ლაიფციგში გამოცემულ წიგნში იგი წერს: რომ „გრიგოლ ორბელიანი პირველი პოეტია, რომელმაც თავისი ქვეყნის წარსულს მიმართა“.⁷⁰ ლაისტი ორბელიანს პატრიარქალური პერიოდის ქართველად მიიჩნევს და ამბობს, რომ თუ კი ის ხანდახან მოუწოდებს თანამემამულეებს წინსვლისაკენ, ამას აკეთებს მამაშვილური სიმსუბუქით და არასოდეს არ განსჯის მათ, მისი ღირიკული ქმნილებები კი გამოირჩევიან მეტყველი ენითა და იშვიათი ემოციურობით.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედების მთავარ პრიორიტეტად ლაისტს მიაჩნია ის, რომ იგი ერთადერთი პოეტია, რომელმაც ბაირონიზმი შემოიტანა ქართულ ლიტერატურაში: „ბარათაშვილი იყო ერთადერთი პოეტი, რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს ბაირონიზ-

---

⁶⁸ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 189.

⁶⁹ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 191.

⁷⁰ A. Leist, Georgien, Natur, Sitten und Bewohner, გვ. 111.

მის წარმომადგენლად ქართულ ლიტერატურაში^{.71} - წერს ლაისტი.

შემდგომი პერიოდის კვლევებმა ნათელყო, რომ ევროპულიდან მომდინარე ლიტერატურულ-სააზროვნო ტრადიციები და სახისმეტყველების ფორმები დამახასიათებელია როგორც ალ. ჭავჭავაძის, ასევე გრ. ორბელიანის შემოქმედებისათვის. ზუსტია ლაისტის შეფასებები ნ. ბარათაშვილის მიმართ.

ა. ლაისტის შემდეგ ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებას განიხილავენ იოჰან შერი თავის ნაშრომში „მსოფლიო ლიტერატურის დასაბუთებული ისტორია“; ფრანც ნიკოლაუს ფინკი 1906 წელს გამოქვეყნებულ ნარკვევში: „ქართული ლიტერატურა“, ბარათაშვილის შემოქმედებას უკავშირებს ბაირონისას ოტო ჰაუზერიც 1910 წელს დასტამბულ „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში“. ჰაუზერი „იმეორებს ლაისტისა და ფინკის მიერ გამოთქმულ დებულებას; ამ დებულების თანახმად ბარათაშვილის შემოქმედებამ განიცადა ბაირონის გავლენა.“⁷²

არტურ ლაისტი პირველი უცხოელი მკვლევარია, რომელიც განიხილავს ქართველ რომანტიკოსთა ლიტერატურულ მემკვიდრეობას.

„თავის შრომებში ა. ლაისტი ზუსტად განსაზღვრავს ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედების პრიორიტეტებს, რაც ძირითადად თანხვედრაშია, როგორც ქარ-

---

⁷¹ A. Leist, Georgian, Natur, Sitten und Bewohner, გვ. 109.

⁷² შ. რევიშვილი, გერმანულ-ქართული ეტიუდები, გვ. 221.

თველ, ასევე შემდგომი პერიოდის ევროპელ მკვლევართა სამეცნიერო ნააზრევთან⁷³.

წიგნს „საქართველოს გული“ არტურ ლაისტი ილია ჭავჭავაძის შესახებ საუბრით იწყებს. „ილია ჭავჭავაძე პირველად ვნახე და გავიცანი 1885 წელს, მაშინ პოეტი 45 წლისა იყო. კვლავ ძლიერი ჰქონდა გონება, ნიჭი, ლიტერატურისა და პოეზიის სიყვარული, მშვენიერების შეცნობისა და მისით აღტაცების უნარი. როცა ილიას დავუახლოვდი, შევიგრძენი რაოდენ დიდი სულისა და ნათელი ჭკუის კაცი იყო.

მასთან ყოველდღე დავდიოდი, ამიტომაც შემთხვევა მეძლეოდა, გავცნობოდი ყველა მაშინდელ ლიტერატორს და ბევრ სხვასაც.⁷⁴ საქართველოში ჩამოსვლის მეორე დღეს, ილიასთან სტუმრობისას, გაიცნო ლაისტმა აკაკი წერეთელი. წერილში „აკაკი წერეთელი“ იგი წერს: „ჩვენი გაცნობის პირველივე დღეს მივხვდი, რომ ეს ორი მწერალი - ილია და აკაკი - საქართველოს მთელ მაშინდელი გონებრივ ცხოვრებას განასახიერებდა.“⁷⁵ ლაისტმა ნათლად დაიანახა და შეაფასა ილიასა და აკაკის როლი XIX საუკუნის საქართველოს სოციალურ, პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ლაისტი ზუსტად აფასებს აკაკის, როგორც შემოქმედს, მის ლიტერატურულ მოღვაწეობას: „ლიტერატუ-

---

⁷³ E. Vardoshvili, *Leaders of Georgian Romanticism in the European Literary Social Thinking*, Proceedings of the 6th International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019). Atlantis Press, y 2020. გვ. 47.

⁷⁴ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 3.

⁷⁵ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 64.

რულ ასპარეზზე გამოსვლის პირველი დღიდანვე აკაკი ამათრახებდა ყველაფერს, რაც არ მოსწონდა არსებულ ზნესა და ხასიათში. ყველაფრის იმის გაკიცხვამ, რასაც შეეძლო შეეფერხებინა საღი განვითარება ერის ორგანიზმისა, იგი სატირამდე მიიყვანა.⁷⁶

საფიქრებელია, რომ ა. ლაისტი აკაკი წერეთლის „ჩემ თავგადასავალსაც“ კარგად იცნობდა, რადგან იგი აღნიშნავს: „გლეხის ოჯახში ძიძასთან გატარებულმა ბავშვობამ ღრმა კვალი დააჩნია მას. ძლიერი შთაბეჭდილებების ყმაწვილს, რომლის გონება ნაადრევ ბავშვობიდანვე ცხოვლად აღიქვამდა ყოველივეს, არაფერი რჩებოდა შეუმჩნეველი. მისი მშობლების ოჯახში ძველი ქართული ტრადიციების ნამდვილი სული ტრიალებდა.“⁷⁷

ა. ლაისტი ასევე საუბრობს აკაკის „კრებულის“ შესახებ და შენიშნავს, რომ პოეტი ხშირად ისეთი ხასიათის ლექსებს ბეჭდავდა, რომელიც მხოლოდ მაშინ იყო გასაგები მკითხველისათვის, თუ მკითხველი ამ ლექსების გამომწვევ გარემოებას იცნობდა. ა. ლაისტი ასევე იხსენებს აკაკისთან შეხვედრებს ქართულ თეატრში, თუმცა, შენიშნავს, რომ აკაკი მასთან რეპერტუარის სიღარიბეს მალავდა. „როცა თეატრის შესახებ ლაპარაკობდა, ვხედავდი, რა ძლიერ უყვარდა აკაკის თავისი სამშობლო და როგორ ზრუნავდა მისი კულტურის ამაღლებითვის.“⁷⁸

---

⁷⁶ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 65.

⁷⁷ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 64.

⁷⁸ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 66.

ყველაზე მაღალ შეფასებას ა. ლაისტი აკაკის როგორც პოეტს აძლევს და მას ბაირონის მსგავსად უდიდეს ლირიკოსად მიიჩნევს, რომელიც ზნეობრივ მხარეს ანიჭებდა უდიდეს მნიშვნელობას. აკაკის მხატვრულ შემოქმედებას ამგვარად აფასებს ლაისტი: „აკაკიმ თავის ხალხს მისცა დიდი და მრავალრიცხოვანი განძი. წაართვით საქართველოს აკაკი და დარჩება ლირიკის ადგილი, რომელიც ალბათ დიდხანს ვერ შეივსება.

ჩემი აზრით, აკაკი ყველა თავის პოეტურ თხზულებებში ლირიკოსი ანუ გრძნობის მგოსანი იყო. მისი დრამები და ეპიკური პოეტური თხზულებებიც ლირიკული ხასიათისაა. აკაკის ცოცხალი ბუნება ვერ იტანდა ეპიკური ობიექტურობის ბორკილებს და ამიტომ მისი პოემები და დრამები ბაირონის თხზულებებივით სავსება ლირიზმით⁷⁹.

ლაისტი სვამს კითხვას: თუ რა ქმნის აკაკის პოეზიის უდიდეს ღირსებას? და თავადვე პასუხობს: „აკაკი ყველაზე უფრო ძლიერად და ლამაზად საქართველოს სიყვარულს დამღეროდა. მის სევდიან ხვედრსა და მომავლის სასოებას ისეთი მომხიბლველობით გამოხატავდა, რომ სულსა და გულს სწვდებოდა.

ბუნების მშვენიერების აღწერაში აკაკი მაღალ ხელოვნებამდე აღის.

აკაკი არა მარტო სილამაზისა და სიყვარულის მგოსანი იყო, არამედ დაბეჭავებულთა, დამცირებულთა და შეურაცხყოფილ ძმათა მეგობარიც⁸⁰.

---

⁷⁹ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ.67.

⁸⁰ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 68.

ლაისტი გულისტკივილით შენიშნავს, რომ აკაკის 20-30 წლით ადრე რომ ემოგზაურა გერმანიასა და საფრანგეთში, თავის დაკვირვებებს გამოიყენებდა ლიტერატურული მოღვაწობისათვის.

ჩვენი მხრიდან გვინდა შევნიშნოთ, რომ აკაკის იცნობდნენ ევროპაში. 1905 წელს იგი პირველად ეწვია პარიზს, 1909 წლის ოქტომბრის დასასრულს კი მეორედ. „გაზეთს „Les Nouvelles“-ის („ახალი ამბების“) კორესპონდენტი ქალბატონი ტუკა-მისიიონი (M.Toucas Massillon) დიდხანს ესაუბრა მას. გაზეთმა თავისი წარმომადგენლის ინტერვიუ აკაკისთან დაბეჭდა 1909 წლის 1 ნოემბერს. 1909 წლის 2 დეკემბერს კაფე - ვოლტერში პარიზში მყოფმა ქართველებმა, რომელთა უმეტესი ნაწილი ახალგაზრდობა იყო, დიდი ბანკეტი გამართეს ძვირფასი სტუმრის აკაკის პატივსაცემად. ამ შეხვედრის დროს ბევრი გულშიჩამწვდომი, ღრმა შინაარსის სიტყვა წარმოითქვა აკაკისადმი მიძღვნილი“⁸¹.

წერილში „აკაკის სოფელი“ ა. ლაისტი ერთგვარად აფასებს აკაკის შემოქმედებას და გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას დიდი მწერლისადმი: „აკაკის თხზულებები უძვირფასესი განძია ქართული ლიტერატურისათვის. მათი კითხვის დროს მე ვხედავ დიდ პოეტს, აღფრთოვანებულ ქართველს, რომელსაც თავდავიწყებით უყვარს თავისი სამშობლო“⁸².

---

⁸¹ დ. ფანჩულიძე, აკაკი წერეთელი საფრანგეთში, თბილისი, 1980, გვ. 21-24.

⁸² ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 70.

აღსანიშნავია, რომ ა. ლაისტი მაღალ შეფასებას აძლევს აკაკის როგორც პიროვნებასა და შემოქმედს. ზუსტად აფასებს მის როლს ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში.

არტურ ლაისტი თავის მოგონებებში ილია ჭავჭავაძეზე ხშირად საუბრობს იაკობ გოგებაშვილის შესახებაც, ესენია: „ილიას მახლობლები“, „ივერიის“ რედაქციაში“, „კვლავ ერთი დღე სოფელში“, „ილია საგურამოში“, „ივერიის“ გაზეთად გამოშვება“, „ილიას დაბადების დღე უილიაოდ“. საყურადღებოა ასევე ა. ლაისტის წერილები: „XIX საუკუნის ქართველები“, „საბავშვო ლიტერატურა“, „საქართველოს ბუნება“.

აღსანიშნავია, რომ ლაისტი იაკობ გოგებაშვილს ხშირად ნიკო ცხვედაძის გვერდით მოიხსენიებს.

წერილში „ილიას მახლობლები“ იგი აღნიშნავს: „ილია ჭავჭავაძეს ძლიერ უყვარდა ნიკო ცხვედაძე. ილია არანაკლებ პატივისმცემელი იყო იაკობ გოგებაშვილისა, მაგრამ მას, ცოტად თუ ბევრად, კრიტიკულად უყურებდა. გოგებაშვილი, დიდი ჭკუის მიუხედავად, თავისნათქვამა და ხანაც ბავშვივით ჟინიანი იყო. ეს განსაკუთრებით ეტყობოდა მის ლიტერატურულ მოღვაწეობას. საერთოდ, გოგებაშვილს მტკიცე და შეურყეველი ხასიათი ჰქონდა. ამასთან, ძლიერ გულკეთილიც იყო, რაც კი შეეძლო ყველას ეხმარებოდა. ილია ხშირად აქებდა გოგებაშვილის ნიჭსა და მოღვაწეობას.“⁸³

როგორც ვხედავთ, ა. ლაისტი გოგებაშვილის პიროვნულ თვისებებზე საუბრობს, რომ იგი მტკიცე,

---

⁸³ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 7.

შეურყვევლი, გულკეთილი, ნიჭიერი ადამიანია, რომელიც დაფასებულია საზოგადოებაში. იმავე წერილში ლაისტი ასევე ყურადღებას ამახვილებს გოგებაშვილის შრომისმოყვარეობაზე, მის საქმიან თვისებებზე, რომელიც მუდამ აუმჯობესებდა თავის წიგნებს. საქართველოში პირველი იყო ვინც, თავისი წიგნების შემოსავლით ცხოვრობდა, ამავდროულად, ის გამუდმებით მუშაობდა პედაგოგიკაში. ილიას მხოლოდ საქმის გამო ესტუმრებოდა და არასოდეს დარჩენილა სადილად ან ვახშმად, იგი ნაკლებად იცნობდა პრაქტიკულ ცხოვრებას და უფრო თეორეტიკოსი იყო. ლაისტი აღნიშნავს, რომ მას ოცდარვაწლიანი ურთიერთობა აკავშირებდა გოგებაშვილთან. „დიახ, გოგებაშვილი ფაქიზი და ნათელი პიროვნება იყო, ნამდვილი პედაგოგი-მწერალი. იგი თავის სიცოცხლეში მუდამ სწავლობდა და სხვასაც ასწავლიდა. საზოგადოდ, გოგებაშვილს მშვიდი და წყნარი ცხოვრება უყვარდა. მისი ტრფიალი მხოლოდ სამშობლო და პედაგოგიკა იყო.“⁸⁴

მოგონებაში „ივერიის რედაქციაში“ ლაისტი შენიშნავს, რომ იაკობი უფრო ხშირად „ივერიის“ რედაქციაში დადიოდა, ვიდრე ილიას სახლში. თავისი წერილების ბეჭდვას და კორექტურას თავად ხელმძღვანელობდა. წელიწადში ერთხელ ნადიმსაც გადაიხდიდა, სადაც ილიასა და აკაკის იწვევდა. ცხოვრების ძირითადი ნაწილი ძველ ბინაში მამადავითზე „პრიუტის“ ქუჩაზე გაატარა და იქვე გარდაიცვალა. „უკანასკნელი ორი ზამთარი გარეთ იშვიათად გამოდიოდა, მაგრამ ხა-

---

⁸⁴ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 8.

რობდა მოხუცი, როცა ბრწყინვალე მზე მის ოთახებს გააშუქებდა და სასადილო ოთახის ფანჯარასთან იადონი გალიაში სიმღრას მოჰყვებოდა. ეს ფრინველი იაკობს ბევრ ფარულ სიამოვნებას ანიჭებდა, ხოლო როცა ფრთოსანი მოწყენილი იყო და დუმდა, მოხუციც მოიწყენდა ხოლმე.⁸⁵

როგორც ვნახეთ, ლაისტი ძალიან ფაქიზად და რომანტიკული განწყობით საუბრობს მწერალზე. საინტერესოა ასევე ლაისტის მოგონება „კვლავ ერთი დღე სოფელში“, სადაც ავტორი ნ. ცხვედაძისა და ი. გოგებაშვილის ღვაწლზე საუბრობს, ეხება მათ გარეგნობასაც და ფიქრობს, „თუმცა ორივენი ერთმანეთს წააგავდნენ, მაგრამ განსხვავებაც დიდი იყო. ორივენი ქართლელი მღვდლის შვილები იყვნენ, სწავლობდნენ სემინარიაში, საიდანაც გამოიყოლეს სემინარიელის დაღი. გოგებაშვილმა დაწერა პირველი ქართული სახელმძღვანელოები, რომლითაც დღესაც მრავალი ქართველი ბავშვი სწავლობს წერა-კითხვას. ნიკო ცხვედაძეს დიდი მოთმინება და ნებისყოფა ჰქონდა. უყვარდა მუშაობა, ყველა ამის მეოხებით მან ქართული გიმნაზიის შენობა ააშენა (ახლანდელი უნივერსიტეტი). ორივე მეგობარი გრძნობდა, რომ მხოლოდ ქართული აღზრდით შეიძლება მშობლიური კულტურის ამაღლება. ისინი იყვნენ ქართული სკოლის ფანატიკოსები და მისი ნამდვილი შემქმნელები - ეს იყო მათი სიცოცხლის მიზანი.“⁸⁶

---

⁸⁵ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 21.

⁸⁶ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 27.

ა. ლაისტი ხაზს უსვამს მათ ეროვნულობასაც და თვლის, რომ ისინი არიან ქართული სკოლის შემქმნელები.

ა. ლაისტი ასევე მოგვითხრობს „ივერიის“ გაზეთად გამოცემის ამბავსაც, თუ როგორ დაიხურა „დროება“ და რატომ გახდა საჭირო ჟურნალი „ივერია“ ყოველდღიურ გაზეთად გამოსულიყო. ა. ლაისტი ასახელებს „ივერიის“ ძირითად თანამშრომლებს, ესენი იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, დავით ერისთავი („სამშობლოს“ ავტორი) რაფიელ ერისთავი, გიგო ყიფშიძე, ილია ხონელი (ბახტაძე) ვაჟა-ფშაველა, ბაჩანა, იაკობ გოგებაშვილი, ვანო მაჩაბელი, „ილია და მისი თანამშრომლები ცდილობდნენ „ივერია“ ყოფილიყო ისეთი გაზეთი, რომელიც შინაარსითა და მრავალფეროვნებით მკითხველის დააკმაყოფილებდა. ამიტომ ევროპის ამბებს ყურადღება ეთმობოდა, ცნობებს მათ შესახებ პირდაპირ საზღვარგარეთული გაზეთებიდან იღებდნენ.“⁸⁷

განსაკუთრებით საინტერესოა ა. ლაისტის წერილი „XIX საუკუნის ქართველები“, სადაც ავტორი აღნიშნავს, რომ XIX საუკუნის ქართულ საზოგადოებაში თანდათან გამოჩნდნენ ის ადამიანები, რომლებსაც დიდი მიზანი ჰქონდათ, შეექმნათ ახალი დროის ქართული კულტურა. „ისინი პირველად მასწავლებლები და მწერლები იყვნენ. ილიასთან და აკაკისთან თითქმის ერთდროულად იაკობ გოგებაშვილი და ნიკო ცხვედაძე გამოჩნდნენ. მთელი მათი მოღვაწეობა ქართული სკოლისაკენ და ქართული ენის შენარჩუნებისკენ იყო მიმარ-

---

⁸⁷ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 56.

თული. გოგებაშვილი და ცხვედაძე არიან ახალი დროის ქართველი მასწავლებლების მამამთავრები.“⁸⁸

ილია ჭავჭავაძის გვერდით იაკობ გოგებაშვილის მოხსენიება შემთხვევითი როდია, გოგებაშვილი თავის ნააზრებით ხშირად ეხმიანება ილიას შეხედულებებს. გავიხსენოთ ილიას წერილი „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“, სადაც ილია ამბობს, რომ „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათგან: მამული, ენა, სარწმუნოება. თუ ამათაც არ ვუპატრონეთ, რა ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას.“⁸⁹

1887 წელს „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ წერილში „ჩვენი სისუსტე“, რომელიც პირველად იაკობ სვიმონიძის ხელმოწერით დაისტამბა, ხოლო 1910 წელს იაკობ გოგებაშვილმა იგი თავის რჩეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერების პირველ ტომში შეიტანა სათაურით „პრესა ჩვენში და სხვა პატარა ერებში“. იგი წერს: „ქართველმა ერმა, და მხოლოდ მან მცირე აზიაში, თავი გაიტანა და სამი უმთავრესი საუნჯე ეროვნებისა მტკიცედ დაიცვა: დაიცვა სამშობლოს ტერიტორია, ადგილი, დაიცვა ენა, განვითარებულ და კულტურის ენების სიმაღლემდის აყვანილი, და დასასრულ, დაიცვა თავის შორის ქრისტეს აღსარება.“⁹⁰

---

⁸⁸ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 153.

⁸⁹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. III, თბილისი, 1989, გვ. 27.

⁹⁰ ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. I, თბილისი, 1989, გვ. 442.

წერილში „საბავშვო ლიტერატურა“ ა. ლაისტი ერთგვარად აჯამებს ი. გოგებაშვილის მოღვაწეობას და ამბობს: „ზოგიერთი წიგნი, როგორც არის „დედაენა“ და „ბუნების კარი“ იაკობ გოგებაშვილისა, გამოირჩევა მაღალი ხარისხითა და ცოცხალი გადმოცემებით. მშობლიურ პედაგოგიკას ამ მწერალმა თავისი მრავალრიცხოვანი შრომებით დიდი ღვაწლი დასდო.“⁹¹

მართლაც, ფასდაუდებელია ი. გოგებაშვილის ღვაწლი ქართული საზოგადოების წინაშე. მისასალმებელია ისიც, რომ ამას სათანადოდ აფასებს ქართული კულტურის ისეთი პოპულარიზატორი და დამფასებელი როგორც ა. ლაისტი იყო.

არტურ ლაისტის შეფასებები დღესაც არ კარგავენ აქტუალობას და გამოირჩევიან ორიგინალურობით. ამასთანავე, ის არა მხოლოდ ახასიათებს XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსებს, არამედ ზუსტად აღწერს საქართველოში შექმნილ სოციალურ ვითარებასა და საზოგადოებრივი ცხოვრების დეტალებს.

თავისი წიგნებით იგი ცდილობს, ევროპულ საზოგადოებას გააცნოს ქართული კულტურა, მიუთითებს მის კავშირზე ევროპულ ცივილიზაციასთან.

---

⁹¹ ა. ლაისტი, საქართველოს გული, გვ. 162.

ნაწილი II.
საერთო ტენდენციები ქართულ და
ევროპულ პოეზიაში

თავი 1. შანდორ პეტეფი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი

ჩვენი მიზანია, გამოვავლინოთ ქართულ-ევროპული ლიტერატურული ურთიერთობების ახალი შტრიხები.

ამ შემთხვევაში ჩვენ განვიხილავთ XIX საუკუნის ცნობილი უნგრელი პოეტის შანდორ პეტეფის ლექსს „მერანს“ და მისი მიმართების საკითხს ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანთან“.

მიუხედავად იმისა, რომ XIX საუკუნის ქართულ-ევროპულ ურთიერთობებზე არაერთი კვლევა არსებობს, სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული საკითხი დასმული და შესწავლილი არ არის. ვფიქრობთ, საზოგადოებისათვის იგი სიახლეს წარმოადგენს.

ქართულ-ევროპული ურთიერთობის პირველი ცდები საუკუნეებს ითვლის. „ამ ურთიერთობების განმტკიცებას დიდად შეუწყო ხელი მისიონერების მეშვეობით 1629 წელს რომში დაარსებულმა პირველმა ქართულმა სტამბამ. ამ პერიოდში რომშივე ჩამოყალიბებიათ ქართული ენის კათედრა. ევროპასთან ურთიერთობის დამყარების სერიოზული ცდა იყო თეიმურაზ I-ის მიერ საგანგებო მისიით იქ წარგზავნა ნიკიფორე ირბაქისა (ირუბაქიძე - ჩოლოყაშვილი), რომელსაც ესპანეთში, გერმანიასა და იტალიაში უმოგზაურია; ბოჰემიაში, უნგრეთში, პოლონეთში, შვეციასა და საფრან-

გეთმიც ყოფილა. დასავლეთთან ურთიერთობის დამყარება უცდია ვახტანგ V-ს, რომელსაც მიმოწერა ჰქონდა პოლონეთის მეფე იან კაზიმირთან. დასავლეთთან ურთიერთობის დასამყარებლად პრაქტიკული ნაბიჯი გადადგა ვახტანგ -VI-მ⁹², მან დიპლომატიური მისიით ევროპაში წარგზავნა სულხან-საბა ორბელიანი“.

XVII-XIX საუკუნეებში საქართველოს შესახებ არაერთი ევროპელი ავტორი მოგვითხრობს, ესენია: იტალიელი მისიონერის დონ პიეტრო ავიტაბილეს „ცნობები საქართველოზე“, ჯოზეფ პიტონ დე ტურნეფორის „მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში“, შარლ დე გრაი დე ფუას რელაცია „საქართველოს შესახებ“, საქართველოში საფრანგეთის კონსულის ჟაკ ფრანსუა გამბას წიგნი „მოგზაურობა ამიერავკასიაში“, ჟიულ კლაპროტის „მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში“, რიჩარდ უილბრაჰამის „მოგზაურობა საქართველოში“ და სხვა.

ქართულ თემაზე ევროპაში არაერთი ნაწარმოები შეიქმნა, რომელთაგან განსაკუთრებით გამოირჩევა ანდრეას გრიფიუსის ტრაგედია „ქეთევან ქართველი ანუ გაუტეხელი სიმტკიცე“ (“CATHARINA VON GEORGIAN ODER BEWEHRTE BESTANDIGKEIT“), კლოდ პროსპერ ჟოლიო დე კრებიონის ტრაგედია „რადამისტი და ზენობია“, კარლო გოლდონის ტრაგიკომედია „მშვენიერი ქართველი ქალი“, მაქსიმილიან კლინგერის ტრაგედია

---

⁹² დ. ლაშქარაძე, ლიტერატურული მერიდიანები, თბილისი, 1986, გვ. 5-7.

„მედეა“, ჟაკ ოფენბახის ოპერეტა „მშვენიერი ქართველი ქალები“, ლესინგის „მინა ფონ ბანრჰელმი“ და სხვა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ 1821 წელს პარიზში დაარსდა აღმოსავლეთის შემსწავლელი „აზიური საზოგადოება“ („Société Asiatique“) ქართული კულტურის მეცნიერული შესწავლა ევროპაში სწორედ ამ საზოგადოებისა და მარი ბროსეს სახელთანაა დაკავშირებული.

XIX საუკუნის ქართველი კალსიკოსები თარგმნიდნენ და საზოგადოებას აცნობდნენ ვოლტერის, რუსოს, კორნელის, რასინის, ლაფონტენის, მიცკევიჩის, შილერის, სკოტის, ბუვიეს, ჰაინეს, მურის, დოდეს, ბაირონის, შექსპირის და სხვათა ნაწარმოებებს.

ევროპული ლიტერატურულ-სააზროვნო ტრადიციები და სახისმეტყველების ფორმები მათ შემოქმედებაში ჰპოვებდა ასახვას.

ევროპიდან შემოდიოდა ის დემოკრატიული ღირებულებები, რაც დაკავშირებული იყო სახელმწიფოებრივ აზროვნებასთან. ეს ძალიან მნიშვნელოვანი საკითხი იყო XIX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის გუბერნიად ქცეული საქართველოსათვის.

ამდენად, XIX საუკუნეში ქართველი მწერლების რაობას განსაზღვრავდა სამი რამ: ეროვნულ-სალიტერატურო ტრადიცია, XIX საუკუნის სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და ევროპული ლიტერატურულ-ფილოსოფიური ნააზრევი.

ქართველი რომანტიკოსი მწერლებიდან ვროპულ ტენდენციებს ჭარბად ვხვდებით ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის,

გრიგოლ რჩეულიშვილის, ხოლო რეალისტებიდან ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ალექსანდრე ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზია ქართული რომანტიზმის განვითარების ახალი ეტაპია. თავისი შემოქმედების არსითა და პოეტური ხედვით იგი დგას ევროპელ მწერალთა გვერდით.

ილია ჭავჭავაძე „წერილებში ქართულ ლიტერატურაზე“ აღნიშნავდა: „მისი კვნესა კაცობრიობის კვნესაა, მისი ჩივილი კაცობრიობის ჩივილია, მისი ვერმიწვდენა სურვილისა კაცობრიობის უღონობაა. ნ. ბარათაშვილს ხშირად მოსდიოდა ფიქრად საყოველთაო საკითხი, რომლის პასუხსაც იგი ეძებდა მარტო თავის გულში კი არა, მთელის კაცობრიობის გულში“.⁹³

აღნიშნულ წერილში ი. ჭავჭავაძემ პირველმა დაუკავშირა ბარათაშვილის პოეტური გენია ბაირონისას. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე უაღრესად ნაციონალური პოეტია, მათ შემოქმედებას მსჭვალავს ზოგადსაკაცობრიო თემები: ბედისადმი დაუმორჩლებლობის, სულიერი ობლობის, სამყაროს შეცნობის, ადამიანის დანიშნულების.

საზოგადოდ ცნობილია, რომ ნ. ბარათაშვილის ლექსი „სული ობოლი“ ბაირონის „დონ ჟუანის“ მეჩვიდმეტე სიმღერის პირველ სტრიქონებს გვაგონებს. „მაზეპაში“ დახატული რაშის სახე კი „მერანს“. „ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ბარათაშვილის

---

⁹³ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, გვ. 535-536.

ლექსი „მერანის“ მონათესავე სტრიქონებად დასახელებულია აგრეთვე მერი ჩავორტისადმი მიძღვნილი ბაირონის ლექსის „სიზმრის“ ცნობილი სტროფი“,⁹⁴ რომელიც „ინგლისელი პოეტის შემოქმედებაში „მანფერდის“ პრელუდიად არის მიჩნეული“.⁹⁵

ნაპოლეონის სახე დამახასიათებელია როგორც ბარათაშვილის, ასევე ბაირონის შემოქმედებისათვის. 1815-1816 წლებში ბაირონი წერს „ნაპოლეონის ციკლის“ ლექსებს. ამ მხრივ საყურადღებოა მისი „ჩაილდ ჰაროლდის მოგზაურობაც“. 1838 წელს ბარათაშვილი წერს ლირიკული მონოლოგის ფორმის ლექსს „ნაპოლეონ“. ლექსი ფსიქოლოგიური ხასიათისაა და ასახავს ნაპოლეონის შინაგან სულიერ სამყაროს.

უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ნაპოლეონის სახე მსოფლიო ლიტერატურაში იქცა სახე - იდეად. „ნ. ბარათაშვილი თავისი ლექსით „ნაპოლეონ“ უერთდება დასავლეთ - ევროპულ ლიტერატურულ ტრადიციას და კიდევ უფრო სრულყოფს „ნაპოლეონის ციკლის“ ლექსთა რიგს“.⁹⁶

ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიაში გოეთეს „ფაუსტის“ გავლენაც ჩანს. სამყაროს შეცნობის ფაუსტური პარადიგმა იკვეთება მის ლექსში „შემოდამება მთაწმინდაზედ“, „როგორც გოეთეს ფაუსტს ლექსის ლირიკულ

---

⁹⁴ მ. კუჭუხიძე, ბაირონი და XIX საუკუნის ქართული მწერლობა, გვ. 31.

⁹⁵ გ. ასათიანი, ვეფხისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, თბილისი, 1973, გვ. 4.

⁹⁶ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 58.

გმირსაც სურს, ბოლომდე შეიცნოს სამყარო, ჩასწვდეს მის კანონზომიერებებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში ასევე ავლენენ პარალელს „ფაუსტის“ პირველ მიმართვასა და ნ. ბარათაშვილის ლექსს „აღმოხდა მნათს“ შორის“.⁹⁷

რაც შეეხება სახისმეტყველების ფორმებს, ქართველ და ევროპელ ავტორთა პოეზიაში ისინი ძლიერ უახლოვდებიან ერთმანეთს. მაგალითად, მთვარის სახისმეტყველება დამახასიათებელია როგორც ნ. ბარათაშვილის, ასევე ევროპელ შემოქმედთა პოეზიისათვის.

ამ კუთხით მნიშვნელოვანია ბარათაშვილის „შემოღამება მთაწმინდაზედ“ და „ღამე ყაზახზედ“, ჯაკომო ლეოპარდის „მთვარისადმი“, „მთვარის ჩასვლა“, ჰაინრიხ ჰაინეს „მთის იდილია“, გოეთეს „მთვარისადმი, „მშვენიერი ღამე“, „შუალამისას“, ბაირონის „უძინართა მზევ“, „სიზმარი“, „დე, ნულარ გავალთ ჩვენ სასეირნოდ“, „წყვდიადი“.

ნ. ბარათაშვილისა და მსოფლიო რომანტიკოსთა პოეზიას შორის შეინიშნება იდეურ-მხატვრული ნათესაობა.

მიუხედავად იმისა, რომ ნ. ბარათაშვილი რომანტიკოსია, შანდორ პეტეფი კი რეალისტი ბარათაშვილის „მერანსა“ და პეტეფის „მერანს“ („AZ ÉN PEGAZUSOM“, ზუსტი სათაური „ჩემი მერანი“) შორის არაერთ მსგავსებას ვპოულობთ.

---

⁹⁷ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 77.

აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ თავისი მსოფ-
ლმხედველობით, ლიტერატურაში ახალი იდეების შე-
მოტანით, მებრძოლი სულისკვეთებით ისინი გამორჩე-
ული პოეტები არიან.

ლექსი მოგვყავს სრულად, რადგან საზოგადოება
ნაკლებად იცნობს პეტეფის პოეტურ შედეგს.

„მერანი“
(„AZ ÉN PEGAZUSOM“)

ჩემი მერანი
არ ჰგავს ჯიშიან
ინგლისურ მერანს,
ლამაზფეხებას,
ის არც გერმანულ
საპალნის ცხენს ჰგავს,
ფართო მუცლით რომ
მიწას ეხება.
გაგიგონიათ
უნგრული ცხენი?
ჩემი მერანი
სწორედ ეგ არი,
მისი ბრწყინვალე
ოქროს ფაფარი
მზის სხივებისგან
არის შემდგარი.
იგი ბაგაზე
როდი გაზრდილა,
არც გაუწვრთვნიათ
თამაშ-თამაშით,

ვრცელ კიშ-კუშანგი
მყავს დაჭერილი,
იმ თვალუწვდენელ
ლამაზ ტრამალში.
ზურგზე უნაგირს
არ ვადგამ ჩემს ცხენს,
შემოვახტები
უბელოს უცებ,
და ფრთაშეხსნილი,
რომ მიმაქროლებს,
ასე მგონია,
ელვასაც უსწრებს.
იგი პეშტისკენ
ისწრაფვის უფრო,
რადგან სამშობლო
მისი იქ არი,
როცა პუშტისკენ
მოვსწევ სადავეს,
მიჰქრის, მიფრინავს,
როგორც ისარი.
სოფლებში,
სადაც გოგონებია
შემოკრებილი
ერთად ყველანი,
ვჩერდები,
ვარდს ვთხოვ
ყველაზე ლამაზს
და კვლავ მიმაფრენს
ჩემი მერანი.

მიჰქერის და ერთი
ნიშანი კმარა,
რომ ქვეყნის კიდე
გადამატაროს.
მას ორთქლი ასდის
ხშირად ცეცხლისგან,
მაგრამ დაღლისგან
არსად,
არასდროს.

იგი ჭენებით
ჯერ არ დაღლილა,
და მის დაქანცვას
ჯერაც არ ველი,
რადგან შორს იწევს
ჩემი ოცნება
და ჯერ დიდი მაქვს
გზა გასავლელი.
გასწი,
ნაპრალზე გადამატარე,
ვერ მოგეწიოს
ქროლვით ვერავინ.
და თუ გზად მტერი
გადაგეღობოს,
მტერი არ დაგრჩეს
გადუთქერავი“.⁹⁸

---

⁹⁸ შ. პეტეფი, რჩეული (თარგმანი გრიგოლ აბაშიძისა), თბილისი, 1973, გვ. 50-52.

საინტერესოა ისიც, რომ ბარათაშვილი და პეტეფი ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ XIX საუკუნის ერთ პერიოდში. ბარათაშვილი დაიბადა 1817 წელს და გარდაიცვალა 1845 წელს. მან 1842 წელს დაწერა „მერანი“, რომელიც მისი შემოქმედების მწვერვალად ითვლება. პეტეფი დაიბადა 1843 წელს. იგი უნგრეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სულისჩამდგმელი იყო. 1848 წლის უნგრეთის რევოლუცია, რომელიც მიმართული იყო ავსტრიელი დამპყრობლების წინააღმდეგ ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო მის ცხოვრებაში. საყურადღებოა, რომ უნგრეთის რევოლუციაში მონაწილეობას დებულობდნენ პოლონელი პატრიოტებიც, რომლებიც 1830 წლის პოლონეთის აჯანყებაში აქტიურად იყვნენ ჩართულნი. პეტეფის პოეზიის ძირითადი ნაწილი 1844-1845 წლებში შეიქმნა. ფორმით ეროვნული მისი პოეზია ეყრდნობა ფოლკლორულ წყაროებს. ზოგჯერ იგი მიმართავს შუა საუკუნეების ისტორიასაც. მან ლიტერატურა დაუახლოვა ცხოვრებას. მის შემოქმედებაში თავს იჩენს ყოველივე ის, რაც ევროპულ რომანტიზმს შემოაქვს ლიტერატურაში. პეტეფი დაიღუპა 1849 წელს. ძლიერ უახლოვდება ერთმანეთს ამ ორი ლექსის დაწერის თარიღებიც. პეტეფის „მერანი“ თარიღდება 1847 წლით.

ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმასაც, რომ უნგრეთსა და საქართველოში მსგავსი სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება სუფევდა.

ქართული რომანტიზმი ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენდა. ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში თავს

იჩენს სამშობლოს მძიმე მდგომარეობით გამოწვეული სევდა. 1832 წლის შეთქმულება მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ევროპაში განვითარებულ მოვლენებს შორის, ასევე მნიშვნელოვანია, 1830 წლის პოლონეთის აჯანყება, რომელიც ასეე მიმართული იყო რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ და რომელიც გარკვეულწილად დაკავშირებული იყო საქართველოს 1832 წლის შეთქმულებასთან. სწორედ პოლონელი ავტორი ადამ მიცკევიჩი წერს თავის „ფარისს“, რომელიც საქართველოში კარგად იყო ცნობილი. „ფარისი“ იმავე იდეის მატარებელი ლექსია, რაც ნ. ბარათაშვილის „მერანი“, ან გნებავთ შანდორ პეტეფის „მერანი“. ბარათაშვილი რომ მიცკევიჩის „ფარისს“ კარგად იცნობდა, ეს ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში მეცნიერულად დასაბუთებულია, მაგრამ იცნობდა თუ არა შანდორ პეტეფის პოეზიას, ეს ნაკლებად სავარაუდოა. უნგრულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მესიანიზმის მოტივი მიცკევიჩისა და პეტეფის პოეტურ ქმნილებებში იმდენად მსგავსია, რომ გავლენის წყარო აუცილებლად მიცკევიჩის „ფარისი“ უნდა ყოფილიყო.

შეგვიძლია, ვიფიქროთ, რომ ა. მიცკევიჩის „ფარისი“ მსოფლიო პოეზიაში ამ თემის შემომტანი.

თავისი შინაარსით, მხატვრული სახეებით, სიმბოლური დატვირთვით უნგრელი ავტორის ლექსი დიდ მსგავსებას ავლენს როგორც ბარათაშვილის „მერანთან“, ისე მიცკევიჩის „ფარისთან“.

„საზოგადოდ, მერანის სახე პიროვნული და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის სიმბოლოდ შეიძლება მივიჩნიოთ მსოფლიო პოეზიაში.

საფიქრებელია, რომ მსგავსი სოციალურ-პოლიტიკური ვითარებაა ერთ-ერთი საფუძველი მსგავსი ლიტერატურული სახეების შემქნისათვის⁹⁹.

„ფარისის“ ფილოსოფიური იდეა ასეთია, თავგანწირული მხედარი მიაქროლებს თავის რაშს, გზად უამრავი წინააღმდეგობა ეღობება, მაგრამ იგი ბედს არ ნებდება, მხედარი შეუერთდა მარადიულს და თვითონაც მასში გაქრა. აზრმა შეიცნო არსი, საბოლოოდ მან ჰპოვა ბედნიერება.

ბარათაშვილის „მერანში“ თავგანწირული მხედარი მიაჭენებს თავის მერანს, მისი მიზანია, შთამომავლობისთვის უვალი გზის გაკვალვა. იცის პოეტმა, რომ შეიძლება მისი მიზნის შესრულებას ყველაფერი შეეწიროს. ვეღარ იხილოს მშობლები, მეგობრები, „ტკბილმოუბარი სატრფო“. ლექსი მუსიკალურია არამარტო ალიტერაციით, მასში ისეთი აზრებია გადმოცემული, რომელთაც სიტყვა ვერ სწვდება. შავი ყორანი ბოროტი სულის სიმბოლოა, რომელიც მუდამ თან სდევს ბოროტ ზრახვებს. ბოროტ სულს პოეტმა შავი ფერი შეურჩია, მერანს კი ფერი არა აქვს, რადგან მისი წარმოდგენა

---

⁹⁹ E. Vardoshvili, Leadership and poetry: common tendencies in works of Georgian and European Leader poets. Proceedings of the 4th International Conference on Social, Business, and Academic leadership (ICSBAL 2019), Atlantis Press, 2019, გვ. 67.

არსებითი საგნის სახით შეუძლებელია. მისი ფერი სულის ფერია, ეთეროვანი, გამჭვირვალე“.¹⁰⁰

შანდორ პატეფის მერანი თვალუწვდენელ, ლამაზ ტრამალებში მიაქროლებს თავის მხედარს. ელვასაც კი უსწრებს მისი სიჩქარე, რადგან პუმტისაკენ ისწრაფვის, სადაც მისი სამშობლოა. მერანი მიჰქრის და ლირიკული გმირი აღნიშნავს, რომ ერთი ნიშანიც კმარა, „რომ ქვეყნის კიდე გარდაატაროს“, უსასრულობაში დაინთქას, ირეალურში გადავიდეს, რასაც ბარათაშვილთან „ბედის სამძღვრის“ გადალახვა ეწოდება. ჭენებით არ იღლება პეტეფის მერანი, რადგან წინ დიდი გზა აქვს გასავლელი, რადგან პოეტის ოცნება „შორს იწევს“. პოეტი მოუწოდებს თავის მერანს:

„გასწი,
ნაპრალზე გადამატარე
ვერ მოგეწიოს
ქროლვით ვერავინ.
და თუ გზად მტერი
გადაგელობს,
მტერი არ დაგრჩეს
გადუთქერავი“.¹⁰¹

ლექსის დასასრული რეალისტური ტენდენციების შემცველია.

---

¹⁰⁰ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 64-65.

¹⁰¹ შ. პეტეფი, რჩეული, გვ. 52.

ბარათაშვილის მერანის დასასრული კი ზოგადსაკაცობრიოა:

„ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს, განწირულის
სულის-კვეთება
და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო,
მაინც დარჩება;
და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა სიძნელე გზისა
გაუადვილდეს,
და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი შავი ბედის წინ
გამოუქროლდეს“¹⁰².

აღნიშნულ ლექსებში არაერთ თანხვედრას ვხვდებით. მაგალითად,

პეტეფი: „მიქრის, მიმაფრენს, როგორც ისარი“¹⁰³

ბარათაშვილი: „მირბის, მიფრინავს უგზო-
უკვლოდ ჩემი მერანი“¹⁰⁴

ან

პეტეფი: „გასწი, ნაპრალზე გადამატარე“.¹⁰⁵

ბარათაშვილი: „გასწი, გაფრინდი, ჩემო მერანო“.¹⁰⁶

ორივე მწერლისათვის პოეტური ხატი მერანის სახეა, რომელიც თავისუფლების იდეას უკავშირდება.

---

¹⁰² ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, თბილისი, 1972, გვ. 52.

¹⁰³ შ. პეტეფი, რჩეული, გვ. 51.

¹⁰⁴ ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, გვ. 51.

¹⁰⁵ შ. პეტეფი, რჩეული, გვ. 52.

¹⁰⁶ ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, გვ. 51.

ისინი მსგავსი მხატვრული გრძობით ქმნიან თავიანთ შედეგებს, რადგან „მხატვრული გრძნობა წარმოადგენს პოეტური ხატის რეალიზაციის უშუალოდ მამოძრავებელ ძალას“.¹⁰⁷

ორივე ლექსი გამოხატავს ადამიანის გონების სწრაფვას უსაზღვრობისკენ.

ამრიგად, საერთო ტენდენციები შეიძლება აისახოს სხვადასხვა ხალხის ლიტერატურულ პროცესში ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად ან გავლენით, რომლებსაც საერთო ფასეულობები აქვთ.

---

¹⁰⁷ ა. ვასაძე, მხატვრული შემოქმედების ფსიქოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1979, გვ. 129.

თავი 2. ცის იდეალიზაცია ქართველ და ევროპულ მწერალთა ლირიკულ თხზულებებში

ლიტერატურათმცოდნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა გათვალისწინება პარალელური მოტივებისა და სახისმეტყველების ფორმების. საერთო ტენდენციები შეინიშნება როგორც ქართველ და ევროპულ რომანტიკოს, ასევე რეალისტ მწერალთა შორის.

XIX საუკუნის ქართულ და ევროპულ ლიტერატურას საერთო თეორიული საფუძვლები გააჩნიათ. როგორც აღვნიშნეთ, ეკერმანთან საუბრისას გოეთემ პირველმა აღიარა მსოფლიო ლიტერატურის არსებობა, ეკერმანთან საუბრისას მან ასევე აღნიშნა, რომ „კლასიკური და რომანტიკული პოეზიის გაგება, რაც ამჟამად მთელს ქვეყანას მოედო და ამდენ დავას, აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს, თავდაპირველად ჩემი და შილერის თვალსაზრისში იღებს სათავეს“¹⁰⁸. თუმცა, ქართველ და ევროპულ მწერალთა შემოქმედების განხილვისას გასათვალისწინებელია მათი ეროვნულ-სალიტერატურო ტრადიცია, XIX საუკუნეში შექმნილი სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და ბიბლიურ-ფილოსოფიური საფუძვლები.

ცის იდეალიზაცია დამახასიათებელია მსოფლიო პოეზიისათვის. ჩვენი მიზანია, ვაჩვენოთ, ცის სახისმე-

---

¹⁰⁸ გოეთეს საუბრები ეკერმანთან, გვ. 213.

ტყველება როგორ ვლინდება XIX საუკუნის ქართველ და ევროპელ მწერალთა ლირიკულ თხზულებებში. ღვთაებრივ ცას ანიჭებენ ისინი უპირატესობას, თუ მატერიალურს.

საზოგადოდ ცნობილია, რომ არსებობს ორი სახის ცა - ხილული და უხილავი, ანუ ღვთაებრივი (სულიერი) და მატერიალური. ცა, რომელსაც შევცქერით და ცა, სადაც ღმერთი სუფევს. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ „ბიბლიაში არ არის ცნობილი ორი სახის ცა, რომლისგანაც ერთი იქნებოდა მატერიალური, მეორე კი - სულიერი, მაგრამ იგი ხილული ცის საშუალებით ხსნის ღვთის ქმედებას და მის საიდუმლოს“.¹⁰⁹

ამ შემთხვევაში ლექსიკონში არ არის განმარტებული, რომ საქმე ეხება ცის სულიერ საწყისს. „შესაქმეთა“ წიგნის დასაწყისშივე, პირველი დღის შესაქმესთან დაკავშირებით, საუბარია ცისა და მიწის გაყოფაზე. ამ შემთხვევაში იგულისმება სულიერი ზეცა და მიწის სულიერი საწყისი. ზეცაც და მიწაც მატერიალური გახდა მხოლოდ ადამის დაცემის შემდეგ. მისმა დაცემამ გამოიწვია ხილული სამყაროს დაცემაც. ამ დროს ხილულმა ზეცამ დაკარგა სულიერება და იქცა მატერიალურ რაობად. რასაკვირველია, დარჩა ღვთაებრივ სფეროში სულიერი ზეცა, უმაღლესი ცა, თვალთ უხილავი და გონებით შესაცნობი“.¹¹⁰ სულიერი ცის რაობის საკითხს

---

¹⁰⁹ Словарь Библейского Богословия, Под редакцией Ксавье Леон-Дюфура, Белгия, Брюссель, 1974, გვ. 659.

¹¹⁰ ე. ვარდოშვილი, რელიგიური ნაკადი ილია ჭავჭავაძის ლირიკაში, თბილისი, 2003, გვ. 64.

ზუსტად განმარტავს ფსალმუნი: „ცათა-ცათანი უფლისანი არიან, და ქვეყანა მოსცა ძეთა კაცთასა“ (ფსალმუნი, 113.24). ამრიგად, ხილული ცის შინაარსია უხილავი ზეცა.

ძველი აღთქმისა და დავით მეფის ფსალმუნებისაგან განსხვავებით, როგორც ღვთაებრივ, ანუ სულიერ, ასევე ხილულ, ანუ მატერიალურ ცას ვხვდებით ახალ აღთქმაში. მაგალითად, ხილულ ცაზეა საუბარი, როდესაც ნათქვამია: „მოვიდეს ფრინველნი ცისანი და შეჭამეს იგი“ (მათე, 13,4), „წითს ცაი“ (მათე, 16.2). ღვთაებრივ ცაზეა საუბარი შემდეგ შემთხვევებში: „ვითარცა მამაი თქუენი ცათა შინა სრულ არს“ (მათე, 5, 48), „რომელი ხარ ცათა შინა“ (მათე, 6,9). გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თანამედროვე მიდგომებით ქრისტიანობა განიხილება როგორც ინტერტექსტი ცივილიზაციათა დიალოგში ჩასართველად. კვლევისას ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმასაც, რომ დავით მეფის ფსალმუნები ლირიკული პოეზიის პირველსათავეა, პოეზიას სახის პოეტური შინაარსი ქმნის და არა ლექსთწყობის პრინციპები. ფსალმუნურ-ჰიმნოგრაფიული ნაკადი კი ეფუძნება ლიტურგიულ ცნობიერებას, როდესაც სხვის ნათქვამს ვიმეორებთ როგორც ჩვენსავე ნააზრევს და ამით ვუერთდებით ღვთაებას. აქვე დაისმის ლირიკული სუბიექტის საკითხიც. აღსანიშნავია, რომ ამ სახის ნაწარმოებთა კითხვისას ლირიკული სუბიექტი ემთხვევა პოეტის პიროვნებას და არ არის წარმოსახული.

კვლევისას აღმოჩნდა, რომ იმ ლექსებში, რომლებიც რელიგიურ თემატიკას შეიცავენ, ან შინაარსით უახ-

ლოვდებიან მას, ლირიკული სუბიექტი ემთხვევა მკითხველისეულ სუბიექტს. ასეა იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ავტორები თავიანთ ლექსებში სულიერ ცაზე გვესაუბრებიან, რადგან XIX საუკუნის დასაწყისიდან ფსალმუნურ-ჰიმნოგრაფიული პოეზია გარდაიქმნება სალირიკო პოეზიად.

1919 წელს ქუთაისში გამოიცა კიტა აბაშიძის მიერ თარგმნილი ფრანგი კრიტიკოსის ფერდინანდ ბრიუნეტერის ნაშრომი „ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში XIX საუკუნეში“. ბრიუნეტერი საზოგადოებისათვის იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ გოეთეს შემდეგ თავის შრომებში მან დასვა ერთიანი „ევროპული ლიტერატურის“ არსებობის საკითხი.

ნაშრომის შესავალ ნაწილში კ. აბაშიძე წერს: „იმ თხზულებაში კი, რომლის შინაარსსაც ეხლა უამბობთ მკითხველებს, ავტორი გვიხატავს სალირიკო პოეზიის ევოლუციას. აქ გვიჩვენებს იგი მაგალითს იმ მოვლენისას, თუ ერთი ფორმა (საეკლესიო მჭერმეტყველება), როგორ გარდაიცვლება მეორე მონათესავე ფორმად (სალირიკო პოეზიად); გვიხსნის, რა გარემოებანი უშლიდა ხელს, მაგ., სალირიკო პოეზიის განვითარებას მე-XVII-ე და მე XVIII-ე საუკუნეში და მერე კი, რა ვითარებანი უწყობდა ხელს მის აყვავებას მე XIX საუკუნეში“.¹¹¹

რა თქმა უნდა, რომანტიზმმა დაამკვიდრა ახალი იდეალები, როგორც საზოგადოებრივ ყოფაში, ასევე ლიტერატურაში, რადგან რომანტიზმის წარმოშობა

---

¹¹¹ კ. აბაშიძე, ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919, გვ. 4.

დაკავშირებულია სოციალურ-პოლიტიკურ ძვრებთან, რაც ევროპაში ახალი ბურჟუაზიული წყობის შექმნით დასრულდა.

საზოგადოდ აღიარებულია, რომ რუსოს ნაწარმოებმა „ახალმა ელოიზამ“ გადატრიალება მოახდინა კაცობრიობის ცნობიერებაში, მან მკაცრი და ველური ბუნება ადამიანის გრძნობების თანაზიარი გახადა. „რუსო განსაკუთრებულის სიყვარულითა და თანაგრძნობით აღგვიწერს, ასულდგმულებს ბუნებასა და ამ მხრით ახალი ელემენტები შეაქვს ლიტერატურაში“.¹¹²

„ახალი ელოიზა“ ლირიკული პროზის საუკეთესო ნიმუშადაა აღიარებული. აღსანიშნავია ისიც, რომ XIX საუკუნის ქართულ და ევროპულ პოეზიაში რომანტიკოსები ბუნების განცდას ფილოსოფიურ დაკვირვებას უკავშირებენ. რეალისტები კი პატრიოტულ იდეებს. ცის სახისმეტყველება ჩანს ნ. ბარათაშვილის ლექსში „შემოლამება მთაწმინდაზედ“. ამ შემთხვევაში ღვთიურ ცაზე გვესაუბრება პოეტი, ზენაართ სამყაროს შეცნობის სურვილი იპყრობს მას:

„ჰე, ცაო, ცაო, ხატება შენი ჯერ კიდევ გულზედ
მაქვს დაჩნეული,
აწცა რა თვალნი ლაჟვარდს გიხილვენ,
მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფვიან,
მაგრამ შენამდინ ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე
განიბნევიან!

---

¹¹² კ. აბაშიძე, ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში XIX საუკუნეში, გვ. 15.

მე, შენსა მჭვრეტელს მავიწყდების საწუთროება,
გულის-თქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს,
ზენაართ სამყოფს, რომ დააშთოს აქ ამაოება...
მაგრამ ვერ სცნობენ, გლახ, მოკვდავნი განგებას
ციურს!¹¹³

ლექსში ამასთანავე სამყაროს შეცნობის ფაუსტური პარადიგმაც იკვეთება. „როგორც გოეთეს ფაუსტს, ლექსის ლირიკულ გმირსაც სურს, ბოლომდე შეიცნოს სამყარო, ჩასწვდეს მის კანონზომიერებებს, რაც ადამიანის გონებისათვის შეუძლებელია“.¹¹⁴ თუმცა, ამავე ლექსში ხილულ ცაზეც გვესაუბრება პოეტი და შემოღამების სურათს გვიხატავს, როდესაც ამბობს:

„სდუმდა ყოველი მუნ არე-მარე, ბინდი გადეკრა
ცისა კამარას.
მოსდევს მთოვარეს, ვითა მიჯნური, ვარსკვლავი
მარტო მისა ამარა
გინახავთ სული ჯერეთ უმანკო, მხურვალე
ლოცვით მოქანცებული?
მას ჰგავდა მთვარე ნაზად მოარე, დისკო-
გადახრით შუქმიბინდული“!¹¹⁵

---

¹¹³ ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, გვ. 25.

¹¹⁴ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 77.

¹¹⁵ ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, გვ. 25.

განსაკუთრებული სიფაქიზით საუბრობს ბარათაშვილი თავის ერთ-ერთ უსათაურო ლექსში ცის ფერზეც. მას პირველად ქმნილსა და არა ამქვეყნიურს უწოდებს. რა თქმა უნდა, აქ ჩანს ცის ბიბლიური კონცეფცია:

„ცისა ფერს, ლურჯსა ფერს,
პირველად ქმნილსა ფერს
და არა ამ ქვეყნიერს,
სიყრმიდგან ვეტრფოდი“.¹¹⁶

სულიერ ცაზე გვესაუბრება ბაირონი 1812 წელს დაწერილ ლექსში „დროს“. ლექსში ლირიკული სუბიექტი თავად პოეტია. იგი მიმართავს დროს, რომ ის ვინც პოეტს უყვარდა „აღბათ, დაინდე“, რადგან მისი სული ცას მიეზარა. ქვეყნის სიმწარესა და დაუნდობლობას აარიდა დრომ მისი სატრფო. ლექსში ჩანს ბაირონისეული სამყაროს აღქმა, დროისა და პოეტის განწყობის ცვალებადობა.

„ის, ვინც მიყვარდა, აღბათ, დაინდე,
რომ მისი სული ცას მიეზარა,
ქვეყნად სიმწარეს რომ აარიდე,
არ დაამჩნიე გულზე იარა.
იყოს ნათელში ყველა წასული,
ხვალ რას დამატებ, არის ამაო,
შენთან ვალში ვარ მხოლოდ წარსულით“.¹¹⁷

---

¹¹⁶ ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, გვ. 63.

ხილულ ცაზე საუბრობს ბაირონი ლექსში „უძნართა მზევ“. შორეულ სევდის ვარსკვლავს უწოდებს აღნიშნულ ლექსში პოეტი მთვარეს, რომლის თვალცრემლიანი სხივი ვერ აპობს ღამის წყვილად, მაგრამ პოეტში მაინც დიდ განცდას იწვევს. გარდასულ დღეთა სიხარულს აგონებს მას. ციდან კი დარდით აღვსილი ღამის შუქი დაჰნათის პოეტს:

„ბრწყინავს და ელავს სიხარული გარდასულ
დღეთა,
თუმც მხურვალეა აღარ ახლავს სიუხვეს ფერთა,
ციდან დაგვნათის ღამის შუქი დარდით აღვსილი,
ის ნათლად მოჩანს, თუმცაღაა შორი და ცივი“.¹¹⁸

იტალიელი ავტორის ჯაკომო ლეოპარდის ლირიკაში ძირითადად ხილული ცა ჩანს. წმინდა რომანტიკული ხასიათის ლექსია ჯ. ლეოპარდის „დღესასწაულის შემდგომი ღამე“. ეს არის ცის ქვეშ უგზოდ მოხეტიალე შეყვარებული ადამიანის აღსარება, როდესაც პირადი განცდები ერწყმის საყოველთაო სევდასა და წარსულის განდიდებას; ცა აღნიშნულ ლექსში ბუნების ნაწილია.

„შენ გძინავს, მე კი ცის ქვეშ უგზოდ მოხეტიალე

---

¹¹⁷ ლორდ ბაირონი, ლექსები, ინგლისურიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ინესა მერაბიშვილმა, თბილისი, 2013, გვ. 121.

¹¹⁸ ლორდ ბაირონი, ლექსები, გვ. 161.

სალამს ვუგზავნი ამ ბუნებას,
რომ მომაგო სატანჯველი აურაცხელი,

.....
აი გაფრინდა დღესასწაულიც
და ისადგურებს ჩვეულებრივ დღეების სუნთქვა,

ხოლო კაცთა ტანჯვას და ურვას
უხმაუროდ წარეცხავს ჟამი.
სად არის ახლა ხმები ძველი ერების, ხალხის?
და წინაპართა მძლავრი ყიჟინა საით მიიქცა“.¹¹⁹

ბუნების მთლიანობა ჩანს ასევე ჯ. ლეოპარდის
ლექსში „გაზაფხული“, სადაც პოეტი გაზაფხულის
სურათს გვიხატავს. ლექსში ცა მოხმოვლილია ბუნების
სურათის დასახატად.

„რარიგ გაბრწყინდა ზეცის თავანი,
რარიგ შრიალებს ქარი თავნება“.¹²⁰

ლექსში ბუნების სურათის აღწერა და პოეტის
სევდიანი განწყობა ენაცვლება ერთმანეთს. პოეტი ბუნე-
ბას სთხოვს დანდობასა და შებრალებას. საინტერესოა
ლექსის დასასრული, რომელიც წარმოადგენს მიმარ-
თვას ღვთისადმი. აქ უხილავ ცაზე საუბრობს პოეტი და
შესთხოვს ღმერთს გადმოხედოს ცოდვილ ქვეყანას:

---

¹¹⁹ ჯ. ლეოპარდი, ლირიკა, თბილისი, 1985, გვ. 34.

¹²⁰ ჯ. ლეოპარდი, ლირიკა, გვ. 57.

„და თუ არსებობ, თუ არსებობ სადმე... მიწაზე,
ან ცაში, ანდა ზღვის ტალღაზე, გვერდით უფალო,
გაშალე ფრთები, უწმინდესი და უნათლესი
და ერთხელ მაინც გადმოგვხედე...
ისე ... უბრალოდ“.¹²¹

ჰაინრიხ ჰაინეს ლირიკაში ხშირად ვხვდებით სუ-
ლიერი ცის სახისმეტყველებას ერთ-ერთ უსათაურო
ლექსში იგი წერს:

„მესიზმრება უფალი ვარ,
განვისვენებ ცათა შინა,
ლექსებს მიქებს უამრავი
ანგელოზი პაწაწინა.

* * * * *

ჰო, ყმაწვილო, მე ღმერთი ვარ,
გამგე ცის და დედამიწის“¹²²!

ამ შემთხვევაში ჩანს სამყაროს კოსმიური მთლი-
ანობა, საკუთარ თავს ღმერთს უწოდებს პოეტი. ღმერთს
ყოვლისმპყრობელს - პანტოკრატორს, რომელიც განგე-
ბას ცასა და მიწას. სახეები ეიკონურია, აზრი სიტყვის
მიღმაა საძიებელი.

სულიერი ზეცა მნიშვნელობს ასევე ფრიდრიხ ში-
ლერის ჰიმნში „სიყვარულის ზეიმი“. ლირიკულ თხზუ-

---

¹²¹ ჯ. ლეოპარდი, ლირიკა, გვ. 59.

¹²² ჰ. ჰაინე, რჩეული ლირიკა, თბილისი, 1955, გვ. 30-31.

ლებაში შილერი სიყვარულის ძალაზე მის ყოვლისშემძლეობაზე საუბრობს.

აქ სიყვარული ყოვლისმამოძრავებელი ძალაა: სიყვარული ღმერთმადე ამადლებს ადამიანს. ზეცაც სიყვარულით ცოცხლობს და ხარობს. ლექსში სიყვარული ღმერთის ტოლფასია.

„სიყვარულით მარტოდენ
ღმერთნი ნეტარ არიან,
სიყვარულითვე კაცი
ღმერთთა თანაბარია.
სიყვარულით მარადჟამს
ზეცა ცოცხლობს და ხარობს.
სიყვარული ჰქმნის მიწას,
ნათელ ზეცის სამყაროდ“.¹²³

გავიხსენოთ მოციქულ იოანეს პირველი წერილი, სადაც ნათქვამია: „ვისაც არ უყვარს, მას არ შეუცვნია ღმერთი. ვინაიდან ღმერთი სიყვარულია“ (იოანე, 4,8).

ხილულ ცაზე გვესაუბრება პირველი ქართველი რომანტიკოსი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე ლექსში „გოგჩა“, სადაც პოეტი გოგჩის ტბის მიდამოების მარადიულ სიმშვენიერეს გვიხატავს. ლექსში ბუნების განცდა და წუთსოფლის ამაოების საკითხი ერწყმის ერთმანეთს. ალ. ჭავჭავაძის „გოგჩას“ ხშირად ადარებენ ლამარტინის „ტბას“. „გოგჩაში“ ჩანს, რომ ქვეყნად ყველაფერი წარმავალია, მარადიულია მხოლოდ ბუნება,

---

¹²³ ფ. შილერი, ბალადები, ლირიკა, თბილისი, 1956, გვ. 65.

თუკი რამ უახლოვდება მარადიულობას ეს ხელოვნებაა. გოგჩის გარშემო, სადაც მშვენიერი ქალაქები იყო გაშენებული, ჩქეფდა ცხოვრება. ახლა აქ მხოლოდ ნანგრევებიღაა დარჩენილი. ხმოვანებით ზღვის მბამავი გოგჩა კი დღესაც ხიბლავს ყველას.

„გოგჩა, ტბა ვრცელი, ხმოვანებით ზღვისა მბამავი, ოდესმე ზვირთთა აღქაფებით ღელავს მრისხანედ ზოგჯერ ვით ბროლი გულუბრყვილო, წმინდა, უძრავი თვის შორის ხატავს ცისა ლაჟვარდს და მათათა მწვანეთ“.¹²⁴

განსაკუთრებით საყურადღებოა ცის სახისმეტყველება ქართველი რეალისტი მწერლის ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში. გავიხსენოთ ლექსი „პოეტი“

„მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის,
მიწიერი ზეციერსა;
ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ,
რომ წარვუძღვე წინა ერსა“¹²⁵.

აქ ცა გასულიერებულია, პოეტი ღვთისგანაა ხელდასმული, რომ იყოს ერის წინამძღოლი. „ამ შემთხვევაში რჩეულობა ღვთის ნებაა და მამულისადმი სამსახურს ითვალისწინებს. ღმერთი კი ცისა და მიწის მპყრობე-

---

¹²⁴ ალ. ჭავჭავაძე, თხზულებები, თბილისი, 1986, გვ. 176.

¹²⁵ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. I, თბილისი, 1951, გვ. 61.

ლია. სიტყვები „მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის“ შეიძლება გავიგოთ სხვაგვარად, ასტროლოგიური გაგებით ხილული ცანი განაგებენ ადამიანთა ბედს და ბიბლიური გაგებით, ადამიანთა ბედს განაგებს არა დაბალი ცანი, არამედ უმაღლესი ზეცა, ცათა-ცა“.¹²⁶ აქ ჩანს ცის ბიბლიური გაგება.

ღვთიურ, ანუ სულიერ ცაზე გვესაუბრება ფრანგი პოეტი ბერანჟე თავის ლექსებში „ვანო“, „მონა ვარ სიყვარულისა“, „ციური ამანათი“, „ემშაკის სიკვდილი“. ლექსში „მონა ვარ სიყვარულისა“ ბერანჟე გამოხატავს სურვილს, რომ „ყოფილიყო მგოსანი, მქონე ციურის ენისა“, მისი ოცნებაა:

„ცამ რომ გამხადოს მპყრობელი
სხვა-და-სხვა გვარის თემისა,
ის იქნებოდა მფლობელი
ტახტის და დიადემისა“.¹²⁷

აქ ცა ღმერთის ტოლფასია.

უნგრელი პოეტის შანდორ პეტეფის ლირიკაში ცა ბუნების ნაწილია და მას სიმბოლური დატვირთვა არა აქვს. პოეტი ცას ძირითადად პეიზაჟის ხატვისას იყენებს. ამ მხრივ საყურადღებოა მისი ლექსები „ჩემი ოცნება“, „მგლების სიმღერა“, „ღრუბლები“, „უნგრეთის

---

¹²⁶ ე. ვარდოშვილი, რელიგიური ნაკადი ილია ჭავჭავაძის ლირიკაში, გვ. 74-76.

¹²⁷ გ. გვაზავა, ბერანჟე ქართულად, თბილისი, 1898, გვ. 52.

ერი“, „ისევ შემოდგომა“, „ისევ ტოროლა დამმღერის თავზე“.

ლექსში „ჩემი ოცნება“ იგი წერს, რომ მისმა ოცნებამ, მოვლო ცის კიდე, მიწა, ღელე, შეელეწა აბობოქრებულ ზღვის ტალღებს, გადაიარა მთები და ტყეები და არსად შემდგარა. პოეტის სურვილია, არასოდეს დაოკდეს მისი ოცნება.

„მოვლო ცის კიდეც,
მიწაც, ღელეცა,
აბობოქრებულ
ზღვას შეელეწა.
მთებზე, ტყეებზე
არ შედგა არსად“.¹²⁸

ლექსში „მგლების სიმღერა“ პეტეფი ცის სახისმეტყველებას ზამთრის სურათს ხატვისას იყენებს:

„ცაში ტრიალებს ბუქი,
ქარი გიჟივით დაჰქრის,
მოდის თოვლი და წვიმა -
ორი ტყუპი ძმა ზამთრის“.¹²⁹

პოეტი ბუნებაში ეძებს ნავსაყუდელს.

განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს ბუნებას ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაშიაც. თავის ნააზრევში ვაჟა-ფშაველამ მოახდინა ადრე არსებული ბუნების გაგების სინთეზი და ამასთანავე, დაამკვიდრა ახალი იდეალები ბუნებასთან მიმართების საკითხებში. მის შემოქმედე-

---

¹²⁸ შ. პეტეფი, რჩეული, გვ. 43.

¹²⁹ შ. პეტეფი, რჩეული, გვ. 64.

ბაში ჩანს ბუნების კანონზომიერება და ჰარმონიულობა, ადამიანი, როგორც ამ კანონზომიერების დამრღვევი, ბუნების თავისთავადი სილამაზე, ბუნების ფილოსოფიური და რომანტიკული გაგება. ბუნება, როგორც ადამიანის მესაიდუმლე და თანამგრძნობი, ბუნება, როგორც პატრიოტული გრძნობების აღმძვრელი. მოვლენები ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში ხდება ბუნების ფონზე.

ამდენად, ბუნებრივია, რომ მის შემოქმედებაში ვხვდებით როგორც ხილულ, ასევე უხილავ ცას. ცის ბიბლიური გაგება, როგორც რეალისტი მწერლის მის შემოქმედებაში უკავშირდება პატრიოტულ განცდებასა და პოეტის დანიშნულების საკითხს.

ლექსში „მოლოდინი“ ვკითხულობთ:

„სწორედ ამისთვის დავფიქრდი
და ვეხვეწები ზეცასა:
გამზარდოს, მომცეს ძალ-ღონე,
ვეწამლო ქვეყნის კვნესასა“.¹³⁰

თითქმის იმავე იდეის შემცველია გოეთეს ლექსი „ღმერთი და ბაიადერი“ (ინდური ლეგენდა), სადაც გოეთე წერს:

„მეექვსეჯერ მიატოვა
მაჰადოჰმა ზეცა ვრცელი,
სურს გაიგოს მიწის შვილთა
სიამე და სატანჯველი“.¹³¹

ზეცა, როგორც თანასწორობის სიმბოლო ჩანს გოეთეს ლექსში „მინიონ“.

---

¹³⁰ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, თბილისი, 1960. გვ. 65.

¹³¹ გოეთე, ლექსები, თბილისი, 1946, გვ. 101.

„ციურ არსთ შორის, იქ სუფევს სრული
ერთფეროვნება კაცის და ქალის“.¹³²

ამიტომ, ადამიანის ცხოვრების მიზანი იყო შემსგავსებოდა ღმერთს, რათა დაემკვიდრა ცათა სასუფეველი. ლექსში „ფშაველის სიმღერა“ ვაჟა ამბობს, რომ წუთისოფლის სიმუხთლის გამო არ სურს, ბინა დაკარგოს ცაში.

„ქვეყნისგან შეჩვენებულმა
ბინა დაკარგო ცაშია,
გამიწყდეს ბეწვის ხიდია,
ჩავვარდე კუპრის ზღვაშია“.¹³³

როგორც გოეთესთან ასევე ვაჟა-ფშაველასთან უპირატესობა სულიერ ცას ენიჭება. თუმცა, პოეტები ხილული ანუ მატერიალური ცის შესახებაც გვესაუბრებიან. ხილული ცა ჩანს გოეთეს ერთ-ერთ უსათაურო ლექსში „გათენებულა ფერმკრთალი დილა“.

„გათენებულა ფერმკრთალი დილა
საყვარელ მდელოს ბურავს ღრუბელი,
ცაზე მზე არ ჩანს, ნისლს დაუფარავს
მთისა და ბარის მიდამო ვრცელი“.¹³⁴

ვაჟა-ფშაველა ლექსში „ცაზე იარე მთვარეო“ წერს:

---

¹³² გოეთე, ლექსები, გვ. 85.

¹³³ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, გვ. 10.

¹³⁴ გოეთე, ლექსები, გვ. 9.

„ცაზე იარე მთვარეო,
მზეო აბძანდი-დაბძანდი,
მთებო, იშიშვლეთ გულ-მკერდი
ხან მოიხვიეთ ნაბადი“.¹³⁵

ამ შემთხვევაში ცა ბუნების ნაწილია, მას სულიერი დატვირთვა არა აქვს.

„ხილულ ცას აქვს თავისი შინაარსი, როგორც ყველაფერს ჩვენს გარშემო. მისი შინაარსია უხილავი. მარადიული, მარად განახლებადი ცა, როგორც ღვთაებრივი რაობა.

ზეცა ოდითგანვე მრავალ სიმბოლოს შეიცავდა. ადამიანის ოცნებები და ამალღებული განცდები ყოველთვის ზეცას უკავშირდებოდა. მის წარმოდგენაში ხდებოდა ცის იდეალიზაცია, როგორც მიწიერზე ამალღებული.

ამდენად, ცის იდეალიზაცია დამახასიათებელია XIX საუკუნის ქართველ და ევროპელ მწერალთა ლირიკისათვის. მათ შემოქმედებაში ვხვდებით როგორც უხილავ, ანუ ღვთაებრივ (სულიერ), ასევე ხილულ, ანუ მატერიალურ ცას“¹³⁶.

ღვთაებრივი ცის სახისმეტყველების საფუძველია ბიბლიის წიგნები და დავით მეფის ფსალმუნები. ხილული ცის, როგორც ბუნების შემადგენელი ნაწილის აღქმა კი ჟან-ჟაკ რუსოს „ჟიული ანუ ახალი ელოიზადან“ მომდინარეობს.

---

¹³⁵ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, გვ. 106.

¹³⁶ E. Vardoshvili, Idealization of the Sky in Lyrical Works of Georgian and European writes, International Journal of Science and Research (IJSR) Volume 10 Issue 2, February 2021, გვ. 353.

ნაწილი III.
დასავლური ღირებულებები ილია
ჭავჭავაძის შემოქმედებაში

თავი 1. ეროვნული და დასავლეთ ევროპული ილია ჭავჭავაძის ეპოსში

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაზე საუბრისას შეინიშნება რამდენიმე წყარო. პირველი, ეროვნულ-სალიტერატურო ტრადიცია, რაც გულისხმობს ძველი ქართული მწერლობისა და რომანტიკოსთა, განსაკუთრებით ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და გრიგოლ ორბელიანის შემოქმედების უშუალო გავლენას მის მხატვრულ ნააზრევზე. აღსანიშნავია ისიც, რომ ილია თავის მხატვრულ ქმნილებებში ხშირად იყენებდა ფოლკლორულ წყაროებს.

მეორე, ბიბლიურ-ქრისტიანული და ფსალმუნურ-ჰიმნოგრაფიული ნაკადი. ილიას შემოქმედებაში თავს იჩენს კოდირებული პარადიგმული სახეთა სისტემა, რაც უშუალოდ მომდინარეობს ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებიდან. მხატვრულ შემოქმედებაში შემოტანილი ყველა პარადიგმა განმარტებულია ილიას ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ წერილებში.

მესამე, ილიამ დაამკვიდრა ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ცნება ევროპეიზმი და საფუძველი ჩაუყარა ევროპულ სივრცეში ჩვენს კულტურულ ინტეგრაციას. მისი შემოქმედების ერთ-ერთ საფუძველს ასევე წარმოადგენს დასავლეთ-ევროპული ლიტერატურული და ფილოსოფიური ნააზრევი. ილიას მხატვრულ-

ესთეტიკური ნააზრევი უშუალოდ დაკავშირებულია ჰეგელის შრომებთან.

ილია დიდი ყურადღებით ადევნებდა თვალს მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების პროცესს. იგი არა მხოლოდ თარგმნიდა, არამედ ცდილობდა, შეესწავლა ევროპელ მწერალთა თითოეული ნაწარმოები, დაეკავშირებინა ისინი ქართულ სინამდვილესთან.

ილია ცდილობდა, შეექმნა ეროვნული ნიშნის მატარებელი ზოგადსაკაცობრიო ტიპები.

ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“ რთულსიუჟეტისანი პოემაა. ის ხშირად იწვევს საზოგადოებაში აზრთა სხვადასხვაობას. ვ. აბაშიძე წერდა: „ჩვენა გვეონია, რომ „განდეგილს“ ახალ ქართულ ლიტერატურაში დიდი ადგილი ექნება და მისი გავლენა თითქმის საუკუნო იქნება“.¹³⁷ „განდეგილის“ ლიტერატურულ პარალელად არაერთი ევროპელი მწერლის ნაწარმოები სახელდება. თუმცა, ეს საკითხი დღემდე არ არის ღრმად შესწავლილი.

დასავლეთ ევროპელი მწერლებიდან ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ფრანგი პოეტის პიერ ჟან ბერანჟეს ლექსმა „განდეგილი“. აღსანიშნავია, რომ ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“ ავლენს დიდ შინაარსობრივ მსგავსებას ბერანჟეს ლექსთან.

პიერ ჟან ბერანჟე დაიბადა 1780 წლის 18 აგვისტოს პარიზში. იგი აღიზარდა ვოლტერისა და რუსოს იდეებზე. იყო ვიქტორ ჰიუგოს მეგობარი და თანამოაზრე,

---

¹³⁷ ვ. აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, თბილისი, 1970, გვ. 232.

როგორც სიმართლისათვის მეზრძოლი სახალხო პოეტი საფრანგეთის ხელისულების მიერ იგი ორჯერ იქნა დაპატიმრებული. მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ ბერანჟე 1857 წელს გარდაიცვალა. „ბერანჟეს ლექსების გიორგი გვაზავასეული თარგმანი პირველად გამოიცა თბილისში 1898 წელს, სათავადაზნაურო ქარვასლის სტამბის „ცნობის ფურცლის“ მიერ. ეს იყო მხოლოდ მცირე ნაწილი მისი შემოქმედების. არ არის გამორიცხული, რომ ილია ამ ლექსს ქართულ ენაზე გამოცემამდე იცნობდა, ბერანჟეს შემოქმედება, როგორც თავისუფლებისა და პიროვნული დამოუკიდებლობის მეხოტბე პოეტისა XIX საუკუნეში საკმაოდ იყო ცნობილი როგორც საფრანგეთში, ასევე რუსეთში. ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკის კატალოგში ბერანჟეს ლექსებს ვერც ერთ ენაზე ვერ ვხვდებით, სამაგიეროდ, ილია ინახავდა ბერანჟეს პორტრეტს, მისთვის მნიშვნელოვან სხვა ადამიანთა პორტრეტებთან ერთად“.¹³⁸

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ აკაკი წერეთელი საკმაოდ კარგად იცნობდა ბერანჟეს შემოქმედებას, აკაკიმ თარგმნა და 1865 წელს „ცისკარში“ დაბეჭდა ბერანჟეს ლექსი „ქმრის გოდება“ („De profundis“). მას უყურადღებოდ არც ბერანჟეს ლექსების ქართულად გამოცემა დარჩენია. „1899 წელს ჟურნალ „კრებულში“ (N2) აკაკიმ ბიბლიოგრაფიული შენიშვნების სახით გამოაქვეყნა წერილი „ბერანჟეს ლექსები ქართულად“. შენიშვნები

---

¹³⁸ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 147.

ეხება ახალგაზრდა პოეტის გ. გვაზავას მიერ შესრულებულ თარგმანებს – „ბერანჟე ქართულად“, 1898 წ.¹³⁹.

გარდა რევოლუციურ-დემოკრატიული განწყობის ლექსებისა, ბერანჟეს შემოქმედებაში ვხვდებით რელიგიური, სატირული და სატრფიალო ლირიკის ნიმუშებსაც.

ბერანჟეს „განდეგილი“ მოგვყავს სრულად.

„განდეგილი“

(„Le saint“)

ერთხელ ბერსა, რომლის გული

იყო რკინა,

მოევლინა

გოგოს სახედ ავი სული.

ბერს კი უთქვამს, წმინდანის სწორს:

შორს, სატანა,

შორს ჩემგანა,

შორს!

კვლავ მოსულა ავი სული

ცელქი ქალად,

ტურფა თვალად,

ცქრიალა და მხიარული.

ბერს კი ეთქვა, წმინდანის სწორს:

შორს, სატანა,

შორს ჩემგანა,

შორს!

---

¹³⁹ დ. ფანჯულიძე, აკაკი წერეთელი საფრანგეთში, თბილისი, 1980, გვ. 58.

მაშინ გახდა მოცეკვავი:
პრანჭვა-გრეხით,
კობტა ფეხით,
მოკლე კაბით მომხიბლავი,
მაგრამ ეთქვა წმინდანის სწორს:
შორს, სატანა,
შორს ჩემგანა,
შორს!

მაშინ იქცა არტისტ ქალად.
იწყო მღერა,
ჩანგის ჟღერა
სიყვარულზე მის წინ კვალად,
ბერს კი ეთქვა, წმინდანის სწორს:
შორს, სატანა,
შორს ჩემგანა,
შორს!

ბოლოს, გახდა ის კნეინა:
ტრფობის ხარბი,
შავ-თვალ-წარბი,
უცხო ღიმილთ დადგა წინა.
მაინც ეთქვა წმინდანის სწორს:
შორს, სატანა,
შორს ჩემგანა
შორს!

ემშაკს დარჩა ერთი მახე:
უცებ ბერსა,
ბედნიერსა,
წინ დაუდგა თქვენი სახე,

და არც კი უთქვამს წმინდანის სწორს:
შორს, სატანა,
შორს ჩემგანა,
შორს!
თქვენმა ეზმა დასწვა ბერი;
ის ინთება,
ეუბნება:
„თუნდაც იყო სულის მტერი,
ჯოჯობხეთშიც რომ მაწამო, -
მო, სატანა,
მო, ჩემთანა,
მო!..“¹⁴⁰

უნდა შევნიშნოთ ისიც, „რომ ილიასეული „განდეგილი“ თვისი პრობლემატიკით ბევრად რთული ნაწარმოებია, ვიდრე ბერანჟეს ლირიკული ხასიათის ლექსი, სადაც მოთხრობილია, რომ წმინდანის სწორ ბერს ქალის სახით მოევლინება ავი სული, რომელიც აცდუნებს მას“¹⁴¹.

ილიას განდეგილისგან განსხვავებით ბერანჟეს ბერს ცდუნების შემდეგ ეუფლება ბედნიერების და არა დანაშაულისა და სასჯელის მოლოდინის განცდა. განსხვავებულია ქალთა სახეებიც. ბერანჟე ლექსის დასაწყისშივე აღნიშნავს, რომ ბერს გოგოს სახით მოევლინა ავი სული. ილიას მწყემს ქალს კი ბერის ცდუნება

---

¹⁴⁰ გ. გვაზავა, ბერანჟე ქართულად, გვ. 126-128.

¹⁴¹ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 148.

წინასწარ არა აქვს განზრახული. ეს მისგან დამოუკიდებლად ხდება.

შეგვიძლია მივმართოთ პოეტურ ქმნილებებს:

ილია: „ნუთუ აწ ბედმა ქალის სახითა
განსაცდელი რამ მას მოუვლინა?“¹⁴²

ბერანჟე: „ერთხელ ბერსა, რომლის გული
იყო რკინა,
მოევლინა
გოგოს სახედ ავი სული“¹⁴³

ან

ილია: „ყმაწვილი ქალი, სავსე სიცოცხლით,
სავსე შვენების ჯადოთი, გრძნებით,
ნაზად, ამაყად ცეცხლაპირს იჯდა
ვით მინდვრის შველი ყელმოღერებით“¹⁴⁴.

ბერანჟე: „კვლავ მოსულა ავი სული
ცელქი ქალად,
ტურფა თვალად,
ცქრიალა და მხიარული“.¹⁴⁵

---

¹⁴² ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. I, თბილისი, 1987, გვ. 262.

¹⁴³ გ. გვაზავა, ბერანჟე ქართულად, გვ. 126.

¹⁴⁴ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. I გვ. 263.

¹⁴⁵ გ. გვაზავა, ბერანჟე ქართულად, გვ. 127.

შესაძლოა, ბერანჟეს განდეგილი“ ასრულებს ილიასათვის ინტერტექსტის ფუნქციას.

საინტერესოა, თუ შევხვდებით ილია ჭავჭავაძის „განდეგილის“ ფოლკლორულ საფუძვლებსაც.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ფოლკლორული მასალის შეკრების, შესწავლისა და გავრცელების სულისჩამდგმელი ილია ჭავჭავაძე იყო. ამდენად, მისი როგორც ლიტერატურული, ასევე პუბლიცისტური ნააზრევისათვის დამახასიათებელია ხალხური შემოქმედების კვალი. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია, მისი წერილები: „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“, „უარმყოფელობა ჩვენში“, „ქართული ხალხური მუსიკა“, „ქვათა ღაღადი“, „მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის თავ. ჯამბაკურიან-ორბელიანისა“, „ზოგიერთი რამ“, „ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ“.

ხალხური მოტივებითაა გაჯერებული მისი პოეტური თუ პროზაული ნაწარმოებები: „დამაკვირდი“, „პასუხი“, „გუთნის-დედა“, „ბაზალეთის ტბა“, „ქართველის დედა“, „აჩრდილი“, „მეფე დიმიტრი თავდადებული“, „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „მგზავრის წერილები“, „კაცია-ადამიანი“, „ოთარაანთ ქვრივი“, „გლახის ნამშობი“. გამოწაკლისს, ამ მხრივ, არც მისი „განდეგილი“ წარმოადგენს.

ილიას თავისი დამოკიდებულება ფოლკლორული მასალის შესწავლა-შეგროვების საკითხში ჩამოყალიბებული აქვს 1887 წელს გამოქვეყნებულ წერილ-

ში, „ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ“. ილია ფიქრობდა, რომ საზოგადოებამ ყურადღება არა მხოლოდ ხალხურ პოეზიას უნდა მიაქციოს, არამედ, მთლიანობაში მოხდეს ხალხის ადათ-წესების, ზნე-ჩვეულებებისა და ტრადიციების შესწავლა სოციალური, ეკონომიკური და იურიდიული ფაქტორების ამსახველი მასალის გათვალისწინებით, რადგან, პოეზიაში ხშირად წარმოჩენილია ხალხის ნება-სურვილი, ოცნება და არა რეალური ყოფა. „ხალხის გონებითი თუ სხვაგვარი საუნჯე მარტო იმის ლექსებში ანუ პოეზიაში როდი გამოიხატება, არა ეს საუნჯე უხვად დათესილი და დარჩენილია ისეთ ნაწარმოებებში, რომელნიც სრულებით არ ეკუთვნიან პოეზიის სფერას. ამგვარია, მაგალითებრ, ხალხის ჩვეულებანი, რომელნიც შეეხებიან ეკონომიურს და იურიდიულ ცხოვრებას.

საკვირველია, მარტო პოეზიის მიხედვით დასკვნა და მსჯელობა ხალხის ცხოვრების საჭიროებაზე და მის მოთხოვნილებაზე შეცდომა იქნება და ამ შეცდომას საზარალო შედეგი უნდა მოჰყვეს. თუ ამ შემთხვევაში შეცდომის თავიდან აცილება გვსურს, პოეტურ შეხედულების გარდა ხალხის სხვა შეხედულობას და მსჯელობასაც ყური უნდა ვათხოვოთ, და ეს შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხის ყველა-გვარი ნაწარმოები შესწავლილი გვექნება. ჩვენი დედააზრი ეს არის: ხალხის ცხოვრება ყოველმხრივ და ჰარმონიულად უნდა შევისწავლოთ: იმის

ყოველგვარი გონებითი ნაწარმოები უნდა შევკრიბოთ“.¹⁴⁶

ჩვენ ამჯერად პოემა „განდეგილზე“ შევჩერდებით.

მკვლევარი ქ. სიხარულიძე შენიშნავს, რომ „მგზავრის წერილებში“ მოცემული იდეა „მოდრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“ მწერალმა კიდევ უფრო გააღრმავა და განავითარა პოემა „განდეგილში“. პოემას საფუძვლად უდევს სამიჯნურო ცდუნების მოტივზე აგებული ხალხური ლეგენდა, რომელიც ფართოდ არის ცნობილი მსოფლიო ლიტერატურასა და ხალხურ შემოქმედებაში. ილია ჭავჭავაძემ თავისებური სახე მისცა ხალხურ ლეგენდას და მით გამოხატა პროგრესულ-დემოკრატიული იდეა.

ამ ღრმად ფილოსოფიურ პოეტურ ქმნილებაში ყურადღებას იქცევს ხალხური შემოქმედებიდან აღებული გმირთა გამოკვეთილი სახეები. მათი საშუალებით განსახიერებულია სიცოცხლის უდიდესი ძალა“.¹⁴⁷

საზოგადოდ ცნობილია, რომ ილია „განდეგილს“ 1882-1883 წლებში წერდა. 1883 წელს მან „ივერიაში“ დაბეჭდა პოემა დასრულებული სახით. თუმცა, მუშაობის პროცესში სამჯერ შეუცვალა მას სათაური.

---

¹⁴⁶ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. VI, თბილისი, 1956, გვ. 192-193.

¹⁴⁷ ქ. სიხარულიძე, ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება, თბილისი, 1956, გვ. 45.

თავდაპირველად უწოდა: „მეუდაბნოე - ხალხში გაგონილი ლეგენდა“, შემდეგ „ბეთლემი - ხალხში გაგონილი ლეგენდა“ და საბოლოოდ „განდეგილი - ლეგენდა“. ქვესათაურით ილია მიგვანიშნებს, რომ პოემის საფუძველი ხალხურ ზეპირსიტყვიერებასა და ფოლკლორულ წყაროებშია საძიებელი და არა მხოლოდ ევროპულ ლიტერატურაში. თუმცა, ვფიქრობთ, რომ დასავლეთ ევროპული ლიტერატურა შეიძლება იყოს გარკვეული ბიძგის მიმცემი ილიასათვის.

არსებობს ს. მაკალათიას მიერ ხევში ჩაწერილი თქმულების რამდენიმე ვარიანტი. მათი ფაბულური ქარგა ასეთია: პირველი თქმულების თანახმად, მონადირის ცოლს ბეთლემიდან მომავალი ბერი შეხვედრია, ქალი მისი სიყვარულით განიმსჭვალა, მუდამ მასზე ფიქრობდა. ბოლოს ქალს თავი მოუყვადმყოფებია და ქმრისათვის უთქვამს, ფითილის დახვევის დროს „ბეთლემის ხატის მიზეზი გამომივიდა“ და სალოცავად უნდა წავიდეო. ბეთლემის გზაზე ქალმა კვლავ იცრუა, თითქოს ხატის სანთელი სახლში დარჩა და ქმარი გაუშვა მოსატანად.

ამ დროს ამტყდარა ჭექა-ქუხილი, ქალმა თავშესაფარი ბერებს სთხოვა, მათ მართლაც ჩამოუგდეს ჯაჭვი და ქალი სენაკში აიყვანეს. ქალმა შეძლო, ღამით იმ ბერის სენაკში დაეწვინათ, ვიხედაც შეყვარებული იყო. ლეგენდის თანახმად, ბერი დიდხანს ებრძოდა მაცდურ ძალას, მაგრამ, ბოლოს ქალმა თავის საწადელს მაინც მიაღწია. დილით ბერებს დაუნა-

ხავთ მყინვარწვერი, რომელიც ცოდვის გამო ღმერთს აღუმართავს.

მეორე ვარიანტის თანახმად, ბეთლემის მონასტრის წინამძღვარს ჰყოლია ირმები, რომლებსაც თავად უვლიდა და წველიდა. წინამძღვარი შეყვარებია მწყემს ქალს, ერთხელ, როდესაც წინამძღვარი შეუძლოდ ყოფილა, ქალს მისგან ირმების მოწველის ნება მიუღია, მაგრამ ირმისათვის ცურში სადგისი უჩხვლეთია, ირემს მისთვის წიხლი მუცელში ჩაურტყამს და ქალს თავი მოუმკვდარუნებია. წინამძღვარი ცდილობდა ქალის მოსულიერებას, რა დროსაც ქალმა აცდუნა წინამძღვარი.

თქმულების თანახმად წუთიერი სიტკბოების გამო დიდი ცოდვა დატრიალებულა. გაქრნენ ბეთლემის მტრედები, ატყდა ჭექა-ქუხილი, მეორე დღით კი ბეთლემს მყინვარწვერი დაეყუდა.

მესამე ვარიანტი ოდნავ ვრცლად მოგვითხრობს მწყემსი ქალის ისტორიას. ბეთლემის წინამძღვარი სტეფანე, ერისკაცობაში ღრუბელას სახელით ყოფილა ცნობილი, ღრუბელა და მისი ცოლი ფიცით ყოფილან შეკრულნი, ჩერქეზის ბატონს ღრუბელას ლამაზი ცოლი მოუტაცია, მაგრამ ქალი გარდაცვლილა და ღრუბელა მეზობლის ქალს შეჰყვარებია. ქალისგან თავის დაღწევის მიზნით, ღრუბელა ბეთლემის მონასტერში ბერად აღკვეცილა. ქალს კი მწყემსობა დაუწყია და მუდამ ბეთლემის მიდამოებს დასტრიალებდა თავს.

ერთხელ ქალს ბერების აბანოში უბანავია, ხატი გამწყრალა, ამტყდარა ჭექა-ქუხილი, ფარა გაბნეულა და ქალი თავშესაფარს ეძებდა, როდესაც შუქი დაუნახავს, გამოქვაბულთან მისულა და დახმარება უთხოვია. ბერს ჯაჭვით ქალი თავის სენაკში აუყვანია, ბერი თავად კი ცხვრების საპოვნელად წასულა. ქალს ბერი თავისი სატრფო გონებია, ამიტომ მივიდა კერასთან და გაშიშვლდა. განდეგილმა დაინახა ლამაზი ქალი, დიდხანს ებრძოდა საკუთარ განცდებს, მაგრამ ქალმა იგი მაინც აცდუნა. მეორე დილით ქალი დარწმუნდა, რომ აცდუნა განდეგილი და არა სტეფანე. ქალი ხრამში გადავარდნას ლამობდა, თუმცა, ბერმა იგი შეაკავა. „განდეგილმა შეცოდების მთელი სიმძიმე ახლა იგრძნო: წინათ მას წყალი კალათით ამოჰქონდა, ახლა კი კალათს წყალი გადიოდა, მზის სხივებზე ჩამოკიდებული სავსე ხურჯინები ძირს ვარდებოდა. მტრედები გაფრინდნენ და სხვა“.¹⁴⁸ განდეგილმა აიაზმა ისხურა, მაგრამ უშედეგოდ. ბერებიც შეიკრიბნენ ღვთისათვის პატიების სათხოვნელად. ქალს როდესაც სტეფანე დაუნახავს, ხრამში გადაჩეხილა. ამტყდარა ჭექა-ქუხილი და „ბეთლემის უდაბნოს ნიშნად ცოდვისა მყინვარწვერი დაეყუდა“.

ბეთლემის შესახებ ხევში არაერთი თქმულება არსებობს. ს. მაკალათია ასე აღგვიწერს ბეთლემის ტაძრის ნანგრევებს: „ანდეზიტის ამ ლოდის აღმოსავლეთ მხარეზე ამოჭრილია ხუცური წარწერა, რო-

---

¹⁴⁸ ს. მაკალათია, ხევი, თბილისი, 1934, გვ. 241.

მელზედაც გარკვევით მხოლოდ რამდენიმე ასო მოჩანს. ამ ლოდს სამხრეთით მიშენებული ჰქონია სამლოცველო, რომელიც უკვე ჩაქცეულა და აქვე ჰყრია მისი კოჭები და სახურავის ფიქლები. მაგრამ მისი სასანთლე და ორი ქვის ბოძი ჯერ კიდევ დგას. აქვეა აიაზმის ქვის ჭურჭელი და მარხილის ნაწილი. ჩრდილოეთით ორი მრგვალი სენაკის ნანგრევია. აქვეა დაცული რაღაც ძველი შენობის ორი კედელი, რომელსაც ირმის საწველს უწოდებენ. ამ ირმის საწველის გასწვრივ კლდის ძირში მეუდაბნოების სენაკი ყოფილა გამოკვეთილი, ზემოთ კი განდეგილის გამოქვაბული, საიდანაც ჯაჭვი იყო გადმოკიდებული და ამ ჯაჭვით გამოქვაბულში ადიოდნენო.

ბეთლემში ძველად მეუდაბნოებს უცხოვრიათ და ის დიდ სალოცავად ითვლებოდა. მოხვევების რწმენით ბეთლემი სასწაულთმოქმედია. ბეთლემშივე ინახება თურმე ქრისტეს ბაგა, მოსეს კარავი, ცის მანანა და სხვა. აქვეა ოქროს აკვანი, რომელსაც მტრედი არწევსო. ყველაფერი ეს ხალხური თქმულებით ვითომდაც უნახავს მამუკა ბერს“.¹⁴⁹

ხევში გავრცელებულ თქმულებებს პირველად ვახუშტი ბაგრატიონმა მიაქცია ყურადღება. მან „ხევში დამოწმებულ ხალხურ გადმოცემებზეც გაამახვილა ყურადღება და მიუთითა წმინდანთა ადგილსამყოფელის შესახებ“.¹⁵⁰ ვახუშტი ბაგრატიონი ასე აღწერს

¹⁴⁹ ს. მაკალათია, ხევი, გვ. 236-238.

¹⁵⁰ ვ. ითონიშვილი, ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეთნოგრაფია, თბილისი, 1963, გვ. 26.

ბეთლემს: „მცინვარის კლდესა შინა არის ქუაზნი გამოკუეთილნი ფრიად მაღალსა და უწოდებენ ბეთლემსა, გარნა საჭიროდ ასავალი არს, რამეთუ ჯაჭვი რკინისა, გადმოკიდებული ქუაზიდაძმ, და მით აღვლენ. იტყვიან უფლისა აკუნასა მუნ აბრაჰამის კარავსა, მდგომსა უსვეტოდ, და სხვათაცა საკვირველთა“.¹⁵¹ როგორც ვნახეთ, ვახუშტის აღწერასა და ხალხურ გადმოცემებს შორის არის გარკვეული თანხვედრა. ვახუშტის შემდგომ ამ საკითხით ილია ჭავჭავაძე დაინტერესდა. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკის კატალოგში ვახუშტი ბაგრატიონის არაერთი ნაშრომია დასახელებული. მაგალითად, 1. „ვახუშტი – საქართველოს ისტორია განმარტებული და შევსებული ახლად შეძენილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ბაქრაძის მიერ, ნაწ. I, ტფ. 1885. 2. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, ტფ. 1885. 3. ვახუშტი – საქართველოს გეოგრაფია (მ. ჯანაშვილის გამოცემა) I – სამცხე (ტფ. 1892), II ქართლი (ტფ. 1895), 4. ვახუშტი ბატონიშვილი – საქართველოს გეოგრაფია (რედ. მ. ჯანაშვილი), ტფ. 1904“;¹⁵² როგორც ჩანს, საქართველოს ისტორიის საკითხებით დაინტერესებული მწერალი ხშირად ეყრდნობოდა ვახუშტის შრომებს.

---

¹⁵¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბილისი, 1972, გვ. 357-358.

¹⁵² გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე, ცხოვრება, მოღვაწეობა, შემოქმედება, წიგნი II, თბილისი, 1990, გვ. 193-216.

ხევში არსებული თქმულებების ჩაწერით დაინტერესებულნი იყვნენ როგორც რუსი, ისე უცხოელი მეცნიერები, მ. ტატიშჩევი, ე. ვეიდენბაუმი, ა. ანდრეევი. კ. კეკელიძეს „ფილიპე ბეთლემის“ იამბიკო მიაჩნია ხევში გავრცელებული თქმულების წყაროდ. კ. კეკელიძის ვარაუდით, ფოლკლორში ეს სიუჟეტი ლიტერატურიდან არის გადასული, რაც მკვლევართა დიდი ნაწილის მიერ არ არის გაზიარებული.

ხევთან ილიას ურთიერთობაზე არაერთი მეცნიერი მსჯელობს. მოხვევებისადმი მისი განსაკუთრებული დამოკიდებულება მის თხზულებებშიაც იკვეთება. „ჯერ ერთი, ქართულ ლიტერატურაში ეპოქის შემქმნელი თერგდალეულობა ამ სასაზღვრო კუთხიდან იღებს სახელწოდებას, მეორე, ყვარლის მთებსა და ალაზნის ველებს მოშორებული, რუსეთს მიმავალი პოეტი საქართველოს სამხედრო გზის, მყინვარწვერისა და მშფოთვარე თერგის ხეობის დიდებული სანახაობით იყო შთაგონებული დიდი ხნის განმავლობაში. მესამე, ოთხი წლის შემდეგაც სამშობლოში დაბრუნებული კვლავ შთაბეჭდილებებითა და მოხვევთა სიბრძნით იტვირთება. მეხუთე, „მგზავრის წერილების“ ავტორი მოხვევების ფსიქოლოგიის საუკეთესო მცოდნის რეპუტაციას აღწევს და შემდეგშიც ხევთან კავშირი არ გაუწყვეტია, მაგალითად, 1871 წლის მარტში სოფელ სტეფანწმინდაში იმყოფება და აქაურ სიმღერებსა და სარიტუალო ტექსტებს აგროვებს. მოხვევებთან სიახლოვეს დუშეთის მაზ-

რაში მომრიგებელ-მოსამართლედ მუშაობაც უწყობდა ხელს“.¹⁵³

ამდენად, როდესაც ილია პოემაში მცინვარწვერსა და ბეთლემს აღწერს, გარდა ისტორიული წყაროებისა და თქმულებებისა საკუთარი განცდებიც აქვს ჩაქსოვილი.

დაისმის კითხვა: კონკრეტულად რომელ წყაროს ეყრდნობა ილია ჭავჭავაძე, როდესაც ის „განდეგილს“ წერს?

ექვგარეშეა, ილია ჭავჭავაძე იცნობდა ვახუშტი და იოანე ბატონიშვილების ცნობებს ბეთლემის შესახებ. ს. მაკალათიას მიერ ხევში ჩაწერილი და გამოქვეყნებული სამი ვარიანტის ფაბულური ქარგა ბეთლემის გამოქვაბულში შეხიზნულ მეუდაბნოეზე ჩვენ უკვე გადმოვეცით. კვლევისას აღმოჩნდა, რომ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ს. მაკალათიას მიერ ჩაწერილი ლეგენდის მესამე ვარიანტი. მესამე ვარიანტის მოკლე ვერსია ჩაწერილი აქვს 1945 წელს მიხეილ ჩიქოვანს, თუმცა, არსებობს განსხვავებანიც, სადაც მოთხრობილია ფილიპე ბეთლემელის თავგადასავალი. ვრცელი კი ვალერიან ითონიშვილს. ამდენად, მესამე ვარიანტი შეგვიძლია მივიჩნიოთ ყველაზე გავრცელებულად და შესაძლებელია, მან ზეპირი გზით ილიამდეც მიაღწია, აღსანიშნავია ისიც, რომ

---

¹⁵³ მ. ჩიქოვანი, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი წყაროები, ფოლკლორი და ლიტერატურა (ქართული ფოლკლორი, X. მასალები და გამოკვლევები, რედაქტორი მ. ჩიქოვანი), თბილისი, 1980, გვ. 37-38.

სიუჟეტურად „განდეგილი“ ყველაზე მეტად, სწორედ მესამე ვარიანტს უახლოვდება.

მ. ჩიქოვანის აზრით, არსებობს გარკვეული თანხვედრა მოხვეურ გადმოცემებსა და ილიას პოემას შორის. იგი ადარებს „განდეგილსა“ და ძირითადად თქმულების მესამე ვარიანტს. მკვლევარი გამოყოფს ათ საერთო ნიშანს, რომელთა გადმოცემაც შემოკლებული სახით აუცილებლად მიგვაჩნია: „1. ორივე შემთხვევაში მოქმედება ბეთლემში მიმდინარეობს. ხალხური გადმოცემა მიკროტოპონიმებსაც ასახელებს „ირმის საწველი“, „ბერების აბანო“, „ბეთლემის ქვაბები“. 2. ბეთლემის ჯაჭვგადმოვიდებული ტაძარი გაუქმებულია, აქ მხოლოდ ერთი ბერია შეკედლებული და საპატივცემულოდ „განდეგილის“ თიკუნს ატარებს. ამ მღვიმეზე ილია მოწონებით ლაპარაკობს. 3 ბერმა ასკეტური ცხოვრებით სასუფეველი მოიპოვა. რიტუალის შესრულების დროს სარკმლიდან შემოსულ სხივს ლოცვანს აყრდნობდა და სხივიც წიგნს სასწაულებრივად იჭერდა. ხალხური გადმოცემით, ბერს სხივზე ხურჯინის გადადებაც შეეძლო მანდიკურად. 4. გერგეტელი ღრუბელა ვაჟკაცი იყო, ცოლის დაღუპვისთვის შურიც იძია. სოფლურ წესზე ერთი წელი იგლოვა და მერე ბეთლემის წმინდა ბერთა ცხოვრება გაიზიარა – სამუდამოდ აღიკვეცა. ილიას განდეგილიც წარმოსადეგი, პირხმელი და რეალურად ამაღლებული პიროვნება იყო. 5 მწყემსმა ქალმა ტაბუ დაარღვია. ხალხურ გადმოცემაში ასახული ტაბუს დარღვევისას სურათი უნდა იყოს „გან-

დეგილში შეფარვით შესული სწორედ იქ, სადაც ილია სტიქიურ ძალთა აბოზოქრებას გვიჩვენებს. 6. ზეპირი გადმოცემით, ულმოზელმა ქარიშხალმა მწყემსი ქალი და მისი ცხვრის ფარა ერთმანეთს დააშორა და დაფანტა ქალმა შეკვივლა, შველა ითხოვა, ილიასთანაც ქალის შეკვივლების ხმა განდეგილამდეც აღწევს. თანხედენილობა ეჭვგარეშეა. 7. სიბნელესა და ქარიშხალში მოწოდების ხმის გამგონე მწირმა, ერთგვარი შემფოთებით, მაგრამ მაინც თავგანწირვით, საშველად ხელი გაუწოდა „ემმაკეულს“ და ჯაჭვის კიბე ჩაუშვა. ილია დიდი ოსტატობით გვახედებს მწირის ასკეტურ სულში. ცეცხლის მოტივი ორივეგან გვხვდება. ხალხისაგან განსხვავებით, ილია ცეცხლის პერსონიფიკაციას ახდენს. 8. სავანეში კაცს ამაღელვებელი სურათი დახვდა. მწყემსი ქალი გამომწვევად იჯდა ცეცხლის პირას და მომსვლელს ყურადღებას არ აქცევდა, განდეგილმა ვერ გაუძლო ცდუნებას. ეს ეპიზოდი ასე აშკარად არა აქვს ილიას გადმოცემული პოეტის სიტყვის ოსტატობა და ხელოვნება უმთავრესად თავს იჩენს იმ დიალოგში, რომელიც ორიგინალურად არის დამუშავებული პოემაში. 9. ფოლკლორულმა გმირმა სამიჯნურო ცდუნებას დიდხანს ვერ გაუძლო, ფსიქოლოგიური დეტალიზაცია და პრობლემური გადამუშავება უმთავრესად ინდივიდუალური ხელოვანის საქმეა. 10. განდეგილის ტრაგედია სამიჯნურო სურვილის აღძვრით დაიწყო. ახლა ბერი იმის გამორკვევას ცდილობს, თუ რა ხარისხისაა ჩადენილი ცოდვა და მიაქცია

თუ არა მას უზენაესმა ყურადღება. ა. შეცოდების გამო სხივმა კეთლის მაუწყებლის თვისება დაკარგა ორივე ნაწარმოებში. ბ. ხალხი იმასაც უმატებს, რომ მონასტრიდან იქ მყოფი ოქროს მტრედები გაფრინდნენ, ირმებიც გადაიკარგნენ. გ. თუ კი ილიას განდეგილი სხივებქვეშ განუტევებს სულს, ზეპირსიტყვიერების გმირსაც მოხვდება თუ არა მზის სინათლე მაშინვე დაიკარგება, ყინულოვან ნაპრალებში გადაიჩეხება“.¹⁵⁴

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში რელიგიურ თემაზე შექმნილ სიუჟეტებში ქალის, როგორც მაცდურის სახე-სიმბოლო ბიბლიური ტექსტებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

მკვლევრებს ყურადღება არ აქვთ გამახვილებული ერთ საკითხზე. კერძოდ, ყველა თქმულებაში მწყემსი ქალის საქციელი წინასწარ არის განზრახული, აცდუნოს ბერი. ილიას კი, მწყემსი ქალი ხალხური თქმულებებისაგან განსხვავებით, დადებით პიროვნებად ჰყავს წარმოჩენილი, რომელსაც არ ამოძრავებს განდეგილის ცდუნების სურვილი. პოემაში იგი სიმბოლოა ამქვეყნიური ცხოვრების.

„განდეგილის“ უცხოურ ენაზე თარგმნის საკითხი Wasian-მა დასვა 1894 წელს „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ წერილში, სადაც იგი „განდეგილს“, ე. ზოლასა და გ. ფლობერის ნაწარმოებებს ადარებს. შემდგომში

---

¹⁵⁴ მ. ჩიქოვანი, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი წყაროები, ფოლკლორი და ლიტერატურა (ქართული ფოლკლორი, X. მასალები და გამოკვლევები, რედაქტორი მ. ჩიქოვანი), გვ. 49-54.

ეს საკითხი კიდევ უფრო განავრცო კ. აბაშიძემ თავის „ეტიუდებში“ და მსგავსება-განსხვავებების გათვალისწინებით იგი კვლავ დაუკავშირა ისეთ ნაწარმოებებს, როგორცაა ე. ზოლას „აბატი მურეს შეცოდება“ („La Faute de l'abbé Mouret“), გ. ფლობერის „წმინდა ანტონის განსაცდელი“ („La tentation de St. Antoine“), ლერმონტოვის „მწირი“. ვფიქრობთ, ასეთ ნაწარმოებთა რიგს განეკუთვნება ასევე ა. წერეთლის „განდეგილია“ და პიერ-ჟან ბერანჟეს „განდეგილი“.

„განდეგილის“ პირველ მთარგმნელად კი მარჯორი უორდროპი გვევლინება. აი, რას წერს იგი ილია ჭავჭავაძის პოემის შესახებ: „დაწყებული უძველესი ბუდისტური ლეგენდიდან – თანამედროვე ფრანგულ რომანამდე, მრავალი მოთხრობა დაწერილა წმინდა განდეგილთა ცდუნების შესახებ. „განდეგილი“ განსხვავდება ყველა ამათგან თავისი აღმაფრთოვანებული სისადავით“.¹⁵⁵

საკითხი დღემდე სადავოა. ვ. ითონიშვილი აღნიშნავს, რომ „ილიას არც ერთი დასახელებული ხალხური ვარიანტის გამოქვეყნებული ტექსტით არ უსარგებლნია. ილიას უნდა ესარგებლნა, ერთი მხრივ, ვახუშტი და იოანე ბატონიშვილის ცნობებით,

---

¹⁵⁵ ლ. თაქთაქიშვილი-ურუშაძე, მარჯორი უორდროპი, გვ. 80. Rusieshvili-Cartledge M & Cartledge T., Introduction to European Encounters with Georgia in past and present, Anthropological Researches, Association of Georgian Anthropologists. Tbilisi, 2015

ხოლო მეორეს მხრივ, თავის მიერ ხალხში დამოწმებული თქმულებებით“.¹⁵⁶

მართალია, ხევში არსებულ თქმულებათა ტექსტები გამოქვეყნებულია პოემის დაწერის შემდეგ, მაგრამ ილიას მჭიდრო ურთიერთობა ხევთან და თანხვედრანი თქმულებებსა და მხატვრულ ნაწარმოებს შორის, გვამღევს იმის საშუალებას, ვიფიქროთ, რომ ხევში არსებული ლეგენდა გახდა ერთ-ერთი საფუძველი ი. ჭავჭავაძის ისეთი რთული პოემისა, როგორცა „განდეგილი“. თუმცა, არ უნდა გამოვრიცხოთ ევროპული ლიტერატურის გავლენაც.

---

¹⁵⁶ ვ. ითონიშვილი, ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეთნოგრაფია, გვ. 55.

თავი 2. სახელმწიფოებრივი აზროვნების საკითხისათვის

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველო ისტორიულად ყოველთვის იყო ევროპული ორიენტაციის მატარებელი. ქართული სახელმწიფო მიმართული იყო ევროპულ ფასეულობებზე. ეს გამოიხატებოდა, უპირველეს ყოვლისა, ქრისტიანული სარწმუნოების მიღებაში. ქრისტიანული სარწმუნოება და სიახლოვე ქრისტიანულ სამყაროსთან განსაზღვრავდა მისი კულტურის ევროპულ ხასიათს.

„XIX საუკუნეში ქართველი საზოგადოების წინაშე მწვავედ დადგა ნაციონა-ლური საკითხი. სახელმწიფოებრიობისა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნება, მსოფლიო გლობალურ პროცესებში ჩართვა, უნდა მომხდარიყო რუსეთის გუბერნიად ქცეული ქვეყნის პირობებში“¹⁵⁷.

ამიტომ, XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში პირველმა ი. ჭავჭავაძემ დასვა ერის წინამძღოლის არსებობის საკითხი. ერის წინამძღოლის სახე ჩანს ი. ჭავჭავაძის საპროგრამო ნაწარმოებში „მგზავრის წერილები“. რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნებული ილია აყალიბებს თავის სამოქმედო პროგრამას XIX საუკუნის საქართველოში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეროვნულ პრობლემათა ფონზე.

---

¹⁵⁷ ე. ვარდომილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 148.

„დავრდომილი აღვადგინო, უნუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გავუადვილო; იმ სიტყვით ვასმინო, რომ არის მრავალი ქვეყნები, ჩვენზედ უფრო უბედურად გაჩენილნი, მაგრამ უფრო ბედნიერად მცხოვრებნი; და ის თითოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება ყოველს კაცში არა ჟოლავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევაგროვო ჩემის ქვეყნის გაციებულის გულის გასათბობლად“.¹⁵⁸ ეს არის ილიას მიზანი. ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც ასევე დასმულია „მგზავრის წერილებში“, არის ნაციონალური საკითხი, რომელზეც ილია მოხევე ლელთ ღუნიას ალაპარაკებს: „ადრიდა ავად თუ კარგად ჩვენი თავნი ჩვენადვე გვეყუდნეს, მით იყვის უკედ. ადრიდა ერი ერობდის, გული გულობდის, ვაჟი ვაჟაბდის, ქალაი ქალაბდის“.¹⁵⁹

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში წარმმართველია ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეა, რომელიც უკავშირდება კავკასიის თავისუფლებასა და ერთიანობას. კავკასიის თავისუფლების შესახებ ილია პირველად პოემა „აჩრდილში“ გვესაუბრება. ილია ოცნებობს, როგორც ქართველი, ასევე კავკასიელი ხალხების თავისუფლებაზე, მათ ბედნიერ მომავალზე, მათი ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებაზე.

---

¹⁵⁸ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. II, თბილისი, 1988, გვ. 14.

¹⁵⁹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. II, გვ. 30.

პოემა 1859 წელს პეტერბურგშია დაწერილი, ბოლო რედაქცია კი 1872 წლით თარიღდება. 1871 წლით თარიღდება პოემის „ქართველის დედას“ ბოლო რედაქცია. „ისეთ საკითხთა განხილვისას, როგორებიცაა ეროვნული გმირის იდეალი, კავკასიის ერთიანობისა და თავისუფლების იდეა, პოემა „ქართველის დედა“ „აჩრდილის“ ლოგიკურ გაგრძელებად შეიძლება მივიჩნიოთ. პოემაში „ქართველის დედა“ ილია ოცნებობს ისეთ დროზე, როცა კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე ხალხი აღდგება და აზვირთდება, ერთი საფიქრალი შეიპყრობს ყველას“.¹⁶⁰ თავისი ქვეყნის ბედნიერი მომავალს ილია სამართლიანად უკავშირებს კავკასიის თავისუფლებისა და ერთიანობის იდეას.

ილიას ჩანაფიქრს პოემაში მომაკვდავი დედის სიტყვებში ვკითხიულობთ:

„ჩემი მამული, საქართველო, დღეს მიცოცხლდება!
ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი
მოქმედობს,
კასპიის ზღვიდამ შავ ზღვამდინა ერთს ფიქრსა
ჰფიქრობს, -
და ეგ ფიქრია მთელი კავკასიის თავისუფლება“!¹⁶¹

---

¹⁶⁰ ე. ვარდოშვილი, პოეტური თანხვედრანი, წიგნი II, თბილისი, 2014, გვ. 60.

¹⁶¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. I, გვ. 151.

სახელმწიფოებრივი აზროვნების თვალთახედვით, მნიშვნელოვანია ასევე ეროვნული გმირის ძიების საკითხიც ილიას შემოქმედებაში. ამ კუთხით საყურადღებოა როგორც „მგზავრის წერილები“, ასევე პოემა „აჩრდილი“, ილიას პოეტური ქმნილებები „ქართველის დედას“, „ნანა“, „ბაზალეთის ტბა“.

ილია ჭავჭავაძემ გაითავისა, რომ გლობალიზაციის პროცესებსა და ქართულ ცნობიერებას შორის კავშირი არის მსოფლიო პრობლემების დონეზე ქართველი ერის გაყვანისა და ხსნის ერთადერთი გზა. ამიტომ, ცდილობდა, შეექმნა ეროვნული ნიშნის მატარებელი ზოგადსაკაცობრიო ტიპები.

ამდენად, „ილია ჭავჭავაძე თავის შემოქმედებაში უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს ქართველი ქალისა და ქართველი დედის სახეს. გავიხსენოთ „ოთარაანთ ქვრივი“, მოთხრობაში ილია აწვითარებს აზრს, რომ ოთარაანთ ქვრივი არის არა კონკრეტული, არამედ, განზოგადებული სახე ქართველი ქალისა“.¹⁶²

სახელმწიფოებრიობის აღდგენის ერთ-ერთ უმთავრეს პირობად ილიას ასევე მიაჩნია სოციალური თანასწორობა. სოციალური უფსკრულის არ არსებობა, არა მხოლოდ საზოგადოების სხვადასხვა ფენის, არამედ ერთი სოციალური ფენის წარმომადგენლებს შორისაც.

თავის შემოქმედებაში ილია ასევე ეხება ზნეობრივ პრობლემებსაც, რადგან ზნეობრივი ერთიანობა ეროვნული მთლიანობის განმსაზღვრელია. მას სწამს

---

¹⁶² ე. ვარდოშვილი, პოეტური თანხვედრანი, წიგნი II, გვ. 61.

ასევე ერის სულის არსებობა და მიაჩნია, რომ საზოგადოების არსებობის მთავარი მიზანი უნდა იყოს სულიერი თვითსრულყოფა. ერის სულის ილიასეული გაგება ეფუძნება ჰეგელის ნაშრომს სულის შესახებ „სულის ფენომენოლოგიას“, სადაც ჰეგელი აღნიშნავს, რომ „სული არის ზნეობრივი რაობა“.¹⁶³

ერის სულის არსებობის საკითხს ილია ასევე უკავშირებს ერის ისტორიულ მეხსიერებას: „ისტორია იგი დიდებული ტაძარია, საცა უწირავს ერთიან სულსა ერისას და საცა აღუმართავს ერს თავის დიდებული და დიდ-ბუნებოვან კაცთა უწმინდესნი ხატნი და ზედ წარუწერია დიდთა საქმეთა მოთხრობა, ვითა საშვილიშვილო ანდერძი. ერი, რომელსაც ახსოვს ეგ თავისის ერთიანის სულის წირვა, ეგ თავის დიდ-ბუნებოვანნი კაცნი და დიდთა საქმეთა ამბავი, კეთდება, მხნევდება, ჰგულოვანდება და თავმოწონებულია ყველგან“.¹⁶⁴

აღსანიშნავია ისიც, რომ რელიგიის საკითხები-სადმი ინტერესი ილია ჭავჭავაძისა და ზოგადად, XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსთა შემოქმედებაში უკავშირდება ერის წინაშე მდგომ პრობლემებს. რეალისტები რელიგიურ საკითხებთან დაკავშირებით ხშირად ეხებიან წარსულს, რათა უკეთ გაიაზრონ ქვეყნის აწმყო და მომავალი.

---

¹⁶³ Фр. Гегель, Феноменология Духа, С.-Петербургъ, 1913, გვ. 199.

¹⁶⁴ ი. ჭავჭავაძე, თხოვლელბათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, თბილისი, 1955, გვ. 203.

სახელმწიფოებრივი აზროვნების თვალთახედვით განსაკუთრებით აქტუალურია ილიას ლიტერატურულ-კრიტიკული და პუბლიცისტური ნააზრევი. საზოგადოდ ცნობილია, რომ თავის წერილში „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კაზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“ ილია წერდა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ ვეპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას“¹⁶⁵

აქვე შეგვიძლია გავიხსენოთ გრ. ორბელიანის ლექსი „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“. ვფიქრობთ, ლექსში უმთავრესია გრ. ორბელიანის შემდეგი სიტყვები:

„შენი ივერი
აღსდგეს ძლიერი,
და დადგეს ერად სხვა ერთა შორის,
წმიდით საყდარით,
ენით მდიდარით,
სწავლისა შუქით განათებული“.¹⁶⁶

„დადგომა ერად სხვა ერთა შორის“, ესაა საფუძველი, როგორც რომანტიკოსთა ასევე რეალისტთა სახელმწიფოებრივი აზროვნების.

---

¹⁶⁵ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, თბილისი, 1955, გვ. 30.

¹⁶⁶ გრ. ორბელიანი, საღამო გამოსაღმებისა, თბილისი, 1989, გვ. 171.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ილიას სახელმწიფოებრივი აზროვნება ეფუძნება დასავლურ ფასეულობებს.

1883 წლის „შინაურ მიმოხილვაში“ ილია საზღვრავს, თუ რა განაპირობებს საზოგადოების პროგრესს. „რა არის მთელი პროგრესი საზოგადოებისა, თუ არა ის, რომ ადამიანის პიროვნება, ადამიანის სინიდიისი, ყოფა-ცხოვრება, უსაბუთოდ, უსაფუძვლოდ არვისგან ხელშეხებული არ იყოს. რაც გინდა სთქვით, როგორც გინდა მოიქეცი, ოღონდ ახალთაობის წმინდა სახელს ნუ მოჰყენთ უკადრის ქცევასა, უკადრის სიტყვასა, ახალი თაობა სხვა არის, სხვა ნუგეშია, სხვა იმედია“.¹⁶⁷ აღნიშნულ წერილში ქვეყნის განვითარებაში ილია უდიდეს როლს ახალ თაობას ანიჭებს, რადგან სჯერა მისი გონიერებისა და პატიოსნების და მოუწოდებს ძველ თაობას, რომ იგი უნდა იყოს მაგალითის მიმცემი მომავალი თაობისათვის, არა მხოლოდ სიტყვით, არამედ საქმითაც. „ახალი თაობა გონიერებაა, ახალი თაობა პატიოსნებაა, ახალი თაობა ცოდნაა, მეცნიერებაა, ახალი თაობა საქმეა და არა ჩხავილი. ვისაც ყოველივე ეს ცოტად თუ ბევრად არა სჭირს, შორს მანძილს ვერ გაირბენს მარტო იმითი, რომ ბალღები ატყუოს - ახალი თაობის კაცი ვარო“.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, გვ. 253.

¹⁶⁸ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. V, თბილისი, 1955, გვ. 294.

ილია უდიდეს როლს ანიჭებს მომავალი თაობის განათლებას, „ჭეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთვნილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის“.¹⁶⁹

ილიას სწამს, რომ განათლება ეხმარება ადამიანს მოვლენების სწორად აღქმასა და დანახვაში, „სულიერ თვალს“ უხელს მას, აძლევს სიყვარულისა და გმირობის დანახვის საშუალებას. „გმირობა, რა სახისაც უნდა იყოს, სულის ღონეა და არა ხორცისა, და ამიტომაც გმირობის სიყვარული მარტო სულითვე ღონიერს შეუძლიან. აქ ხორციელს თვალს ვერას გააჭრევიან. სულიერი თვალი უნდა და ამ სულიერის თვალის ახილება მარტო ცოტად - თუ - ბევრად რიგიანს განათლებას შეუძლიან და სხვა არაფერს“.¹⁷⁰

წერილში „ოსმალოს საქართველო“ ილია საუბრობს ქართველთა ტოლერანტული ბუნების, საქართველოში აღმსარებლობის თავისუფლების შესახებ: „ქართველმა, თავისის სარწმუნოებისათვის ჯვარცმულმა, იცის პატივი სხვის სარწმუნოებისაც. ამიტომაც ჩვენს ისტორიაში არ არის მაგალითი, რომ ქართველს სურვებიყოს ოდესმე სხვისა სარწმუნოების დაჩაგვრა და დევნა. სომეხნი, ებრაელები, თვით მაჰმადიანნიცა, ჩვენს შორის მცხოვრებნი, ამაში ჩვენ

---

¹⁶⁹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, გვ. 233.

¹⁷⁰ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, თბილისი, 1953, გვ. 132.

ვერაფერს ვერ წაგვაყვედრებენ. სხვა ქვეყანაში სარწმუნოებისათვის დევნილნი და ჩაგრულნი - აქ ჩვენში ჰპოულობდნენ მშვიდობის-მყოფელს სავანესა და სინიდისის თავისუფლებასა“.¹⁷¹

1879 წლის „შინაურ მიმოხილვაში ილია ეხება მთავრობისა და ხალხის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხებს, საზღვრავს, თუ რა განაპირობებს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს: „ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნობილი და აღიარებული, სთესავს ხალხში იმ სიყვარულის თესლს, რომელიც მეტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობიერად მომართული და მიმართული სახელმწიფოსათვის; და მარტო ეს სიყვარულია სათავედ ყოველივე იმისა, რაც კი შეადგენს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს იმიტომ, რომ მარტო სიყვარულით აღფრთოვანებული ხალხია საიმედო ყოველს განსაცდელში, რაც - კი სახელმწიფოს ისტორიის გზაზედ შეემთხვევა ხოლმე. მარტო სიყვარულით გულგამთბარს ხალხს შეუძლიან სიცოცხლისა და ქონების გაწირვა სახელწმიფო კეთილდღეობისათვის“.¹⁷²

წერილში „ცხოვრება და კანონი“ ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავს, რომ უფლებებისა და მოვალეობების სწორად განსაზღვრა არის ხალხის წარმატების საწინდარი: „უფლება და მოვალეობა, რომელნიც არიან პირ-

---

¹⁷¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, გვ. 13.

¹⁷² ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. V, გვ. 33.

ველნი და უკანასკნელნი საგანნი ურთიერთშორის განწყობილებისა, დაიდგინება და განისაღზვრება მხოლოდ ხალხის კანონმდებლობის ძალითა და ნიჭით. რაც უნდა მდიდარი ქვეყანა იყოს ბუნებით, თუ იქ ჩემი და შენი, ესე იგი კაცთა უფლება და მოვალეობა, ძნელად გასარჩევია და არ არის საყოველთაოდ განსაზღვრული ცხადად და უცილოდ, იქ ხალხის წარმატება და კეთილდღეობა, თუ ყოველდღე უკან არ იწევს, შეფერხებული ხომ არის და არის“.¹⁷³

აღსანიშნავია, რომ ყველა საკითხი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში უკავშირდება ერის წინაშე მდგომ პრობლემებს, მის აწმყოსა და მომავალს. ამიტომ, როგორც ერის წინამძღოლი წერილში „საზოგადოება შეუძლებელი მოსწავლეთა შემწეობისათვის“ იგი მოუწოდებს თანამემამულეებს: „გვეყო, ბატონებო, ჩვენის აწმყოსი და მომავლის ბედის სხვაზედ მიგდება. ჩვენის გაჭირვებისა, გულისტკივილის და წადილის პატრონნი ჩვენვე უნდა ვიყვნეთ. სხვა გზა არ არის, ჩვენის ცხოვრების შარა-გზა ჩვენვე უნდა გავიკაფოთ, ბედი და უბედობა ხელთ უნდა ვიგდოთ“.¹⁷⁴

ილია ჭავჭავაძის სახელწმიფოებრივი აზროვნება ეფუძნება დასავლურ ფასეულობებს და მნიშვნელოვანი და აქტუალურია დღესაც.

---

¹⁷³ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. VI, თბილისი, 1956, გვ. 8.

¹⁷⁴ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, გვ. 323.

თავი 3. ილია ჭავჭავაძე და ივანე ტურგენევის „ლექსნი პროზითა“

ქართული საზოგადოება ყოველთვის იჩენდა ინტერესს ისეთი რუსი შემოქმედების მიმართ, როგორებიც არიან: პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტოლსტოი, დოსტოევსკი, ტურგენევი და სხვანი.

ანდრე მორუა „ლიტერატურულ ეტიუდებში“ თავში „ტურგენევის ხელოვნება“ დიდი მწერლის შესახებ წერდა: „ხელოვნების ნაწარმოების განსჯისათვის აუცილებელია გვესმოდეს (ტურგენევის მხატვრული დოქტრინაც აქამდე მიდის), რომ რეალიზმის იდეა და პოეზიის იდეა არ გამორიცხავენ ერთმანეთს“.¹⁷⁵ ივანე ტურგენევი ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ქართველ მკითხველს თავი სწორედ პროზის პოეტურობით დაამახსოვრა. ტურგენევის პირველ მთარგმნელად ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ილია ჭავჭავაძეა მიჩნეული.

1883 წლის დეკემბერში, ტურგენევის გარდაცვალების წელს, ჟურნალ „ივერიაში“ N12, იბეჭდება ი. ჭავჭავაძის მიერ შესრულებული ი. ტურგენევის „ლექსნი პროზითას“ ქართული თარგმანი. „ლექსნი პროზითას“ ქართულ თარგმანში შესულია შვიდი ნაწარმოები: „მუსაიფი“, „ბებერი დედაკაცი“, „მაღლი“, „მთხოვარა“, „გაიგონებ მსჯავრსა სულისასა“ (პუშკინი), „სულელი“, „ბელურა“. შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ამ თარგმანით ი.

---

¹⁷⁵ ა. მორუა, ლიტერატურული ეტიუდები, თბილისი, 1985, გვ. 591.

ჭავჭავაძეს სურდა, საზოგადოებისათვის არა მხოლოდ გაეცნო ტურგენევის უკანასკნელი თხზულება, არამედ, ამით მან პატივი მიაგო მწერლის ხსოვნასაც. აღნიშნული თარგმანი შესწავლილი და განხილული აქვს გ. შარაძეს წიგნში „პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე“, სადაც ის წერს: „ბუჟივალში, პარიზთან ახლოს, 1882 წლის 31 ივლისს (ძვ. სტ.), სიცოცხლის დაისს მიახლოებულ ივანე ტურგენევთან სტუმრად მყოფი, მ. სტასიულევიჩის დაჟინებული თხოვნით, საფრანგეთში მცხოვრებ დიდ რუს მწერალს სამშობლოში გამოსაქვეყნებლად გადაუწერია მხოლოდ ზოგიერთი მათგანი (სულ 50-მდე), რომლებიც 1882 წლის დეკემბერში დაიბეჭდა პეტერბურგში, ჟურნალ „ვესტნიკ ევროპის“ (N12) ფურცლებზე სათაურით „ლექსები პროზით“. 1930 წელს ფრანგმა მეცნიერმა ანდრე მაზონმა გამოაქვეყნა კიდევ 31 „ლექსი პროზით“, რომელთა ტურგენევისეული შავი ჩანაწერები პოლინა ვიარდოს შთამომავლებთან აღმოჩნდა. ვარაუდობენ, რომ ნაწილი ამ ციკლისა დაკარგულია.

„ლექსნი პროზითა“ იწერებოდა 1877-1882 წლებში. ამ ციკლში აღძრულ თემათა რკალი ვრცელია. 1883 წლის დეკემბერში, თბილისში, ილია ჭავჭავაძის ჟურნალ „ივერიაში“ დაიბეჭდა ქართული თარგმანი: „ლექსნი პროზითა“ თხზ. ტურგენევისა. ქართულ თარგმანში შესულია ი. ტურგენევის დასახელებული ციკლის 7 ნაწარმოები, თარგმანი ხელმოუწერილია. მაგრამ იგი რომ უეჭველად ი. ჭავჭავაძეს ეკუთვნის, დასტურდება მწერლის სიცოცხლეში და მისი თვალმიდევნებით 1892

წელს გამოცემული „ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა“ III ტომით, რომელშიც ა. დოდეს, ლარას და სხვათა თხზულებათა ილიასეული ქართული თარგმანების გვერდით შეტანილია „ლექსნი პროზითა ტურგენევისა“.¹⁷⁶

როგორც აღვნიშნეთ, ილიამ თარგმნა შვიდი ნაწარმოები, ესენია: „მუსაიფი“, „ბებერი დედაკაცი“, „ძაღლი“, „მთხოვარა“, „გაიგონებ მსჯავრსა სულელი-სასა“ (პუშკინი), „სულელი“, „ბელურა“. თარგმანი ასევე შეტანილია ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის ოცტომეულის III ტომში, რომელიც გამოცემულია 1988 წელს. „როგორც ჩანს, ჟურნალ „ვესტნიკ ევროპის“ 1882 წლის N12 პუბლიკაციიდან ილიას შეურჩევია ისეთები, რომლებიც გარკვეულწილად ესადაგებოდა მის შემოქმედებით პრინციპებსა და მისწრაფებებს.

თუ „ლექსნი პროზითა“ რუსულ მწერლობაში პირველად ივანე ტურგენევი შემოიტანა, მაშინ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მათი პირველი ქართული თარგმანით ილია ჭავჭავაძე გვევლინება ამ ჟანრის დამამკვიდრებლად ქართულ ლიტერატურაში“.¹⁷⁷

აქვე უნდა შევნიშნოთ, ისიც, რომ „ილია დიდი ყურადღებით ადევნებდა თვალს მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების პროცესებს. იგი თარგმნიდა და „ივერიის“ საშუალებით მკითხველს აცნობდა ფ. შილერის, ვ. სკოტის, ალ. ბუვიეს, ჰ. ჰაინეს, ტ. მურის, ალ. დოდეს,

---

¹⁷⁶ გ. შარაძე, პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე, თბილისი, 1986, გვ. 65-67.

¹⁷⁷ გ. შარაძე, პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე, გვ. 67,79.

ჯ. ბაირონის, უ. შექსპირის და სხვათა ნაწარმოებებს. მას მხატვრული თარგმანი ეროვნული ლიტერატურის განვითარების ნაწილად მიაჩნდა¹⁷⁸.

1889 წლით დათარიღებულ წერილში „დედათა საქმე და ქალთა განათლება“ ილია რუსული ლიტერატურის მნიშვნელობაზე გვესაუბრება და შენიშნავს, რომ მან დადებითი გავლენა მოახდინა XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის განვითარების პროცესზე.

საზოგადოდ XIX საუკუნის ქართველი კლასიკოსები განსაკუთრებულ ინტერესს ა. პუშკინის მიმართ იჩენდნენ. ამას მოწმობს ალ. ჭავჭავაძის, ს. რაზმაძისა და სხვათა მიერ შესრულებული პუშკინის ნაწარმოებთა თარგმანები. სამეცნიერო ლიტერატურაში პუშკინის პირველ მთარგმნელად თეიმურაზ ბატონიშვილია მიჩნეული. თეიმურაზი პირადად იცნობდა რუს პოეტს. თეიმურაზ ბატონიშვილმა ქართულ ენაზე თარგმნა პუშკინის „ანგელოზი“, „აი, ვნებიანო სატირის მუზავ“, „ელეგია“, „დემონი“, „წინასწარმეტყველი“, „მხიარული ლხინი“, „ძმები - ყაჩაღები“ (ნაწყვეტი). „ევგენი ონეგინის“ მე-7 თავის 52 სტროფი. ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკის კატალოგში პუშკინის სამი წიგნი იძებნება, რომლებიც 1859 წელსაა გამოცემული.

«311. Пушкин А.С. сочинения. Т. II, сказки, песни западных славян. СПб, 1859, 489 стр.

312. Пушкин А.С. сочинения. Т. V, отрывки, журнальные, ист. статьи. СПб, 1859, 508 стр.

---

¹⁷⁸ Э. Вардошвили, Трактат Льва Толстого Что такое искусство и его значение, Saarbrücken, 2016, გვ. 37.

313. Пушкин А.С. сочинения. Т. VI, История Пугачевского Бунта. СПб, 1859, 565 стр.»¹⁷⁹

1886 წელს გამოქვეყნებულ წერილში „გოგოლის „რევიზორის“ საიუბილეოდ“ ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავს: „პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტურგენევი, ტოლსტოი და სხვანი ამგვარი მოღვაწენი რუსეთის დიდებად, სახელად ცნობილ არიან უკეთესთა რუსთაგან, მათი წყალობით და მეოხებით ევროპამ დღეს სხვა თვალით შემოხედა რუსეთის სულიერს ძალ-ღონეს, რომლის გამომეტყველნიც იყვნენ ხსენებულნი დიდბუნებიანი კაცნი რუსეთისანი“.¹⁸⁰

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ ეს ჟანრი ტურგენევმა ევროპელი მწერლებისაგან ისესხა. სახელდებიან შოპენჰაუერი და ლეოპარდი, თუმცა, ყველაზე ხშირად ტურგენევის „ლექსნი პროზითას“ შარლ ბოდლერის თხზულებას ადარებენ. საუბარია ბოდლერის ნაწარმოებზე „ლექსები პროზად“, სადაც ჩანს მწერლის პოეტური მიმართება არსებულ სინამდვილესთან. შესაძლოა, მართლაც ბევრი რამ იყოს საერთო ამ ნაწარმოებებს შორის, თუმცა, ეს ღირსებას არ უკარგავს ტურგენევის ქმნილებას. ორივე თხზულება გამოირჩევა ლირიზმითა და ემოციურობით, სადაც მწერალთა სუბიექტური განცდები პროზაულადაა

---

¹⁷⁹ გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე, ცხოვრება, მოღვაწეობა, შემოქმედება, წიგნი II, გვ. 198.

¹⁸⁰ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, გვ. 230.

წარმოდგენილი. ისინი პოეტური პროზის საუკეთესო ნიმუშებია.

გ. შარაძე წერილში „ილია ჭავჭავაძე და ივანე ტურგენევი“ ილიას მიერ თარგმნილ შვიდივე მოთხრობას განიხილავს, ეხება მწერლის ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებებს. ერთ-ერთი მინიატურის შესახებ იგი წერს: „სათაურად ი. ტურგენევს გამოუყენებია ალ. პუშკინის ციტატა: „გაიგონებ მსჯავრსა სულელისასა“ იგულისხმება შემდეგი ადგილი ალ. პუშკინის ლექსისა „პოეტს“ (1830);

«Услышишь суд глупца и смех толпы холодной
Но ты останься тверд, спокоен и угрюм».

როგორც ტურგენევის მცოდნენი მიუთითებენ, აღნიშნული მინიატურა გულნატკენ მწერალს დააწერინა რუსეთის დემოკრატიული ახალგაზრდობის წრეებში თავისი უკანასკნელი რომანის „ყამირის“ (1877 წ.) მკაცრად გაკრიტიკებამ¹⁸¹.

როგორც ვნახეთ, ტურგენევის „ლექსნი პროზითა“ გამოქვეყნებიდან ერთ წელიწადში ქართულად ითარგმნა და მაშინვე მიიქცია ქართული საზოგადოების ყურადღება.

„ტურგენევის „ლექსნი პროზითა“ პატარ-პატარა მინიატურებისაგან შედგება. ისინი არ ასახავენ მხოლოდ რუსულ ყოფას და უფრო მეტად ზოგადსაკაცობრიო ტენდენციების შემცველნი არიან. თუმცა, ლირიკული

---

¹⁸¹ გ. შარაძე, პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე, გვ. 75.

გმირი თავად ავტორია და ზოგი მათგანი ავტობიოგრაფიულ ელემენტებსაც შეიცავს. მათ შორის არსებობს შინაგანი, ღრმა კავშირი, როგორც ტურგენევის „მონადირის ჩანაწერებში“¹⁸².

პირველი მოთხრობა, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ ქართულად თარგმნა „მუსაიფია“. აქ ჩანს სამყაროს ერთიანობისა და ბუნების მარადიულობის საკითხი. მოქმედება ალპებში ხდება, სადაც ორი მთა იუნგფრაუ და ფინსტერნაარგორნი ესაუბრებიან ერთმანეთს. ბუნება აქ გასულიერებულია. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ მსოფლიო ლიტერატურაში ბუნების თავისთავადობის საკითხი ჟან-ჟაკ რუსომ დაამკვიდრა. მისმა „ახალმა ელოიზამ“ გადატრიალება მოახდინა კაცობრიობის ცნობიერებაში. ნაწარმოების მთავარი გმირები ჟიული და სენ-პრე ალპების ძირში ცხოვრობენ და ისინი სასიყვარულო ბარათებს წერენ ერთმანეთს. ტურგენევის „მუსაიფიცი“ მოქმედება ალპებში ხდება. აქ ნაჩვენებია, რომ ბუნებასთან შედარებით სამყაროში ადამიანი პატარა არსებაა, რომელიც მარადიულ ბუნებაზეა დამოკიდებული. მოთხრობა ფილოსოფიური ხასიათისაა და ასე სრულდება:

„- ჰო, აბა ეხლაა კარგად, - მიუგო ფინსტერნაარგორნმა: ყველგან სისუფთავეა, ყველგან სულ გასპეტაკებულია, საითაც კი მიიხედავ... ყველგან ჩვენი თოვლია; ერთნაირი, თანაბარი თოვლი და ყინული. ყოველისფე-

---

¹⁸² Тургенев: на перекрестке эпох и культур, (коллективная монография, Вардошвили Э, Гальцова Е, Фурман К...), Москва, 2021, გვ. 210.

რი გაყინულია, ეხლა კარგია, ყველა დადუმდა. ყველამ მოისვენა.

- ძალიან კარგი, - სთქვა იუნგფრაუმ: შორიშორს სიტყვა კია, მაგრამ ჩვენ ძალიან გავებით ლაპარაკსა, ბებერო! დროა ჩავთვლიმოთ.

- დროა.

სძინავთ უშველებელს მთებს; სძინავს ფუსტულს, მოწმენდილ ცას, სამუდამოდ დადუმებულის დედამიწის ზემოდ წამოდგმულსა¹⁸³.

ვაჟა-ფშაველას მოთხრობაში „მთანი მაღალნი“ ვკითხულობთ: „მთებო, მთებო! რას ელით, ვის ელით? ნუთუ გყავთ სატრფო დიდი ხნის უნახავი? იქნება შვილი დაჰკარგეთ? იქნება ძმა, ან დედა გყავთ შორს წასული და არაფერი ამბავი მოგსვლიათ? პასუხი არ ისმის. დგანან წარბშეუხრელად. ელოდნენ, ელიან და კვლავ ექნებათ მოლოდინი. რა დააშრობს იმათ გულში იმ მოლოდინის ზღვას? არა აქვს იმას ბოლო, არც დასასრული როგორც ღვთაებას“¹⁸⁴. მთის პარადიგმული სახისმეტყველება დამახასიათებელია მსოფლიო ლიტერატურისათვის.

„მთა მაღალსულიერების სიწმინდის სიმბოლოა. ბიბლიაში ყველა მნიშვნელოვანი მოვლენა მთაზე ხდება. ძველ აღთქმაში ღმერთმა სინას მთაზე გადასცა მოსეს ათი მცნება. მთის სიმბოლური დატვირთვა მნიშვნელოვანია ახალ აღთქმაშიც. გავიხსენოთ ქრისტეს

---

¹⁸³ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. III, გვ. 439.

¹⁸⁴ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, გვ. 801.

ქადაგება მთაზე ან მისი ფერისცვალება“¹⁸⁵. მთა ღმერთთან მიახლოების, სულიერი ამაღლების სიმბოლოა.

მოთხრობაში „ბებერი დედაკაცი“ ადამიანის ბედისწერა ბებერი, უსინათლო დედაკაცის სახითაა წარმოდგენილი, რომელსაც ვერსად გაექცევი. მოთხრობა სიკვდილ-სიცოცხლის მარადიული თემის ამსახველ ნაწარმოებთა რიგს განეკუთვნება. ტურგენევი წერს:

„ - ეჰა! ვიფიქრე მე: ეგ ბებერი ჩემი წერაა, სვე-ბედი-მეთქი. იგი წერა, იგი სვე-ბედი, რომელსაც ადამიანი ვერსად ვერ წაუვა ხოლმე“¹⁸⁶.

ცხოვრების კანონზომიერებისა და წუთისოფლის წარმავლობის საკითხია დასმული შარლ ბოდლერის მინიატურაში „დედაბრის ვარამი“, სადაც სიკვდილის მოახლოებისა და მარტოობის განცდა მოხუცი ქალის სახეს უკავშირდება: „მაშინ საბრალო მოხუცი კვლავ მიუბრუნდა თავის მარტოობას მარადჟამეულს, ატირდა კუთხეში საწყალობლად და მოსთქვამდა: „ვაი ჩვენ, საბრალო დედაბრებს, ხანგადასულებს, თოთო ბავშვებსაც რომ აღარ მოვწონვართ და ზიზღს ვგვრით მათ, ვისი სიყვარულიც გვწადია“¹⁸⁷.

მოთხრობა „მალლი“ სამყაროს ერთიანობაზე მიგვანიშნებს: „არა! აქ პირუტყვი და ადამიანი კი არ შეჰყუ-

---

¹⁸⁵ ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 102.

¹⁸⁶ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ოც ტომად, ტ. III, გვ. 441.

¹⁸⁷ შ. ბოდლერი, ლექსები პროზად, თბილისი, 1991, გვ. 10.

რებენ ერთმანეთს თვალებში... ორი წყვილი ერთნაირი თვალი ერთმანეთს შესცქერიან.

ეგ ორი წყვილი თვალი პირუტყვისა და ადამიანისა - კრძალვით აწვდიან ერთანეთს ერთსდაიმავე სიცოცხლესა¹⁸⁸.

„მოთხოვარაში“ ადამიანისა და საზოგადოების ურთიერთობის საკითხია დასმული, რომ მთავარია მოკვდავის მიმართ ადამიანური სითბოსა და სიყვარულის გამოვლენა. ადამიანებს სჭირდებათ ერთმანეთი და ისინი არ უნდა გაუცხოვდნენ, მიუხედავად მათი სოციალური მდგომარეობისა. XIX საუკუნის მსოფლიო ლიტერატურაში აღნიშნული საკითხი არაერთგზისაა დასმული. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია, ილია ჭავჭავაძის მოთხრობები „გლახის ნაამბობი“ და „სარჩობელაზედ“, უცნობი ამერიკელი მწერლის თხზულება «Нью – иоркский бродяга», რომელიც 1877 წელს დაიბეჭდა ჟურნალში «Отечественные записки». აღნიშნული მოთხრობა ილია ჭავჭავაძემ თარგმნა და 1878 წელს დაბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, სათაურით „უბინაო კაცი ნუიორკში“. „ვფიქრობთ, ილიამ მოთხრობის „უბინაო კაცი ნუიორკში“ გავლენით დაწერა თავისი მოთხრობა „სარჩობელაზედ“¹⁸⁹.

„სულელში“ ნაჩვენებია, თუ ადამიანები როგორ აღწევენ წარმატებას დაუმსახურებლად. სხვისი დაცინ-

---

¹⁸⁸ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. III, გვ. 443.

¹⁸⁹ ე.ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, გვ. 89.

ვითა და გაკრიტიკებით მოიპოვებენ სახელსა და მდგომარეობას საზოგადოებაში. როგორც ჩანს, ეს საკითხი აწუხებდა დიდ მწერალს. ამით მას ცხოვრების მანკიერი მხარეების გამოვლენა და საზოგადოების გამოფხიზლება სურდა. მინიატურაში ტურგენევი წერს: „სულელმაც დაიწყო კრიტიკა ყველასი და ყველაფრისა. ერთი სიტყვა არ გამოაკლო თავის ჩვეულებრივს სიტყვა-პასუხსა, სულ ერთსა და იმავეს გაიძახოდა.

ეხლა იგი, უარმყოფელი ავტორიტეტებისა, თვითონ შეიქმნა ავტორიტეტად და ყმაწვილნი კაცნი თაყვანს სცემენ, მისი დიდი შიში და რიდი აქვთ“¹⁹⁰.

ვფიქრობთ, როგორც მინიატურაში „გაიგონებ მსჯავრსა სულელისასა“ აქაც ჩანს მწერლის გულისტკივილი ახალგაზრდობის დამოკიდებულების მიმართ მისი რომანისადმი „ყამირი“.

„ბელურაში“ დედა-შვილობის გრძნობის, სიყვარულის ძალის გამოვლინებას ვხვდებით. ავტორს სურს, დაანახოს მკითხველს, რა არის სიცოცხლე, რომ სიკვდილი მარად თან სდევს მას. თავგანწირვა და შიშის დამლევა მხოლოდ სიყვარულითაა შესაძლებელი. სიყვარული ამოძრავებს ცხოვრებასა და სამაყაროს. ტურგენევი ამგვარად ასრულებს თხრობას: „სიყვარული, ვიფიქრე მე: სიკვდილსაც და სიკვდილის შიშსაც სძლევს. მარტო

---

¹⁹⁰ ი. ჭავჭავაძე, თხოულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. III გვ. 448.

მითი, მარტო სიყვარულით მძლეობის და მოძრაობს ცხოვრება¹⁹¹.

ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში მეცნიერები ფართოდ განიხილავენ ტურგენევის შემოქმედებას. ცდილობენ, უყურადღებოდ არ დარჩეთ მისი არცერთი ნაწარმოები თუ შემოქმედებითი პერიოდი. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მის ნაწარმოებებს „მონადირის ჩანაწერები“, „მამები და შვილები“, „მუმუ“, „რუდინი“, „აზნაურთა ბუდე“. ტურგენევიზე საუბრობენ როგორც თავადაზნაურული ლიბერალიზმის ამსახველზე რუსულ ლიტერატურაში, რუსული მხატვრული რეალიზმის თვალსაჩინო წარმომადგენელზე, რომ მწერლისათვის უცხოა ყოველივე არაბუნებრივი ხელოვნებაში, რომ მას შექმნილი აქვს მხატვრული ტიპების ვრცელი გალერეა.

ტურგენევის შემოქმედებას დიდად აფასებდნენ მისი თანამედროვენი. ტურგენევი ტოლსტოის მსგავსად თავის თხზულებებში გვიხატავდა უბრალო ადამიანების ცხოვრებას, ასახავდა მათ პრობლემებს. უბრალო ადამიანების ცხოვრება მათში იწვევდა მეტ ინტერესს, ვიდრე მაღალი კლასის წარმომადგენელთა ყოველდღიური ყოფა.

ლევ ტოლსტოი თავის ტრაქტატში „რა არის ხელოვნება?“ წერდა: „ერთხელ, მახსოვს, მწერალმა გონჩაროვმა, ჭკვიანმა, განათლებულმა, მაგრამ თხემით ტერფამდე ქალაქელმა ესთეტიკოსმა, მითხრა: ტურგე-

---

¹⁹¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. III, გვ. 450.

ნევის „მონადირის ჩანაწერების“ შემდეგ ხალხის ცხოვრებაზე რაღა უნდა დაწერო, ყველაფერი ამოწურულიაო. მშრომელი ხალხის ცხოვრება ისე მარტივი ეგონა, რომ ტურგენევის მოთხრობების შემდეგ აღსაწერი თუ რამე დარჩა, არ ფიქრობდა, მდიდართა ცხოვრება კი - მათი შეყვარება - გადაყვარებითა და საკუთარი თავისადმი უკმაყოფილების გრძნობით - გონჩაროვს უსასრულო, ამოუწურავი შინაარსის შემცველი ეგონა“¹⁹².

ტურგენევსა და ტოლსტოის აინტერესებდათ მშრომელი კაცის ცხოვრება, „მისი საქმიანობის უსასრულოდ მრავალფეროვანი ფორმებითა და მასთან დაკავშირებული ფათერაკებით ზღვაზე თუ მიწის ქვეშ, მოგზაურობებით, დამქირავებლებთან, უფროსებთან, ამხანაგებთან, სხვა რწმენისა და ეროვნების ადამიანებთან ურთიერთობით, ბუნებასთან ჭიდილით, ნადირთან, შინაურ ცხოველებთან დამოკიდებულებით, ტყეში, ველზე, ბაღში, ბოსტანში შრომა-ჯაფით, ცოლთან, შვილებთან, არა მარტო როგორც ახლობელ, საყვარელ ადამიანებთან, არამედ თანამუშავეებთან, დამხმარებებთან, შემნაცვლებლებთან დამოკიდებულებით, მისი დამოკიდებულებით ყველა ეკონომიკური საკითხისადმი, არა როგორც ტვინის ჭყლეტისა და პატივმოყვარეობის საგნებისადმი, არამედ როგორც მისი და მისი ცოლ-შვილის ყოფნა-არყოფნის საკითხებთან დამოკიდებულებით, მისი თვითკმარობისა და სხვათათვის მსახურების გამო სიამაყით, დასვენებით მოგვრილი მისი ტკბობის გრძნობებით. ამ მოვლენებისადმი რელიგიუ-

---

¹⁹² ლ. ტოლსტოი, „რა არის ხელოვნება?“ თბილისი, 1989, გვ. 72.

რი კრძალვით გამსჭვალული ყველა ამ ინტერესით¹⁹³ სწორედ ასეთი ადამიანების ცხოვრებას გვიხატავს ტურგენევი თავის „მონადირის ჩანაწერებსა“ თუ სხვა თხზულებებში.

„მონადირის ჩანაწერების“ კითხვისას ნათელი ხდება, რომ მთელი შემოქმედება ტურგენევისა, მიუხედავად თემატური მრავალფეროვნებისა და პერსონაჟთა ფართო გაღერებისა, სიკეთისკენაა მიმართული. განსაკუთრებული სიჭარბით იგი გვიხატავს დილის პეიზაჟებს, სადაც მზის სახისმეტყველებას დიდი ყურადღება ეთმობა. მოთხრობაში „ცოცხალი - მკვდარი“ იგი წერს: „მეორე დღეს ადრიანად გავიღვიძე. მზე ის-ის იყო ამოსულიყო; ცაზე არც ერთი ღრუბელი არ ჩანდა; ირგვლივ ყველაფერი ბრწყინავდა ძლიერი და ორკეცი ბრწყინვით: დილის ახალი სხივებისა და გუშინდელი კოკისპირული წვიმით გაბრწყინებული“¹⁹⁴.

ტურგენევის შემოქმედებაში მნიშვნელობს გაზაფხული და მზე. „გაზაფხულზე, თხუთმეტი წუთით ადრე მზის ჩასვლამდე უძალლოდ შედიხართ ჭალაში თოფით... მზე ჩავიდა, მაგრამ ტყეში ჯერ კიდევ ნათელია; ჰაერი სუფთაა და გამჭვირვალე; ფრინველები ყივიან; ნორჩი ბალახი მხიარულად ბრწყინავს ვით ზურმუხტი... ჩასვენებული მზის ალისფერი შუქი ნელ-ნელა მისცურავს ჯერ ძირკვებზე, მერე ძირკვებიდან ხეებზე, სულ ზევითა და ზევით ასდევს მათ“¹⁹⁵.

---

¹⁹³ ლ. ტოლსტოი, „რა არის ხელოვნება?“ გვ. 73.

¹⁹⁴ ი. ტურგენევი, მოთხრობები, ტ. I, თბილისი 1955, გვ. 415.

¹⁹⁵ ი. ტურგენევი, მოთხრობები, ტ. I, გვ. 21.

„მონადირის ჩანაწერებში“ ჩანს ტურგენევის ღრმა კავშირი ბუნებასთან. ბუნებას იგი რომანტიკოსის თვალთ ხედავს. ბუნებასთან სიახლოვით, მზისა და სინათლის სიყვარულით, ტურგენევი შეგვიძლია შევადაროთ ვაჟა-ფშაველასა და გოეთეს.

მ. კვესელავა წიგნში „ფაუსტური პარადიგმები“ წერდა: „გოეთე და ვაჟა მართლაც სინათლისა და სითბოს პოეტები არიან, ისინი ადამიანურ ასპექტში განიხილავენ სამყაროსა და ბუნების მრავალფეროვნებას, მის სილამაზეს“¹⁹⁶. იგივე შეგვიძლია ვთქვათ ტურგენევის შესახებაც.

„მონადირის ჩანაწერებს“ ტურგენევი ასრულებს ამგვარად: „ახლა კი დროა გავათავოთ - დროზე მოიტანა სიტყვამ გაზაფხულე ლაპარაკი: გაზაფხულზე ადვილია განშორება, - გაზაფხულზე ბედნიერებასაც კი გული შორსა სწევს... მშვიდობით მკითხველო: გისურვებთ მარად კეთილად ყოფნას“¹⁹⁷. მსოფლიო ლიტერატურაში იშვიათად მოიძებნება მწერალი, რომელიც კეთილად ყოფნას უსურვებს მკითხველს. ეს მეტყველებს მის კაცთმოყვარეობაზე. ჰუმანურობასა და სიკეთისაკენ სწრაფვაზე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „მონადირის ჩანაწერები“ 25 მოთხრობისაგან შედგება. თითოეული მათგანი წარმოადგენს დამოუკიდებელ, დასრულებულ „ჩანაწერს“, რომელსაც დაკვირვებული მონადირე აწარმოებს. მიუხედავად იმისა, რომ მათ

---

¹⁹⁶ მ. კვესელავა, ფაუსტური პარადიგმები, ტ. II, თბილისი, 1961, გვ. 68.

¹⁹⁷ ი. ტურგენევი, მოთხრობები, ტ. I, გვ. 456.

ერთმანეთთან სიუჟეტური კავშირი არა აქვთ. კრებული მაინც შინაგანად ერთიანი, განუყოფელი თხზულების შთაბეჭდილებას ტოვებს, რადგან მასში შესულ მოთხრობათა შორის იდეურ-თემატური და მხატვრული ნათესაობა არსებობს. „ჩანაწერები“ მოგვაგონებენ „ფიზიოლოგიურ ნარკვევებს“ - ნატურალური სკოლის მთავარ ჟანრს. ტურგენევიც ნატურალური სკოლის მწერლად წარმოგვიდგება, ოღონდ სხვებისგან განსხვავებით, ის მართლად აგვიწერს არა ქალაქის მდაბიოთა ყოფას, არამედ გლეხთა ცხოვრებას¹⁹⁸.

ი. ტურგენევის შემოქმედებას ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ქართველმა კლასიკოსებმა მიაქციეს დიდი ყურადღება. აღსანიშნავია, რომ „ლექსნი პროზითას“ ციკლში უმღერა ი. ტურგენევმა შთაგონებული ჰიმნი მშობლიურ რუსულ ენას, რომელიც, თანამედროვეთა აღიარებით მწერლის „გედის სიმღერად“ იქცა. საგულისხმოა, რომ ი. გოგებაშვილმა ჯერ კიდევ 1890 წელს თარგმნა თავის ერთ წერილში და გამოაქვეყნა ი. ჭავჭავაძის „ივერიაში“ (1890 N100-102, 104), რომელსაც შემდგომ „ბურჯი ეროვნებისა უწოდა. დიდი ქართველი პედაგოგი იყენებს ი. ტურგენევის „რუსულ ენას“, რათა დაიცვას მშობლიური ქართული ენა და დედაენაზე სწავლების იდეა“¹⁹⁹.

განსაკუთრებით დიდია ტურგენევის წვლილი რუსული კულტურის პოპულარიზაციაში ევროპის ქვეყნებში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც იგი საზღვარ-

---

¹⁹⁸ გ. ტალიაშვილი, ვ. შადური, რუსული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1978, გვ. 349.

¹⁹⁹ გ. შარაძე, პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე, გვ. 66.

გარეთ გადავიდა საცხოვრებლად. „უცხოეთში ტურგენევი დაუახლოვდა ფრანგ მწერლებს (ფლობერი, ჟორსანდი, ზოლა და სხვა). ტურგენევის ინიციატივით იქნა გადათარგმნილი ევროპულ ენებზე პუშკინის, გოგოლის და ლევ ტოლსტოის თხზულებები. ტურგენევმა პირველად მიაჩვია დასავლეთ ევროპის საზოგადოება ყურადღებით მოკიდებოდა რუსული ლიტერატურის წარმომადგენლებს“²⁰⁰.

1861 წელს ტურგენევმა დაბეჭდა რომანი „მამები და შვილები“, რომანმა აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია მკითხველთა შორის. ძველი თაობის წარმომადგენლები აღნიშნავდნენ, რომ ის მეტისმეტად ელაქუცება ახალ თაობას. აღსანიშნავია, რომ თაობათა დაპირისპირების საკითხი იმ პერიოდში საქართველოშიც აქტუალური იყო.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ასევე ხაზგასმულია, რომ „ზედმეტი ადამიანის“ სახეებს გვიხატავს ტურგენევი თავის თხზულებებში „აზნაურთა ბედი“ და „რუდინი“. „ზედმეტი ადამიანის“ ტიპი ევროპაში ჯერ კიდევ რომანტიზმის ეპოქაში ჩაისახა, რომლის არსებობის მთელი ტრაგიზმი სინამდვილესთან კონფლიქტში და უმოქმედობაში მდგომარეობს.

მკვლევარი ა. ნიკოლაძე შენიშნავს, რომ „ტურგენევმა უაღრესად მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა რუსეთისა და უცხოეთის მხატვრული ლიტერატურის განვითარებაზე, ამერიკაში და დასავლეთ ევროპაში ფართოდ იყო ცნობილი ტურგენევის სახელი. მხატვრული სი-

---

²⁰⁰ ს. დანელია, ნარკვევები XIX საუკუნის რუსული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბილისი, 1936. გვ. 223.

ტყვის მსოფლიო ოსტატები აღტაცებულ შეფასებას აძლევდნენ მის მხატვრულ შემოქმედებას. მოპასანი ტურგენევის „გენიალურ რომანისტს“ უწოდებდა. ჟორჟ სანდი თავის მასწავლებლად თვლიდა დიდ რუს კლასიკოსს და აუცილებლად მიაჩნდა, რათა ტურგენევის მხატვრული სკოლა გაეცლო მას და მის თანამემამულეებს.²⁰¹

საქართველოში ტურგენევის აღიქვავენ როგორც დიდ რეალისტს, რომელმაც შექმნა უკვდავი, მაღალმხატვრული ტილოები, რომლის შემოქმედება გარკვეულწილად ეხმიანება XIX საუკუნის ქართულ სინამდვილეს. ნიშანდობლივია ისიც, რომ მის პირველ მთარგმნელად ი. ჭავჭავაძე გვევლინება.

საზოგადოება იცნობს მას, როგორც ევროპული ორიენტაციის დიდ რუს მწერლას, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების პროცესში.

---

²⁰¹ ა. ნიკოლაძე, ეტიუდები რუსული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბილისი, 1952, გვ. 302.

* * *

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქართული კულტურა თავისი არსით არის ევროპული კულტურის განუყოფელი ნაწილი და ყოველთვის იპყრობდა ევროპელ მწერალთა და მეცნიერთა ყურადღებას, რაც ნათლად აისახა მათ თხზულებებსა და სამეცნიერო შრომებში.

ევროპული ლიტერატურულ-სააზროვნო ტრადიციები და სახისმეტყველების ფორმები XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსთა შემოქმედებაში პოვებდა ასახვას.

ქართულ-ევროპული ლიტერატურული ურთიერთობების კვლევა თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა.

From the history of the Georgian-European literary relations

(English Summary)

The first attempts at establishing Georgian-European relations date back centuries. In their works, European authors highlighted the main priorities that defined the national mentality of Georgians. These are Georgian history, Georgian language and literature, the place and role of Christianity in the culture, the geographical location, morals, customs and social structure and finally, the physical appearance of Georgians. It is also noteworthy that European authors try to consider the identity of Georgians in relation to Europe to allot Georgia a proper place in the European family. In this monograph, common trends and imagery in the works of Georgian and European writers will be discussed. It will be shown that Georgian writers are involved in world literary processes and contribute to their development. Special attention will be paid to the poem “Pegasus” by famous Hungarian author Sandor Petofi and the attitude it reveals to Nikoloz Baratashvili's “Merani”. The imagery associated with the skies, both visible and invisible, can be found in the lyrics of both Georgian and European authors. We analyse Pierre Jean Beranger's “Le Saint” as one of the literary parallels with Ilia Chavchavadze's “Hermit”. The Georgian classics of the 19th century translated and acquainted the public with the works of European writers. The democratic values related to state thinking came from Europe to Georgia. This is most evident in Ilia Chavchavadze's attitude to significant issues, in this respect. Although many scholarly works have been written about Georgian-European literary relations, the issues discussed in the monograph have not yet been studied in Georgian literary studies.

* * *

Georgia frequently attracted the attention of Europeans with its culture and traditions. Many foreign authors describe life in Georgia in the 17th - 19th centuries. The work by the famous French traveller Jean Chardin “Journey to Persia and Other Eastern Countries,” contains interesting and significant information about Georgia in 17th century Georgia. Chardin arrived in Georgia in September 1672 and left Tbilisi in February 1673. In this work, Chardin discusses the culture, history and socio-political situation in Georgia. Furthermore, the author describes in detail the cities, villages and geographical location of the country and emphasises the importance of trade routes to Georgia. In addition to what he saw and experienced, Chardin relied on the references of Greek and Roman historians, field reports provided by Catholic missionaries and the works written by Marco Polo, Contarini, Pietro de la Valle and other European travellers of the 13th – 17th centuries. The author begins by talking about the main features of Georgian identity with a description of the beautiful appearance of Megrelians: “men are well-built, and women are very beautiful. The women of high society have somewhat peculiar features and tenderness that fascinate people. I have come across ladies of beautiful stature, with majestic looks, magnificent faces and bodies. These ladies use accessories as much as they can. Their clothes are similar to those of Persian women. They know how to brush and curl their hair like European women” (Charden). Chardin's description shows that the fusion of Eastern and Western cultures can clearly be seen

in the appearance of Georgians. He admires the appearance of Georgians and notes the following: “Georgians are the most distinguished people all over the East and arguably, all over the world. I have not seen a single ugly person in this country, be it a man or a woman. What I have seen are angelic faces. Most women are endowed by nature with the refinement and elegance never to be seen anywhere else. It is impossible to see them and not fall in love with them. It is impossible to paint a more beautiful face and body than a Georgian woman” (Charden). In this case, Chardin follows the traditional description of the appearance and features of a Georgian woman, which can be found in European literature. Chardin focuses on the social structure of society and relations in Megrelia and describes the situation there. In his work, Chardin also speaks of Kakheti and Kartli and notes of Imereti that Abkhazians, Megrelians and Gurians were subjects of the Kingdom of Imereti for a long time, after all of them were “liberated first from the subjection to the emperors of Constantinople and then to the emperors of Trabzon” (Charden). Besides history, Chardin describes in detail the geographical location and natural conditions of Georgia. Chardin is fascinated by Georgia and compares its nature with that of Europe and Asia. In addition, the author does not lose the sense of reality. Chardin describes Tbilisi. “Tbilisi ... is one of the most beautiful cities, but it is not very big. It is stretched at the foot of a mountain and the Mtkvari River flows to its east. Most of the houses built on the river bank stand on a steep cliff” (Charden). Chardin also draws attention to the fact that

the Capuchin missionaries have their residence building in Tbilisi. “This order already has a missionary prefect in Georgia whose residence is situated in Tbilisi. They hope to have missionaries in the near future. They were sent from Rome 13 years ago” (Charden). In this way, Chardin emphasises the privileged position of European Catholic missionaries in Georgia compared to other countries in the region. Chardin talks about the qualities and confidential nature of Georgians. He mentions that Georgians are respectable, philanthropic, and reserved. Their customs are a mixture of the beliefs and traditions of the peoples around them. Chardin emphasises the tolerant nature of Georgians by saying that in no other part of the world are there as many foreigners as in Georgia, and most importantly he claims that “one has the right to live here according to their beliefs and customs, discuss and defend them. Here you can come across Armenians, Greeks, Jews, Ottomans, Persians, Indians, Tatars, Muscovites and Europeans” (Charden). Chardin pays special attention to the position of the Christian faith in Georgia. He mentions that Georgians were converted to Christianity in the fourth century and talks about the state of the church hierarchy, temples and churches. Chardin often tries to characterize the identity of Georgians in relation to Europe. It is also important that when talking about Georgia, Chardin relies not only on European sources but he also discusses Persian sources. Chardin’s information about Georgia is an important source for scholars, and foreign authors often rely on this work when they talk about Georgia.

* * *

In this chapter, I will focus on “Adventures in the Caucasus” by the famous French writer Alexandre Dumas (father). This book presents the impressions of the traveller about the region. Dumas describes, in detail, the socio-political situation in the Caucasus, the life of the Caucasian people, and their customs and historical past. Most of the book is dedicated to Georgia. Dumas arrived in Georgia on November 23, 1858, and stayed here until January 11, 1859. In his work “Adventures in the Caucasus,” he talks about the spiritual and material values of the Georgian people. Dumas seems to be well acquainted with foreign literary and historical sources about Georgia. However, when discussing his experiences, he describes his impressions based on what he saw with his own eyes. Dumas speaks enthusiastically about Georgians and believes this country deserves to be explored more thoroughly. Dumas tries to connect all the facts and events that happened in Georgia to the European reality and draws a parallel between them. It seems that Dumas is well acquainted with the geographical location of Georgia and its history. In the chapter “Queen Tamar's Castle,” he writes: “Queen Tamar is the most beloved and famous person in Georgia. She is the equivalent of the modern-day King Louis of France, and like him, but more successfully, she fought relentlessly against the Muslims. Just as all the old castles in Normandy are named after cunning Robert, all the ancient castles in Georgia are called after Queen Tamar. There are about a hundred and fifty old castles in Georgia. Some of

these belonged to one king, some to another, others to some princes. They have now become a place for eagles and jackals to live. It is noteworthy that all these old monuments are built in beautiful places and are magnificent to look at” (Dumas). It is also important that Dumas accurately defines Tamar's merits and her place in Georgian and world history. Dumas writes about Tbilisi: “In the beginnings of Christianity, Tbilisi was only a small town, and Mtskheta was considered the capital of Georgia. But in 469, King Vakhtang Gorgasali founded the city of Tbilisi, the mother of new Tbilisi. The Mtkvari divides the city into two parts, or rather, separates the city from the suburbs, namely from Isani, Rike and the German colony. In 1795, the city was entirely destroyed by Agha-Mohammad-Khan. According to Klaproth, at that time the city was so crowded that it was difficult to steer the cart even in the widest streets. At that time, the population of Tbilisi was fifteen thousand. “When our consul Cavalier Gamba arrived in Tbilisi in 1820, all the streets of the city were full of rubble and ruins as a result of the last Persian invasion” (Dumas). In this respect, attention should be paid to the following circumstances: First, the story told by Dumas about the foundation of Tbilisi is consistent with the existing legend. Second, Dumas relies on historical facts when narrating. Thirdly, it is clear that Dumas was familiar with the work of Julius Klaproth “Journey to the Caucasus and Georgia”. Klaproth was a member of the Asian Society created in the 19th century and also with the book “Journey to the Transcaucasus” by French Consul Jacques François Gamba in

Georgia. The latter contains important information about Georgia and Transcaucasia in the first half of the 19th century. In Tbilisi, Dumas was fascinated by the Opera House and its troupe. The work shows that Dumas was aware and had a close relationship with the Georgian intelligentsia. In the chapter “Prince Iliko Orbeliani,” Dumas expresses admiration for Iliko Orbeliani's heroism, perseverance and spiritual strength. Interestingly, speaking of Shamil, Dumas notes that in exchange for the captives Shamil demanded a large ransom and the release of his son captured in Russia. It is noteworthy that Dumas's story corresponds to facts, and many scholars confirm this in their works. Dumas pays special attention to the appearance and personality of Caucasian women. He quotes from the famous 17th century Dutch traveller Jean Streis's book “Three Journeys to Persia,” and points out that he fully supports and shares the traveller's opinion. “He adds that Caucasian women have many pleasant qualities, and it is difficult to say which one awakens the feeling of love for them. They are beautiful, distinguished by the whiteness of the skin of such a beautiful colour that only lilies and roses can create such perfect beauty. Their personalities ooze strength and independence. Duma mentions that being endowed with so many positive features, the Caucasian women are not harsh and afraid of a man's compliments, no matter where the latter comes from” (Dumas). Such positive characterisations of Caucasian women were well established in European literature. Dumas speaks with admiration about Georgian men and notes that “Georgian men, in his opinion, are not only the most

handsome in the world, but they also wear excellent clothes” (Dumas). Dumas's trip to the Caucasus and Georgia was not accidental. In the 19th century, France showed great interest in Georgia. France had a consul in Georgia. It should be noted that a newspaper was published in French in Tbilisi. There was a French community living there. Alexander Dumas conveyed the socio-political, cultural and economic situation in the Caucasus precisely but artistically. He described the spiritual and material values of the Georgian people. The book is also important for the readers interested in the history of the Georgian and Caucasian peoples. Dumas's attitude towards Georgia can be expressed in his words: “I have to admit that on my way to Tbilisi, I expected to see a semi-wild city, something like Baku and Nukha, but bigger. I proved to be wrong” (Dumas). Dumas was greeted by a country with a great culture and traditions that contributed to European civilisation.

* * *

Marjory and Oliver Wardrop are the founders of Kartvelian studies in Georgia. They were closely connected with Georgia and Georgian culture through their lives and activities. Their contribution to the popularisation of Georgian culture in England and European countries is priceless. Oliver Wardrop (1864 - 1948) is known to the public as a diplomat, public figure and translator. He was the brother of the famous Kartvelologist and translator Marjory Wardrop. From 1919 to 1921, Oliver was the United Kingdom's first Chief Commissioner of Transcaucasia in Georgia. In 1887 Oliver

Wardrop first arrived in Georgia. Here he met not only Georgian writers and public figures but also representatives of various ethnic groups living there. In 1888, Oliver Wardrop published the book "The Kingdom of Georgia" in London. In this book, the author describes the literary and historical values of the cultural heritage of Georgia. During the narration, he follows the chronology of events, accurately describes the facts and spiritual values of Georgians. The book also discusses the geographical location of Georgia and its parts, the socio-political and public life of Georgia. The book "The Kingdom of Georgia: Travel in a Land of Women, Wine and Song" includes a bibliography, statistical data, samples of Georgian vocal music and illustrations. Thus, the book allows the reader to have a broad view of the country. It is noteworthy that the book was not the only publication by O. Wardrop about Georgia. In 1894, Oliver published the English translation of "A book of wisdom and lies" by Sulkhan-Saba Orbeliani in London. He also translated monuments of ancient Georgian literature. In 1911, he published an English - Svan dictionary in Oxford. In 1912, Oliver Wardrop published Marjory's translation of "The Man in the Panther's Skin" by Rustaveli in London. This book included bibliographic references to "The Man in the Panther's Skin", an index for proper names and toponyms, as well as the foreword and footnotes. Oliver Wardrop's book, "The Kingdom of Georgia", "is dedicated to James Bryce, a professor of civil law at Oxford University. Bryce visited the Caucasus in 1876 and had an extraordinary work published in London in 1877. In this

book, Wardrop accurately describes historical facts and events. However, the book focuses on fundamental moments in Georgian history. Wardrop begins his story with King Pharnavaz and notes that he ruled the country in the third century BC and it is to him that the invention of the ordinary civil alphabet is commonly attributed. Wardrop explains the purpose of writing the book in the following way: “From this remote date down to the present time, we have an almost unbroken narrative, the trustworthiness of which is proved by its agreement with the annals of other lands. Those who are especially interested in the early history will find in the sequel such bibliographical references as will enable them to satisfy their curiosity” (Wardrop). Next, the author focuses on David the Builder, and refers to him as David II of the Bagratid line. David ascended the throne of the Georgian kingdom in 1089. Wardrop mentions that according to the legend, David the Builder is descended from David the Psalmist as well as from Pharnavaz. “It is mentioned that during the reigns of his immediate predecessors Georgia had been mercilessly ravaged by the Seljuk Turks, but the revival of the country was made possible due to the international players. Wardrop meant the successes of the Crusaders, and the temporary decline of the Mahometan power in the East. Interestingly, Wardrop concentrates longer on Queen Tamar and gives the reader interesting details about her. Such an attitude is also typical of European literature. Wardrop writes that in 1184, Queen Tamara succeeded her father, and reigned for twenty-eight years. Wardrop maintains that Christianity was the driving

force of Queen Tamar. Yet she did not neglect home affairs. However, the author believes that foreign policy was the priority for the Queen. “The military exploits in which she was engaged spread her fame throughout the whole of Asia. Erzerum, Dovin, Trebizond, Sinope, Samsun, Kars, and Ani saw the triumph of the Georgian arms. Not content with driving the Mahometans out of her own land, she sent ambassadors to the Christian communities in Alexandria, Libya, Mount Sinai, Jerusalem, Cyprus, Greece, and Rumania, to offer them help if they needed it; and in order to secure orthodoxy in the theology of her people, she commanded that a great disputation should be held between the doctors of the Georgian and Armenian Churches” (Wardrop). Wardrop talks about Tamar’s literary talents and her womanly features: “when she had won a battle, she could, like Deborah, tell forth her triumph in a sweet, glad song to the Lord of Hosts, and one, at least, of these psalms is still preserved; but it is chiefly as the inspirer and patroness of poets that she is famous” (Wardrop). Presumably, Wardrop was implying “The Man in the Panther’s Skin” by Rustaveli. He must have been aware of other works praising Tamar. It should be noted that Tamar’s image in Georgian literature has become a paradigm to be addressed by the writers of all of the periods. Wardrop follows the chronology and names the monarchs after Tamar. He considers that the most difficult period in the history of Georgia started from the mid-15th century when Turkish and Persian raids as well as their influence on the fragmented country became stronger and more devastating. Wardrop tries

to encompass all the fundamental historical facts and provides an interesting description of the past of a foreign country as seen by a diplomat. At the same time, the reader feels friendly interest and compassion on the author's part. Wardrop pays a lot of attention to King Irakli (Erekle) II and points out that in 1744 - 1762, Erekle II was king of Kakheti and in 1762 – 1798, king of the united kingdom of Kartli and Kakheti. Wardrop described the reforms carried out by Erekle II. The author also talks about the destruction of Tiflis by the Shah Aga Mahmad in 1795. Wardrop discusses the events associated with the period of Georgia's incorporation in the Russian empire as well as the events unfolded in the country before the 1870s. Wardrop hopes that one day "a man worthy of the task will seriously take the annals of his nation in hand, and present them to the world in an intelligible form" (Wardrop). While discussing the Georgian language and literature, Wardrop refers to the Georgian script and devotes a considerable time to the centuries-old Georgian literature. The author considers the translations of the Bible and ecclesiastic works to be the earliest examples of Georgian literature. As mentioned by Wardrop, in the 11th - 12th centuries relations between Georgia and Greece must have been close. The Georgians sent to schools in Athens brought the teachings of Plato and Aristotle when returning to their homeland. The foundation was prepared for the golden age of Georgian literature which coincided with the reign of queen Tamar. According to Wardrop, during the stormy times that soon followed, the countless lyrical pieces which were produced were nearly all

lost, “but the epic which is now looked upon as the greatest masterpiece in the language has escaped with but a few mutilations. This is “The Man in the Panther’s Skin” (Vepkhvis Tkaosani) by Shota Rustaveli” (Wardrop). Wardrop talks about Rustaveli and the importance of the “Man in the Panther's Skin” to the Georgian people. He retells the story of the poem, characterises the main characters, discusses quotes and aphorisms from the poem.

The worldview of Rustaveli is evaluated by Wardrop in the following way: “The ideas of love expressed by Rustaveli are partly of the Ovidian type, without any of the indelicacy of the Latin poet. But he had not studied Plato for nought, and we see in his work traces of those metaphysical theories which S. Bonaventura, Dante, and many of their contemporaries and successors found in Christianity. As far as style is concerned, we find that Rustaveli strikingly resembles the European writers of his own time, to wit the troubadours, and we can easily imagine that his career was not unlike that of some of those sweet singers who enjoyed the favour of the noble ladies of France and Italy. Among the great poets of Europe, Ariosto and Tasso are, perhaps, the ones who are most akin to Rustaveli. The Platonism of the latter furnishes another ground of resemblance, in addition to the similarity of theme” (Wardrop). As can be seen, in terms of worldview and style, Wardrop considers “The Man in the Panther's Skin” a work of Western humanistic values and draws parallels with European literature. Contemporary poets of Rustaveli such as Shavteli, Chakhrukhadze and Sargis Tmogveli are also mentioned in the

book. While talking about Sul Khan-Saba Orbeliani, Wardrop emphasises the significance of the Georgian dictionary compiled by Orbeliani as it laid the foundation for all lexicographical works in Georgia. The establishment of the printing house in Tbilisi in 1712 by Vakhtang VI is classed by Wardrop as an important event. The author must have been familiar with Georgian literature. Specifically, he mentions the eighteenth-century writers Guramishvili, Sayatnova, and Vakhtang VI's son Prince Vakhushti. The latter wrote "The History of Georgia" and "The Geography of Georgia". Wardrop discusses the works of the Georgian classic poets of the 19th century, Alexander Chavchavadze and Nikoloz Baratashvili. He characterises Baratashvili's creative contacts with Byron and mentions the first Georgian comedy writer, Prince Giorgi Eristavi. Wardrop notes that during his exile in Poland, Eristavi studied Mickiewicz, Schiller, and Petrarch and established the National Theatre in Georgia. Wardrop pays great attention to Grigol Orbeliani and discusses a poem by the poet "Ode to Tamara's portrait". Orbeliani "beseeches the great queen to look down with pity on Georgia, and bless her sons with strength and wisdom" (Wardrop). Wardrop considers "Tornike Eristavi" to be a brilliant example of Akaki Tsereteli's poetry. Next, Wardrop discusses Ilia Chavchavadze's poem „To the Georgian mother” which is also imbued with the national idea and adds that Ilia Chavchavadze's works breathe a spirit of the loftiest patriotism. While writing about Kazbegi, Wardrop mentions that "the novel of social life is represented by Prince Kazbek, a young and energetic writer, many of

whose productions have appeared as serials in the newspapers” (Wardrop). Talking about literature, Wardrop concludes the chapter with the following words: “The popular literature of Georgia is rich in folk tales, fables, ballads, riddles etc., and would well repay an attentive study (v. Bibliography)” (Wardrop). It is noteworthy that in the book “The Kingdom of Georgia” O. Wardrop also talks about the political situation in Georgia. In this book, O. Wardrop is presented as an ardent connoisseur of Georgian history and literature. At the same time, he has an overwhelming knowledge of many fundamental issues faced by Georgian society in the 19th century, and finds the Georgian culture a place among the world cultures.

* * *

In the 19th century, Marie Brosset, Arthur Leist, Marjory and Oliver Wardrop made a special contribution to the scholarly study of Georgian literature and its popularisation in European countries. Arthur Leist studied the literary works of both Georgian romantics and realists of the 19th century. For the first time in European literary and social studies, Arthur Leist discussed and evaluated the works by Alexander Chavchavadze, Grigol Orbeliani and Nikoloz Baratashvili. Leist became interested in Georgia in the 1880s. This encouraged Leist to learn more about Georgia. He established contacts with the representatives of the Georgian intelligentsia of the time. He also began to study the works of Marie Brosset. The second important factor that contributed to Leist’s interest in Georgia was his personal friendship with a German poet

Friedrich Von Bodensdedt who advised Leist to visit Georgia. Bodenshtet lived in Tbilisi for a certain time and his works “The Songs of Mirza-Schafi” and “A thousand and one nights in the East” enjoyed popularity in Europe. January 24, 1882 Leist wrote to Akaki Tsereteli that he usually wrote in German and Polish. Being a servant to literature, he desired to establish intellectual relations between “these two nations and Georgians. However, the key to this would be a good command of the Georgian language” (Leist). Thus, Leist defined his role in the intercultural dialogue. From 1880, he began publishing his works in German and Polish newspapers. In 1884, Leist visited Georgia for the first time at the invitation of Ilia Chavchavadze, and in 1885, he came to Georgia for the second time. In 1885 he published his first book about Georgia in Leipzig entitled “Georgien, Natur, Sitten and Bewohner”. In 1887, Leist’s almanac “Poets of Georgia” was published in Europe. Friedrich Bodenstedt responded to this publication with a letter. “Two stories written about the life of Imereti – “Ketevan” and “Varo” were published in 1887” (Leist). From 1892, Leist lives mainly in Georgia. However, he often visits Europe where he publishes his works about Georgia. In 1903, Leist finished translating and published the complete version of “The Man in the Panther’s Skin” in Dresden. In 1906, he founded the German newspaper “Kaukasische Post” and the “German-Georgian Cultural Society” in Tbilisi. “Heart of Georgia” by Leist deserved special attention. The whole book reads like a love letter with Leist as a man, whereas Georgia is his female sweetheart. It should be noted that Leist also wrote

and published his letters in Georgian. For instance, the following articles can be named, among others: “The Beauty of Georgia”, “Georgian Women”, “My Memories in Georgia”, “Vazha-Pshavela” and “Georgians and the Sea”. Leist explored and promoted the cultural heritage of Georgia in European countries for more than forty years. In his works, he tried to show the European roots of Georgian culture. Leist paid special attention to the works of Georgian classic writers of the 19th century and discussed their literary ideas. He developed a warm attitude toward Ilia Chavchavadze. Georgian society will remember his name with deep respect.

* * *

In his “Letters on Georgian Literature,” for the first time in the history of Georgian literary studies of the 19th century, Ilia Chavchavadze examines the works of Georgian romanticists and answers the question regarding the involvement of Georgian romanticist poets in European processes. Attention should be paid to the fact that since the beginning of the 19th century, the interest of Georgian writers and public figures in Russian and European culture grew dramatically. The literature of this period was enriched with translated works. This contributed to Georgia's involvement in the dialogue of cultures. Alexander Chavchavadze is the first Georgian romanticist poet. In his literary heritage, translations from European literature into the Georgian language can be considered a source of his creativity. Western and Eastern tendencies are merged in A. Chavchavadze's work. Although

A. Leist does not talk much about the European orientation in A. Chavchavadze's works, he notes that "Alexander Chavchavadze was the first person obsessed with Byronism. Byronism gave him nothing but pain. However, he did not feel this pain strong enough to express this energy in his own poetry" (Leist). According to Ilia Chavchavadze, "the so-called "civilian's heartache" is felt in Alexander Chavchavadze's poetry" (Chavchavadze). According to Ilia Chavchavadze, patriotism is a leading theme in Grigol Orbeliani's works. Chavchavadze also notes that "Nikoloz Baratashvili often had to think about a universal question, the answer to which he sought not only in his heart, but in the heart of all mankind" (Chavchavadze). Chavchavadze was the first to associate Baratashvili's poetic genius with that of Byron. The evaluation by Chavchavadze was shared and used as a foundation for the attitudes of writers and scholars towards A. Chavchavadze, Gr. Orbeliani and N. Baratashvili's works. There is an ideological and artistic connection between Baratashvili and the poetics of the world romanticist poets. Sh. Revishvili believed that "Leist found some similarities between Baratashvili and Byron in their physical appearance and inner spiritual world. Both of these poets deny the surrounding reality because they could not put up with its viciousness" (Leist). In the letter "Georgians of the 19th century," A. Leist speaks about the individuality of Georgian romanticists and defines the reasons for their becoming outstanding poets of their era. Leist starts with talking about Alexander Chavchavadze and "refers to him as a typical child of the period and the first Georgian poet of the

19th century. When a child, Chavchavadze was sent to St. Petersburg, where he was partly raised in French. Nevertheless, an 18th century Georgian still lived in him, and almost all of his poems expressed the old Georgian worldview. Leist seems to have been well-acquainted with A. Chavchavadze's life and creative activities” (Leist). In the article, Leist discusses the issues of public life and continues: “In the first half of the 19th century, there were not many people distinguished by their outstanding talent. Nikoloz Baratashvili and Alexander Chavchavadze developed their native literature. As for the essence of the poetry of these two poets, the first, Chavchavadze, is the typical child of his time, whereas Baratashvili surpassed the time he lived, the first part of the 19th century. “Leist especially appreciates Baratashvili's poetry because he believes that regarding the essence and worldview of his poetry, he belonged to a much more advanced age than the period in which he lived” (Leist). In the same letter, Leist also talks about Vakhtang Orbeliani and Grigol Orbeliani. Specifically, he mentions that these two poets proved to their country that the “greatest creative force is buried deep in the Georgian nation” (Leist). A. Leist connects the creative achievements of Georgian romanticist poets with the introduction of European civilization into Georgia and notes “that this brought about not only material but also moral changes.” (Leist). Leist discusses the issues of socio-political and public life in Georgia and assesses the introduction of European civilization in Georgia as an absolutely positive event. Leist begins his letter “Georgian Literature” with the

following words about Georgia: “Far away, to the east, between the Caspian and Black Seas, a small nation inhabits the plains of old Colchis. Many people do not know the past of this country. The western world does not pay due attention to the development of the modern culture of Georgia. The nation inhabiting this country is Christian Georgians (as they call themselves). The Georgians have been defending the natural bridge between Europe and Asia for many centuries against the Persians, Arabs and Turks. They have shown greater strength and endurance in these battles than the European crusaders in Palestine. The history of the wars fought by this nation is the history of the power of Christian chivalry. The main underlying reasons for the wars unleashed in ancient Georgia were the faith and the protection of the homeland. Therefore, faith and chivalry were the two pillars of medieval Georgian social relations. Due to their small number, the history of this nation has not been reflected on in world history. However, these people have already fulfilled their mission before humanity” (Leist). In the same letter, Leist talks about the origin of the Georgian language and the history of old Georgian literature. The author conceptualizes “the Georgian literature of the 19th century as a whole literary process. In a book published in Leipzig in 1885, Leist wrote: “Grigol Orbeliani was the first poet to address his country's past” (Leist). Leist considers Orbeliani a Georgian of the patriarchal period and believes that even if he sometimes called on his compatriots to move forward, he did so with paternal ease and never judged them. At the same time, his lyrical creations show eloquent language

and rare emotion. According to Leist, the significance of Nikoloz Baratashvili's work is that he introduced Byronism to Georgian literature: "Baratashvili was the only poet who brought Byronism into Georgian literature" (Leist). writes Leist. However, subsequent studies have shown that Al. Chavchavadze's and Gr. Orbeliani's works also share the European literary traditions and imagery. However, Arthur Leist was the first foreign scholar to explore the literary heritage of Georgian Romantics. "In his works, Leist defined precisely the priorities of the work of Georgian romanticist poets which is mainly in line with the scientific thought of both Georgian and, later, of European scholars" (Vardoshvili). Arthur Leist's assessments are still relevant today and stand out for their originality. At the same time, he not only characterized Georgian classic writers of the 19th century but also accurately described the social situation in Georgia and the details of public life. Leist tried to introduce Georgian culture to European society and emphasised its connection with European civilization.

* * *

In this chapter, our goal is to reveal new features in Georgian-European literary relations. Specifically, we will discuss the poem "Pegasus" by the famous Hungarian poet of the 19th century, Sandor Petofi, and its relation to Nikoloz Baratashvili's "Merani". Although there are numerous studies on Georgian-European relations in the 19th century, this issue has not yet been explored in the scientific literature. Therefore,

I believe it will be a novelty for society. There is a close ideological and artistic relationship between Baratashvili and the world's romanticist poets. Although Baratashvili is a romanticist, and Sandor Petofi is a realist, there are still many similarities between the realist Baratashvili's "Merani" and Petofi's "Pegasus" ("Az en Pegazusom"). It should also be noted that with their worldview, the introduction of new ideas in literature and displaying a fighting spirit, they are distinguished poets indeed. Baratashvili and Petofi lived and worked in the same period of the 19th century. Baratashvili was born in 1817 and died in 1845. In 1842, he wrote "Merani," considered the peak of his creativity. On the other hand, Petofi was born in 1823. He was the inspirer of the Hungarian National Liberation Movement. The Hungarian Revolution of 1848, directed against the Austrian invaders, was one of the most significant events in his life. It is noteworthy that Polish patriots, who were actively involved in the Polish uprising of 1830, also participated in the Hungarian Revolution. The major part of Petofi's poetry was created in 1844 - 1845. His poetry relies on folklore sources. Sometimes Petofi refers to medieval history. Petofi brought literature closer to life. Everything that European romanticism brings to literature is reflected in his work. Petofi died in 1849. The dates of writing these two poems are also very close to each other. Petofi's "Pegasus" dates back to 1847. The similarity between the social and political situation in Hungary and Georgia should also be mentioned. Georgian romanticism emerged on the national soil. Melancholy caused by the difficult situation in the

homeland is reflected in the work of Georgian romanticists. The conspiracy of 1832 was a significant event in the Georgian social and political life. Melancholy caused by the difficult situation in the homeland is reflected in the work of Georgian romanticists. The conspiracy of 1832 was a significant event in the Georgian social and political life. The Polish uprising of 1830 was also a significant event in Europe. It was directed against Russian Tsarism and was somewhat linked to the Georgian conspiracy of 1832. The Polish author Adam Mickiewicz wrote his “Faris”, which became well known in Georgia. “Faris” expresses the same idea as N. Baratashvili's “Merani”, or Sandor Petofi's “Pegasus”. The fact that Baratashvili was well aware of Mickiewicz's “Faris” is well substantiated in Georgian literature. However, it is unlikely that he knew Petofi's poetry. On the other hand, the Hungarian special literature states that the motive of Messianism is so similar to the poetic works of Mickiewicz and Petofi that the source of influence must have been Mickiewicz “Faris”. Therefore, it can be proposed that it was “Faris” by Mickiewicz that brought this theme to world poetry. The poem by the Hungarian author reveals significant similarities with both Baratashvili's “Merani” and Mickiewicz’ “Faris” regarding the content, artistic faces and symbolic imagery. “In general, the image of “Merani” can be considered a symbol of the struggle for personal and national freedom in world poetry. Such a socio-political situation can be one of the reasons for the creation of such literary figures” (Vardoshvili). The philosophical idea of the “Faris” is as follows: a selfless rider

pursues his steed; there are many obstacles along the way, but the rebellious rider does not give in to his fate; the rider joins the eternal and disappears into it. By delving into the essence, the rider was able to find his happiness. “In Baratashvili's “Merani”, the self-sacrificing rider's goal is to “pave a new untrodden road” for his descendants. “The poet knows that he may have to sacrifice everything he cherishes in this world to achieve his goal. For instance, he may no longer see parents, friends, or his sweetheart with “a gentle and soothing voice”. The verse is musical and not only due to the alliteration; it conveys thoughts that the word cannot fully comprehend and describe. The black raven is a symbol of an evil spirit that always accompanies one's evil intentions. The evil spirit is symbolically classed as black. However, Merani’s colour in the poem is not mentioned as it is not perceived as a physical object. Its colour is the colour of the soul - ethereal and transparent” (Vardoshvili). The Pegasus gallops tirelessly, and the lyrical protagonist notes that one sign to the steed is enough to take the rider to infinity, to the unreal, to cross the border of the fate, with Baratashvili. Petofi's Pegasus does not get tired of riding because it has a long way to go and follow the poet's dream, which takes them farther and farther. Both writers link the poetic image of a steed with the idea of freedom. Both poets create their masterpieces based on a similar artistic sense, as “an artistic sense is a direct driving force for the realization of a poetic image” (Vardoshvili). Both verses analysed above express the longing of the human mind towards infinity. Thus, common tendencies can be reflected in the literary process of

different peoples independently of each other, or under the influence common values they must share.

* * *

One of the important tasks that literary critique deals with is the consideration of parallel motives and imagery. Common trends are observed among Georgian and European romanticists as well as realist writers. The idealisation of heaven is characteristic of world poetry. Now we aim at showing how the imagery related to heaven emerges in the lyrical works of Georgian and European writers of the 19th century, whether the divine heaven is given preference or the material one. It is common knowledge that there are two kinds of heaven - the visible and the invisible, that is, the divine (spiritual) heaven on the one hand and the material sky on the other. The sky that we love looking up at and observe is the one where God lives and rules. It is widely acknowledged that Rousseau's work, The "New Eloise", revolutionised the consciousness of mankind and made the harsh and savage nature known to humans. "Rousseau describes nature with special love and compassion, admires it and introduces new elements in literature" (Abashidze). "New Eloise" is recognised as the best example of lyrical prose. It is noteworthy that in the Georgian and European poetry of the 19th century, the Romanticists connected the feeling of nature with a philosophical observation. On the other hand, realists associated it with patriotic ideas. The imagery of the heaven can be seen in Baratashvili's poem "Night on Mtatsminda". In

this poem, Baratashvili describes the sky, the desire to know the world of the divine kingdom sweeps him: The poem also reveals the Faustian paradigm of the cognition of the world. "Like Goethe's Faust, the lyrical protagonist of the verse desires to perceive the world to the end, to delve into its laws and regularities, which are impossible for the human mind" (Vardoshvili). However, in the same verse, the poet also talks about the visible sky and paints a picture of the night: In one of his untitled poems about the colour of the sky, Baratashvili speaks with special fondness. He calls it "first created realm of blue". Here, once again, the biblical concept of heaven emerges: Byron speaks of the spiritual heaven in his poem "To Time" written in 1812. The lyrical protagonist is the poet himself. He believes that the time must have "spared" his love as her soul was taken up "to peace or Heaven". By this, the poet's sweetheart was spared the bitterness and ruthlessness of this world. The poem shows the perception of the world by Byron, the change of mood of the poet along with the time. Byron speaks of the visible sky in the poem "The Sun of the Sleepless" . The poet refers to the moon as the star of distant sorrow, whose tearful ray cannot dispel the gloom and darkness of the night. However, it still gives birth to a deep emotion in the poet. It reminds him of the joy of the days gone. The light of the night filled with sorrow descends from the sky: In the works by the Italian author Giacomo Leopardi, the reader sees mostly visible sky. A purely romantic poem by J. Leopardi's "The evening of the holiday". It is the confession of a man wandering aimlessly under the sky, when personal feelings

merge with universal sorrow and glorification of the past. The sky is part of nature in this verse. The integrity of nature can also be seen in Leopardi's poem "To the spring". In this poem, the poet describes a picture of spring. The sky is invoked to paint a picture of nature. The description of the nature and the poet's sad mood alternate. The poet asks nature to have mercy on him. At the end of the verse, the poet appeals to God, speaks of the invisible heaven and asks God to take care of the sinful country: Heine frequently employs personification of the spiritual heaven. The power of love is described in Friedrich Schiller's poem, in which the author speaks of the power of love and its omnipotence. In this poem, love is the omnipotent force. Love for God elevates man. On the other hand, heaven also lives and rejoices with love. Love is equal to God: The first Georgian romanticist, Alexander Chavchavadze, talks about the visible sky in the poem "Gogcha" and depicts the eternal beauty of Lake Gogcha. The perception of nature and the issue of the vanity of the moment merge. "Gogcha" is often compared to Lamartine's "Lake". In "Gogcha," everything is perishable but for the nature, which is eternal. The only thing closer to eternity is art. Once life was vibrant around Gogcha, beautiful cities were full of people. They now lie in ruins. Unlike them, lake Gogcha, as noisy as the sea when rough, is still there to attract and fascinate the visitors with the blue sky reflected on the surface and the green of the mountains around it. The imagery of the heaven is particularly significant in the works by the Georgian realist Ilia Chavchavadze. In this poem, the heaven is personified, the poet

is chosen by God to lead the nation. “In this case, being privileged is the realisation of the will of God and implies the service for the motherland. God is the ruler of the heaven and the earth. The words “I am appointed by the heaven and raised by the nation” may be interpreted in a different way, specifically, in the astrological sense, the heaven rules the destiny of a human being and, in the Biblical sense, the destiny of the human being is ruled not by the lower skies, but “the higher sky- sky of skies” (Vardoshvili). The biblical understanding of the sky is revealed in this poem by Chavchavadze. French poet Pierre Jean Béranger speaks of the divine or spiritual heaven in his poems “I am a slave of love”, “Heaven’s gift”, “Death of a madman”. In the works of a Hungarian poet Sandor Petofi, heaven is part of nature with no symbolic load. The poet refers to the heaven mostly when painting landscapes. Noteworthy in this regard are his poems “My Dream”, “Song of the Wolves”, “Clouds”, “Hungarian Nation”, and “Autumn Again”. Nature also has a definite function in Vazha-Pshavela's work. Vazha-Pshavela synthesised a pre-existing understanding of nature and also established new ideals regarding nature. Pshavela sees the regularity and harmony of nature and its inherent beauty. He considers that man is a transgressor of this regularity. On the other hand, Pshavela's works reveal a philosophical and romantic understanding of nature as a confidant and sympathiser of the man and an instigator of patriotic feelings. Vazha-Pshavela's works unfold against the background of nature. Thus, not surprisingly, in Vazha Pshavela's creations, we

encounter the visible sky and the invisible heaven. However, the biblical understanding of heaven in Pshavela's works as a realist writer is linked to patriotic feelings and the question of the poet's destination. "The visible sky has its content, like everything around us. Its invisible content is presented as eternal and renewable heaven as a divine creation. The sky has long contained many symbols. For instance, human dreams and sublime feelings have been frequently associated with the sky. A human idealises the sky as exalted above the earth. Therefore, the idealisation of the heaven is typical of the lyrics of Georgian and European writers of the 19th century. In their works, both types are presented - invisible or divine (spiritual) heaven and the visible or material sky" (Vardoshvili). The basis of the divine celestial character is the books of the Bible and the Psalms of King David. The perception of the visible sky as an integral part of nature comes from Jean-Jacques Rousseau's "Julius or the New Eloise".

* * *

There are several sources to discuss when talking about Ilia Chavchavadze's work. The first is the national and literary traditions, which imply the direct influence of the old Georgian literature and romanticists, especially Nikoloz Baratashvili and Grigol Orbeliani, on Chavchavadze's artistic thought. It is noteworthy that Ilia often used folklore sources in his creations. The second source is based on the biblical, Christian and psalm and hymnography traditions. A system of encoded paradigmatic manifestations emerges in Ilia's works which is thought to have been directly derived from the books of the

Old and New Testaments. These paradigms, introduced in the artistic creations, were explained in Ilia's literary and publicist letters. Third, Ilia established the concept of Europeanism in Georgian literature and laid the foundation for our cultural integration into the European space. One of the foundations of his works is Western European literary and philosophical thought. Ilia's artistic and aesthetic way of thinking is directly related to Hegel's works. Ilia closely followed the development of world literature. He not only translated, but also tried to study works of European writers, to connect them with the Georgian reality. Ilya tried to create universal types bearing the national symbolics. Ilia Chavchavadze's "Hermit" is an epic poem based on a complex story. It often causes differences of opinion. The literary parallel of "Hermit" includes the works of many European writers. However, this issue has not been studied in-depth to date. From Western European writers, our attention was drawn to the poem "Le Saint" by the French poet Pierre Jean Beranger. Ilia Chavchavadze's "Hermit" reveals a similarity with Berange's poem. In addition to the revolutionary and democratic poems, Beranger also wrote religious, satirical and love poems. "It should also be noted that "Hermit" by Chavchavadze is much more complex regarding the issues depicted than Beranger's lyrical poem, which tells a story of the monk seduced by an evil spirit disguised as a woman" (Vardoshvili). After being seduced, the monk in the poem by Beranger feels happy and does not have a sense of guilt and anticipation of punishment. Women's faces are also different in these poems. At the beginning of the poem, Beranger mentions that an evil spirit appeared as a girl. On the other hand, the

shepherdess in Chavchavadze's poem has no intention of seducing the monk. It happens independently of her. Beranger's "Le Saint" may have been used as an intertext by Chavchavadze. The issue of translating "Hermit" into a foreign language was first raised by Wasian in a letter published in Iveria in 1894, in which he compared "Hermit" to the works by Zola and Flaubert. This issue was further expanded by K. Abashidze, in his "Etudes". Taking into account the similarities and differences, Abashidze again linked Ilia Chavchavadze's "Hermit" with the works by E. Zola "La Faute de l'abbé Mouret", Flaubert's "La tentation de St. Antoine" and Lermontov's "Hermit". I believe that the list of these works should also include A. Tsereteli's "He is the Hermit" and Pierre-Jean Beranger's "Le Saint". M. Chikovani believes that a coincidence can be found between Mokhevian narrations and the poem by Chavchavadze. The texts of the legends in Khevi were published after the poem was written. However, Ilia's close relationship with this part of the country and the coincidences found between the legends and the text of the Hermit allow us to think that the widely spread legend from Khevi may have become one of the foundations of I. Chavchavadze poem "Hermit". On the other hand, the influence of European literature should not be excluded either.

* * *

Historically, Georgia has always been of European orientation, and the Georgian state was oriented towards European values. This was manifested, first of all, in the adoption of the

Christian faith by Georgia. The Christian faith and proximity to Christendom determined the European character of the country. “In the 19th century, Georgian society faced an issue of the national scale. Preservation of statehood and national identity and involvement in global processes had to have happened in the conditions of a country that had become a Russian province” (Vardoshvili). Ilia Chavchavadze's work is guided by the idea of national independence, related to the freedom and unity of the Caucasus. The issue of searching for a national hero in Chavchavadze's works is crucial from the point of view of state thinking. In this regard, the “Letters of a traveller” and the poems “Ghost”, “Georgian Mother”, “Lullaby”, and “Lake Bazaleti” are especially noteworthy. Ilia Chavchavadze realised that the contact with the processes of globalisation and the Georgian consciousness was the only way to bring the Georgian nation to the level of world issues. Therefore, Chavchavadze tried to create universal types of people bearing all the relevant features. Chavchavadze considers social equality as one of the main prerequisites for the restoration of statehood. This means the absence of a social gap, not only between different strata of society but also between representatives of one social stratum. In his work, Chavchavadze also tackles moral problems. For him, moral unity is the determinant of national integrity. He believes in the existence of the soul of the nation and that the main goal of the existence of a society should be spiritual self-perfection. Chavchavadze's understanding of the nation's soul is based on Hegel's theory regarding the phenomenology of the soul,

“where Hegel states that the soul is a moral being” (Hegel). Chavchavadze also connects the question of the nation's soul with the nation's historical memory. It is noteworthy that the interest in religious issues in the works of Ilia Chavchavadze and other Georgian classic writers in the 19th century is related to the problems facing the nation. Realists often refer to the past in relation to religious issues to better understand the present and future of the country. Chavchavadze’s literary-critical and publicist standing is especially relevant from the point of view of state thinking. It is also noteworthy that Chavchavadze's attitude to state thinking is based on Western values. In 1883, in an article published in “Domestic Review”, Chavchavadze defines what determines the progress of society. “What is the progress of the society, if not unjustified inviolability of a personality of a human being, of human conscience, of the way of life by anyone. Say whatever you wish to say, do whatever you wish to do, but please do not foul the pure reputation of the new generation by your disdainful behaviour, the disdainful word; the new generation is different, it is a different consolation, it is a different hope” (Chavchavadze). Chavchavadze attaches great importance to the education of the next generation. In the letter “Ottoman Georgia,” Chavchavadze talks about the tolerant nature of Georgians and the freedom of religion in Georgia. “Due to this, there is not a single example that a Georgian wants to oppress and persecute another's religion. Armenians, Jews, and Muslims, living among us cannot blame us for this. Persecuted and oppressed for their faith in another country - they found

with us a peaceful savannah and freedom of conscience” (Chavchavadze). In 1879, in his “Domestic Review”, Chavchavadze addresses the issues of interdependence between government and people, defining what determines the strength and power of the state. The issues named in Ilia Chavchavadze's works are related to the problems facing the nation, its present and future. Therefore, as the leader of the nation, in “Society for the poor students' allowance”, Chavchavadze calls on his compatriots. “Gentlemen, stop letting others think about the present and future of our country. We must be the authors and compassionate of our misery, heartache, and grief. There is no other way, we have to cut the path of our life ourselves, we have to take fate and misfortune of our country into our own hands“ (Chavchavadze). Ilia Chavchavadze's state thinking is based on Western values and is significant and relevant today.

* * *

Since the beginning of the XIX century the interest of Georgian writers and public persons increased towards Russian and European culture. Georgian society has always shown interest towards Russian writers like Pushkin, Lermontov, Tolstoy, Dostoevsky, Turgenev and others. I. Chavchavadze is considered as the first translator of Turgenev in Georgian literary studies. In December 1883, in the year of death of Turgenev, translation of the poem of I. Turgenev “Poems in prose” into Georgian performed by I. Chavchavadze was printed in the journal “Iveria” N12. The researchers in

Georgian literary critics widely discuss the works of I. Turgenev. They endeavor not to omit any of the works or creative periods of I. Turgenev. He is considered as a great realist who has created immortal, high-profile works and whose creativity to some extent echoes the Georgian reality of the XIX century.

* * *

In conclusion, it can be said that Georgian culture is an integral part of European culture and has always attracted the attention of European writers and scholars, which is reflected in their writings and scientific works. On the other hand, European literary thought and expressive means found reflection in the works of Georgian classics of the 19th century. The study of Georgian-European literary relations is one of the most urgent tasks of modern literary criticism.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კ. აბაშიძე, ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919.
2. კ. აბაშიძე. ცხოვრება და ხელოვნება, თბილისი, 1971.
3. კ. აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, თბილისი, 1970.
4. გ. ასათიანი, ვეფხისტყაოსნიდან ბახტრონამდე, თბილისი, 1973.
5. ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, თბილისი, 1972.
6. ლორდ ბაირონი, ლექსები, ინგლისურიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ინესა მერაბიშვილმა, თბილისი, 2013.
7. ბაირონი, „სარდანაპალი“, თბილისი, 1960.
8. Словарь Библейского Богословия, Под редакцией Ксавье Леон-Дюфура, Белгия, Брюссель, 1974, გვ. 659.
9. შ. ბოდღერი, ლექსები პროზად, თბილისი, 1991.
10. ჟ. გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, თბილისი, 1987.
11. გ. გვაზავა, ბერანჟე ქართულად, თბილისი, 1898.
12. გოეთეს საუბრები ეკერმანთან, ბათუმი, 1988.
13. გოეთე, ლექსები, თბილისი, 1946.
14. Фр. Гегель, Феноменология Духа, С.-Петербург, 1913.
15. ი. გოგებაშვილი, რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. I, თბილისი, 1989.

16. ს. დანელია, ნარკვევები XIX საუკუნის რუსული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბილისი, 1936.
17. ა. დიუმა, კავკასია, თბილისი, 1964.
18. ა. დრანსე, შამილის ტყვე ქალები, თბილისი, 1978.
19. რ. დოდაშვილი, მარი ბროსე - ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბილისი, 1962.
20. ა. ვასაძე, მხატვრული შემოქმედების ფსიქოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1979.
21. ე. ვარდოშვილი, პოეტური თანხვედრანი, თბილისი, 2010.
22. ე. ვარდოშვილი, რელიგიური ნაკადი ილია ჭავჭავაძის ლირიკაში, თბილისი, 2003.
23. ე. ვარდოშვილი, ახალი ქართული ლიტერატურა და ევროპული მწერლობა, თბილისი, 2018.
24. ე. ვარდოშვილი, პოეტური თანხვედრანი, წიგნი II, თბილისი, 2014.
25. Э. Вардошвили, Трактат Льва Толстого Что такое искусство и его значение, Saarbrucken, 2016.
26. Тургенев: на перекрестке эпох и культур, (коллективная монография, Вардошвили Э, Гальцова Е, Фурман К...) УДК 821.161.1 ББК 83.3(2Рос =Рус) Т87 ISBN 978-5-7281-2890-8. Российский Государственный Гуманитарный Университет, Москва, 2021.
27. E. Vardoshvili, Idealization of the Sky in Lyrical Works of Georgian and European writes, International Journal of Science and Research (IJSR) Volume 10 Issue 2, February 2021, www.ijsr.net.
28. E. Vardoshvili, Leaders of Georgian Romanticism in the European Literary Social Thinking, Proceedings of the 6th International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019). Atlantis Press, Publication Date 27

- May 2020. [https:// www.atlantis-press.com/proceedings/icseal-6-19/125940972](https://www.atlantis-press.com/proceedings/icseal-6-19/125940972).
29. E. Vardoshvili, Leadership and poetry: common tendencies in works of Georgian and European Leader poets. Proceedings of the 4th International Conference on Social, Business, and Academic leadership (ICSBAL 2019), Publication Date October 2019, <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icsbal-19/125921003>.
  30. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, თბილისი, 1960.
  31. ლ. თაქთაქიშვილი-ურუმაძე, მარჯორი უორდროპი, თბილისი, 1965.
  32. ვ. ითონიშვილი, ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეთნოგრაფია, თბილისი, 1963.
  33. მ. კუჭუხიძე, ბაირონი და XIX საუკუნის ქართული მწერლობა, თბილისი, 1992.
  34. მ. კვესელავა, ფაუსტური პარადიგმები, ტ. II, თბილისი, 1961.
  35. ა. ლაისტი, საქართველოს გული, თბილისი, 1963.
  36. A. Leist, Georgien, Natur, Sitten und Bewohner. Leipzig, 1885. <https://de.wikisource.org/wiki/Georgian,Natur,SittenundBewohner/DiegeorgischeLitteratur>.
  37. დ. ლაშქარაძე, ლიტერატურული მერიდიანები, თბილისი, 1986.
  38. ჯ. ლეოპარდი, ლირიკა, თბილისი, 1985.
  39. ს. მაკალათია, ხევი, თბილისი, 1934.
  40. ა. მორუა, ლიტერატურული ეტიდუდები, თბილისი, 1985.
  41. ა. ნიკოლაძე, ეტიუდები რუსული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბილისი, 1952.

42. გრ. ორბელიანი, სადამო გამოსაღმებისა, თბილისი, 1989.
43. შ. პეტეფი, რჩეული (თარგმანი გრიგოლ აბაშიძისა), თბილისი, 1973.
44. შ. რევიშვილი, ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობებიდან, თბილისი, 1969.
45. შ. რევიშვილი, გერმანულ-ქართული ეტიუდები, თბილისი, 1977.
46. Rusieshvili-Cartledge M & Cartledge T., Introduction to European Encounters with Georgia in past and present, Anthropological Researches, Association of Georgian Anthropologists. Tbilisi, 2015
47. თ. სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბილისი, 1969.
48. ქ. სიხარულიძე, ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება, თბილისი, 1956.
49. გ. ტალიაშვილი, ვ. შადური, რუსული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1978.
50. ლ. ტოლსტოი, „რა არის ხელოვნება?“ თბილისი, 1989.
51. ი. ტურგენევი, მოთხრობები, ტ. I, თბილისი 1955.
52. ო. უორდროპი, საქართველოს სამეფო, თბილისი, 2001.
53. დ. ფანჩულიძე, ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბილისი, 1969.
54. დ. ფანჩულიძე, აკაკი წერეთელი საფრანგეთში, თბილისი, 1980.
55. გრიგოლ ფერაძე, თხზულებათა კრებული, წიგნი პირველი, ვარშავა, 2012.
56. ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბილისი, 1972.

57. გ. შარაძე, ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, თბილისი, 1984.
58. გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე, ცხოვრება, მოღვაწეობა, შემოქმედება, წიგნი II, თბილისი, 1990.
59. გ. შარაძე, პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე, თბილისი, 1986.
60. ფ. შილერი, ბალადები, ლირიკა, თბილისი, 1956.
61. ქ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, თბილისი, 1975.
62. მ. ჩიქოვანი, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი წყაროები, ფოლკლორი და ლიტერატურა (ქართული ფოლკლორი, X, მასალები და გამოკვლევები, რედაქტორი მ. ჩიქოვანი), თბილისი, 1980.
63. ალ. ჭავჭავაძე, თხზულებები, თბილისი, 1986.
64. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, კ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. I, თბილისი, 1951.
65. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, თბილისი, 1991.
66. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. III, თბილისი, 1989.
67. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. I, თბილისი, 1987.
68. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, კ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. VI, თბილისი, 1956.
69. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. II, თბილისი, 1988.

70. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. IV, თბილისი, 1955.
71. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. V, თბილისი, 1955.
72. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. III, თბილისი, 1953.
73. ჰ. ჰაინე, რჩეული ლირიკა, თბილისი, 1955.

შინაარსი

წინათქმა	5
ნაწილი I. საქართველო ევროპულ ლიტერატურულ- საზოგადოებრივ აზროვნებაში.....	7
თავი 1. ჟან შარდენი და საქართველო.....	9
თავი 2. ქართველი ხალხის სულიერი და მატერიალურ ფასეულობათა ასახვისათვის ალექსანდრე დიუმას „კავკასიაში“	17
თავი 3. სერ ოლივერ უორდროპის წიგნი „საქართველოს სამეფო“	30
თავი 4. არტურ ლაისტი და XIX საუკუნის ქართველი კლასიკოსები.....	45
ნაწილი II. საერთო ტენდენციები ქართულ და ევროპულ პოეზიაში	69
თავი 1. შანდორ პეტეფი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი.....	71
თავი 2. ცის იდეალიზაცია ქართველ და ევროპელ მწერალთა ლირიკულ თხზულებებში	86
ნაწილი III. დასავლური ღირებულებები ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში	103
თავი 1. ეროვნული და დასავლეთ ევროპული ილია ჭავჭავაძის ეპოსში.....	105
თავი 2. სახელმწიფოებრივი აზროვნების საკითხისათვის.....	127

თავი 3. ილია ჭავჭავაძე და ივანე ტურგენევის „ლექსნი პროზითა“	137
From the history of the Georgian-European literary relations. English Summary	157
გამოყენებული ლიტერატურა	194

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. ჰოლიბროუსაძის №4. ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomtsemlobauniversal@gmail.com